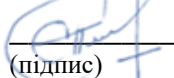

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ПРАЦІ**

До захисту допустити:

В.о. завідувача кафедри

Ланська С.П.
(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)

«19» листопада 2024 р.

**«ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ»**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Управління персоналом та економіка праці»

(назва освітньо-професійної програми)

Беккер Юни Олександрівни

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Науковий керівник:

Подунай В.В., к.екон.наук, доцент

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання.)

Рецензент:

Таранич О.В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою 87 В добре

Секретар ЕК _____

«19» грудня 2024 р.

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ПРАЦІ

Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Шифр та назва спеціальності 051 «Економіка»
Освітньо-професійна програма Управління персоналом та економіка праці

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри к.економ. наук, доцент,
(науковий ступінь, вчене звання)

Світлана ЛАНСЬКА
(ПІБ завідувача кафедри)

«01» березня 2024 р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Беккер Юна Олександрівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Людський капітал як чинник конкурентоспроможності країни

керівник роботи Подунай В.В., к.економ.наук, доцент, доцент кафедри економіки праці, затверджені наказом Маріупольського державного університету від «29» лютого 2024 р. №36

2. Строк подання здобувачем роботи грудень 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет)

Метою кваліфікаційної роботи є формування теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо ролі і значення людського капіталу як чинника забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни.

Об'єктом дослідження є процеси використання людського капіталу у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країни.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти використання людського капіталу як фактора міжнародної конкурентоспроможності країни.

4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1: Розкрити теоретичні засади дослідження ролі людського капіталу у забезпеченні конкурентоспроможності країни

Розділ 2: Провести аналіз людського капіталу як чинника забезпечення конкурентоспроможності країни

Розділ 3: Визначити проблеми та перспективи використання людського капіталу для забезпечення конкурентоспроможності країни у післявоєнний період

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

6. Дата видачі завдання: «01» березня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	встановити сутність людського капіталу як визначального чинника міжнародної конкурентоспроможності країни;	Квітень 2024 р.	виконано
2.	розглянути структуризацію людського капіталу у світовому конкурентному середовищі;	Квітень 2024 р.	виконано
3.	розкрити теоретичні основи людського капіталу та його впливу на конкурентоспроможність країни;	Травень 2024 р.	виконано
4.	провести оцінку впливу освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу;	Травень 2024 р.	виконано
5.	визначити потенціал та резерви використання людського капіталу України;	Червень 2024 р.	виконано
6.	окреслити джерела формування та розвитку людського капіталу	Липень 2024 р.	виконано
7.	ідентифікувати ключові перешкоди, що заважають відновленню людського капіталу в Україні, а також шляхи їх подолання;	Вересень 2024 р.	виконано
8.	дослідити основні стратегічні підходи державної політики щодо післявоєнного реформування людського капіталу, з метою покращення міжнародної конкурентоспроможності України;	Жовтень 2024 р.	виконано

9.	проаналізувати варіанти та методи інтеграції світового досвіду у використанні людського капіталу для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни;	Жовтень 2024 р	виконано
10.	Оформлення роботи	Листопад 2024 р.	виконано

Здобувач

(підпис)

Беккер Ю.О.
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник роботи

(підпис)

Подунай В.В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

	ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ	7
1.1.	Види, структура й поняття людського капіталу	7
1.2.	Структуризація людського капіталу у світовому конкурентному середовищі	18
1.3.	Джерела формування та розвитку людського капіталу	28
РОЗДІЛ 2	АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ	38
2.1.	Вплив освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу	38
2.2.	Креативний та інтелектуальний капітал як чинник конкурентоспроможності країни	54
2.3.	Визначення потенціалу та резервів використання людського капіталу України	64
РОЗДІЛ 3	ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	80
3.1.	Проблеми повоєнного розвитку України	80
3.2.	Напрямки державної політики післявоєнного відновлення людського капіталу як чинника конкурентоспроможності України	98
3.3	Впровадження світового досвіду використання людського капіталу як чинника конкурентоспроможності країни	120
	ВИСНОВКИ	129
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	134
	ДОДАТКИ	149

ВСТУП

В умовах інноваційних змін у сучасних суспільствах інформація та знання набувають все більшої значущості, а основним їх носієм є людина. Прогрес у сфері інформаційних технологій, який сьогодні виступає двигуном економічного розвитку, формує нові вимоги до якості людських ресурсів, підкреслюючи їх пріоритетність у порівнянні з природними ресурсами. Таким чином, основним показником розвиненого суспільства та ключовим чинником конкурентоспроможності стає не лише модернізація виробничих процесів, оновлення науково-технічної інфраструктури та розвиток технологій, але й підвищення конкурентоспроможності через ефективне використання людського капіталу.

Питання людського капіталу отримує все більше уваги, оскільки є однією з ключових складових конкурентоспроможності кожної країни. Концепція, що людина є найціннішим економічним ресурсом, знову виходить на передній план в економічній науці і сприймається як актив, що забезпечує стабільний дохід.

Актуальність теми визначається великими втратами людського ресурсу України, пов'язаними з вторгненням росії. У даному контексті вивчення міжнародного досвіду щодо стратегій відновлення економіки і конкурентоспроможності після збройних конфліктів набуває особливої актуальності. Вивчення численних ефективних інструментів, що ґрунтуються на закордонній практиці відновлення та активізації економіки, дають змогу адаптувати їх до вітчизняних економічних умов.

Виникнення та еволюція теорії людського капіталу тісно пов'язані з працями таких видатних американських економістів, як Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Туроу та Я. Мінсер. Дослідженню соціально-економічних аспектів цієї теорії присвячено численні роботи українських науковців, серед яких В. Антонюк, Н. Голікова, О. Грішнова, С. Калініна, І. Петрова, М. Хромов та інші. Теорія людського капіталу, заснована Г. Беккером і Т. Шульцем, а також їхніми послідовниками, трактує людський капітал як результат

отриманих знань і навичок. Вони вважають, що витрати на освіту, підвищення кваліфікації та догляд за дітьми є важливими інвестиціями в людський капітал. Згідно з цією концепцією, освіта має вирішальне значення для зростання соціального добробуту націй і країн.

Об'єктом дослідження є процеси використання людського капіталу у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країни.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти використання людського капіталу як фактора міжнародної конкурентоспроможності країни.

Метою кваліфікаційної роботи є формування теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо ролі і значення людського капіталу як чинника забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни.

Відповідно до поставленої мети виділено такі **завдання**:

- вивчити види, структуру та поняття людського капіталу;
- дослідити структуру людського капіталу у світовому конкурентному середовищі;
- встановити джерела формування та розвитку людського капіталу;
- розглянути вплив освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу;
- розкрити креативний та інтелектуальний капітал як чинник конкурентоспроможності країни;
- визначити потенціал та резерви використання людського капіталу України;
- окреслити проблеми повоєнного розвитку України;
- дослідити напрямки державної політики післявоєнного відновлення людського капіталу як чинника конкурентоспроможності України;
- дослідити впровадження світового досвіду використання людського капіталу як чинника конкурентоспроможності країни.

Теоретико-методологічною базою кваліфікаційної магістерської роботи є наукові розробки українських та зарубіжних вчених по дослідженню людського капіталу як основного важеля для підвищення конкурентоспроможності країни

Інформаційною базою дослідження є статистичні та аналітичні матеріали Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці, Міжнародного валютного фонду тощо.

У роботі використано такі **методи** дослідження, як: загальний метод наукового пізнання, історичний (для структуризації людського капіталу у світовому конкурентному середовищі), статистичний (для визначення потенціалу та резервів використання людського капіталу України), метод наукової абстракції, метод узагальнення (для впровадження світового досвіду використання людського капіталу як чинника конкурентоспроможності країни) та інші.

Теоретичне та значення отриманих результатів полягає в тому, що автором визначено ключові перешкоди відновлення людського капіталу, а практичні рекомендації, наведені автором в результаті дослідження, можуть бути використані при формуванні планів і розробці моделей відновлення людського капіталу з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності України в післявоєнний період.

Кваліфікаційна робота є результатом самостійної роботи автора.

Публікації. За результатами дослідження автором взято участь науково-практичній конференції «Декада студентської науки 2024», що відбулась в Маріупольському державному університеті у лютому 2024 р.

Наукові результати роботи відображено у публікації (Додаток А): Беккер Ю.О. Людський капітал як фактор підвищення конкурентоспроможності компанії. *Дебют: Збірник тез доповідей студентів економіко-правового факультету МДУ за результатами участі у Декаді*

студентської науки 2024 / За заг. ред. к.політ.н., проф. Трофименка М.В., д.е.н., проф. О.В. Булатової. Київ, 2024. С. 111-114.

Наукова новизна отриманих результатів: запропоновано практичні рекомендації щодо збереження й відновлення людського капіталу з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності України в післявоєнний період.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 129 найменувань і додатку. Загальний обсяг роботи становить 148 сторінок, включає 14 рис., 12 табл.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

1.1 Види, структура й поняття людського капіталу

Розвиток держави відбувається через трансформацію соціально-економічних відносин, особливо в сфері виробництва. Ці зміни значною мірою зумовлені впливом науково-технічного прогресу. Протягом історії дослідники виділяють кілька етапів таких перетворень. Один з них розпочався в 1950-х роках і був пов'язаний із розвитком напівпровідникової електроніки. У 1960-х роках багато ідей реалізувалися в мікроелектроніці, а 1970-ті роки стали етапом розробки мікропроцесорних технологій та виробництва персональних комп'ютерів. П'ятий технологічний уклад, що триває з 1980-х до сьогодні, характеризується подоланням економічних обмежень у споживанні енергії та матеріалів, а також підвищенням гнучкості виробничих процесів і різноманітності продукції [1].

Виробничі процеси зазнали змін під впливом науково-технічного прогресу, що також вплинуло на працівників, оскільки вимоги роботодавців до робочої сили стали більш суворими. Це призвело до необхідності глибшого осмислення ролі людини в розвитку суспільства та економіки, а також її внеску в економічний розвиток. Одним із важливих аспектів, що актуалізують дослідження людського капіталу, стали результати аналізу економічного зростання розвинених країн, яке перевищувало показники, отримані при врахуванні лише класичних факторів зростання. Висновки, зроблені на основі проведених досліджень, свідчать про важливість вивчення людського капіталу як одного з ключових елементів економічного зростання та інноваційного розвитку [2].

Концепція «людський капітал» з'явилася в умовах ринкової економіки. Суть цього терміна розвивалася через такі поняття, як «трудові ресурси», «праця», «людські ресурси», «робоча сила» та «трудовий потенціал», що

відкривали нові горизонти для аналізу ролі людини в суспільно-виробничому процесі [3].

Поняття "людський капітал" не є новим в рамках економічної науки. Протягом понад ста років зарубіжні вчені досліджують різні теоретичні аспекти формування та розвитку людського капіталу. Витоки цієї теорії можна знайти в XVIII столітті. У. Петті у своїй праці заклав основи розуміння людського капіталу як економічної категорії. Він обґрунтував термін «живі активні сили людини» і запропонував їх включити до національного багатства поряд із землею та капіталом [4]. У. Петті стверджував, що працю людей створює економічний ефект. Запровадивши людський чинник у поняття капіталу, він став одним із перших, хто намагався оцінити економічну вартість людського капіталу. У своїх працях автор досліджує цінність не лише виробничих здібностей, а й людини в цілому.

А. Сміт здійснив дослідження активного населення працездатного віку, аналізуючи їх знання, здібності та трудові навички, які він визначав як «основний капітал, що ніби реалізується в особистості та є елементом виробництва, що проносить дохід, як і машини, будівлі, земля, не вступаючи в обіг і не змінюючи власника» [5]. Дослідник наголошував, що роль багатства належить працівникові, його навичкам та здібностям: «Збільшення продуктивності корисної праці залежить, перш за все, від підвищення спритності та вміння робітника, а потім від покращення машин та інструментів за допомогою яких він працює» .

Активний розвиток теорії людського капіталу розпочався на межі 50-60-х років XX століття, що стало можливим завдяки дослідженням таких видатних американських економістів, як Т. Шульц та Г. Беккер [6,7].

Т. Шульц уперше в історії вжив термін «людський капітал», який охоплює всі інвестиції в особистість, що підвищують її трудові можливості. Вчений стверджував, що поліпшення життя бідних людей не залежить від землі, технологій чи їхніх зусиль, а від знань, умінь та навичок, які складають

людський капітал. Т. Шульц зазначав: «Усі людські ресурси та здібності є вродженими чи набутими. Кожна людина народжується з індивідуальним комплексом генів, що визначає його уроджений людський потенціал. Набуті людиною протягом її життя цінні якості, які можуть бути посилені відповідними вкладеннями, ми називаємо людським капіталом» [7].

Т. Шульц вважав, що основним результатом інвестицій у людину є накопичення трудових здібностей, ефективна творча діяльність у суспільстві та підтримка здоров'я. Він довів, що людський капітал має продуктивні ознаки та властивості, оскільки здатний до накопичення і відтворення. Вчений одним із перших досліджував поняття людського капіталу на мікрорівні, акцентуючи увагу на витратах на освіту та навчання працівників підприємств як інвестиціях у їхній капітал.

У своїй роботі [6] Г. Беккер проаналізував економічну ефективність інвестицій в освіту, зіставляючи вигоди від здобуття освіти з витратами. Для обчислення додаткового доходу від вищої освіти вчений рекомендував віднімати довічні заробітки осіб із середньою загальною освітою від довічних доходів осіб з вищою освітою. Серед недоліків освіти він виділив як прямі витрати на її отримання, так і альтернативні витрати, що включають втрачену вигоду – кошти, які людина могла б заробити під час навчання. Віддача від інвестицій в освіту була розрахована як співвідношення доходів від освіти до витрат на її здобуття і становила в середньому 12-14% річного прибутку, що перевищує рентабельність деяких компаній.

У рамках теорії людського капіталу Г. Беккер провів дослідження структури розподілу особистих доходів, вивчаючи їхню вікову динаміку та нерівність в оплаті праці між чоловіками та жінками. Використовуючи обширний статистичний матеріал, вчений довів політикам і підприємцям, що освіта є важливим чинником, який сприяє зростанню доходів як найманих працівників, так і роботодавців, а також держави в цілому. У контексті війни інвестиції в освіту почали розглядатися як перспективні капіталовкладення, що забезпечують доходи в майбутньому [6].

У своїй науковій праці «Основи політичної економії» Дж. Мілль аналізує роль людського фактора. Він підкреслює, що «будь-яка діяльність, що спрямована на виробництво тривалих корисностей, які втілені в людях або в інших живих та неживих об'єктах, має бути розглянута як продуктивна» [8].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття економісти, такі як Дж. Маккуллох, Ж.Б. Сей, Дж. Мілль та Н. Сеніор, висловлювали думку, що здібності людини до праці слід трактувати як капітал у його «людській» формі. У 1870 році Дж. Маккуллох чітко окреслив поняття людини як капіталу. Він стверджував, що капітал не слід розглядати лише як частину промислової продукції, яка не є властивою людині, а може бути використана для її підтримки та сприяння виробництву. Натомість, він вважав, що немає обґрунтованих причин, чому людина не може бути визнана капіталом, і існує безліч підстав, чому її слід розглядати як важливу складову національного багатства.

У своїй науковій праці «Принципи економічної науки» (1890 р.) А. Маршалл (1842-1924 рр.), який є основоположником неокласичного напрямку в економічній теорії, зазначав, що «мотиви, що спонукають людину накопичувати персональний капітал у вигляді вкладень у освіту, подібні до тих, які спонукають накопичувати матеріальний капітал».

Поняття «людський капітал» має тісний зв'язок з термінами «людський розвиток» та «людський потенціал». Людський потенціал можна охарактеризувати як загальний обсяг витрат, які спрямовані на розвиток відтворювальних можливостей особи, покращення якості та підвищення ефективності праці. Цей потенціал також можна розглядати як набір інвестицій (в охорону здоров'я, освіту, та виховання) в особистість. Людина стає капіталом лише тоді, коли вона виступає суб'єктом економічної діяльності, тобто коли інвестиції спрацьовують й починають приносити прибуток [9].

Теорія людського капіталу, яка має сучасний вигляд, почала формуватися в 1950–1960-х роках під впливом американських та британських економістів, у той час як відбувалися значні трансформації у виробничих процесах.

У період з 1950 по 1960 роки, за оцінками закордонних науковців, частка людського капіталу становила 50% від загального капіталу, тоді як у 1970-х роках цей показник зріс до приблизно 60%.

В цілому, варто підкреслити, що теорія людського капіталу є одним із найбільш динамічно розвиваючихся напрямків в економічній науці. Дослідження наукових публікацій дало змогу виділити три етапи в еволюції теоретичних концепцій людського капіталу [10].

Перший етап, що розпочався на початку 1960-х років, характеризується виникненням терміна «людський капітал». У цей період дослідники акцентували увагу на «вузькому» розумінні цього поняття, зосереджуючи увагу на знаннях, навичках та здібностях особистості. Відзначався також зростаючий інтерес до вивчення цієї категорії, а фінансові методи використовувалися для оцінки людського капіталу. У працях закордонних науковців, таких як Хермансон та Фламбольтц, розглядалися питання бухгалтерського обліку інвестицій у людський капітал та оцінка їхньої ефективності, проте вирішення проблеми вимірювання величини людського капіталу за допомогою цих методів не було досягнуто.

Другий етап (1970–1990 рр.) відзначався, з одного боку, зниженням зацікавленості в дослідженні людського капіталу, а з іншого боку, ускладненням його структури. Це включало такі елементи, як інвестиції в охорону та підтримку здоров'я, професійне навчання та розвиток, а також мобільність населення для зміни умов зайнятості та пошуку необхідної інформації на ринку праці.

Третій етап еволюції терміна «людський капітал», який почався на початку 1990-х років і продовжується до теперішнього часу, пов'язаний із розширеним розумінням людського капіталу як джерела конкурентних

переваг (Вард). Цей етап аналізує не тільки кількість людського капіталу та фінансові показники, але й нематеріальні елементи людського капіталу (Рослендер та Дайсон).

Необхідно зазначити, що в 1960-х роках відбулася зміна в розумінні поняття, зокрема в його змістовному аспекті. Первісні складові людського капіталу, такі як освіта, охорона здоров'я та професійна мобільність, поступово доповнювалися новими елементами, такими як мотивація, зобов'язання та особливості поведінки працівників. Оцінюючи зміни в понятті «людський капітал» в історичному контексті, варто відзначити, що протягом трьох етапів відбувалося ускладнення його структури – від однієї основної складової (освіти) до включення здоров'я, культурних та економічних аспектів. Також змінювалася методика оцінки людського капіталу: спочатку фінансові показники доповнювалися показниками, що характеризують нематеріальні складові. Водночас почали вимірювати не лише обсяг людського капіталу, а й додану вартість, яку він створює (табл. 1.1).

Зміни у трактуванні людського капіталу та ускладнення його структури стали основою для виникнення різноманітних підходів до дослідження цього поняття.

Таблиця 1.1

Еволюція змісту поняття «людський капітал» та зміна підходів до його оцінки [11]

Часовий інтервал етапу	1960-ті рр.	1970-1990 рр.	З 1990 рр. по сучасність
Зміна зацікавленості до дослідження «людського капіталу»	Підвищена зацікавленість	Зменшення зацікавленості	Повернення зацікавленості
Сутність «людського капіталу»	Знання, професійні навички	Знання, навички, інвестиції в освіту	Джерело конкурентної переваги в економіці

Згідно з першим підходом, людський капітал розглядається як запас, що включає в себе знання, навички, здібності, стан здоров'я та мотивацію (С.

Уолш, Л. Тороу, У. Боуен). У межах цього підходу дослідники (Дж. С. Уолш, Л. С. Тороу та ін.) виділяють такі елементи людського капіталу, як освіта, кваліфікація, життєвий та професійний досвід. Дослідження цих складових дозволяє отримати уявлення про накопичений потенціал особистості та можливості його реалізації [12]. Відмінність у визначеннях полягає в тому, що в одному випадку дослідники акцентують увагу на використанні наявних здібностей і навичок для досягнення індивідуальних цілей, тоді як в іншому випадку акцент ставиться на реалізації суспільних інтересів. Важливо зазначити, що в рамках першого підходу людський капітал розглядається «вузько» як накопичений запас знань і навичок, що відповідає теоретичним засадам першого етапу розвитку змісту людського капіталу (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Підходи до визначення поняття «людський капітал» [13, 14, 15].

Підхід	Представники	Визначення поняття «людський капітал»
Людський капітал як запас здібностей, навичок, що використовуються у діяльності	Дж. С. Уолш Л. С. Тороу У. Боуен	Капіталом є не сама людина, а успадковані та набуті ним здібності до праці, а також освіта та кваліфікація (Дж. С. Уолш). Людський капітал є здатність індивіда до виробництва товарів та послуг, його виробничі здібності та знання (Л. С. Тороу).
Людський капітал як запас здібностей, знань та інших характеристик, що дозволяють отримувати вищі доходи в майбутньому	Г. Беккер Т. У. Шульц Ф. Махлуп І. Фішер	Капіталом є все те, що є джерелом майбутніх задоволень, заробітків, будь-який актив - фізичний або людський, що володіє здатністю генерувати потік майбутніх доходів (Т. У. Шульц). Людський капітал – інтелектуальні та розумові здібності людини, що збільшуються, роблять його здатним виробляти економічні блага у великому обсязі та кращої якості, отримувати більш високі доходи (Ф. Махлуп).

Згідно з другим підходом до вивчення поняття людського капіталу, представленим такими вченими, як Т. Шульц, Ф. Махлуп та І. Фішер, людський капітал розглядається як сукупність здібностей, знань та інших характеристик, які забезпечують можливість отримання вищих доходів у майбутньому. У рамках цього підходу визначення людського капіталу

включає як показники накопиченого потенціалу особистості, так і економічну ефективність, що проявляється на індивідуальному рівні через доходи від навичок, а на рівні підприємства – через отримання конкурентних переваг, підвищення рентабельності продукції та зростання прибутку. Хоча дослідники враховують економічні аспекти, не всі з них дотримуються принципу цілісності, оскільки деякі акцентують увагу на можливостях отримання доходу в майбутньому внаслідок накопичення капіталу, тоді як інші зосереджуються на інвестиціях, що сприяють формуванню людського капіталу.

Встановлено, що, незважаючи на різноманітність трактувань терміна «людський капітал», більшість визначень містять спільний елемент – «запас знань, умінь і навичок». У деяких визначеннях акцент робиться на аспектах, пов'язаних із використанням людського капіталу, таких як підвищення продуктивності праці та зростання доходів, тоді як в інших акцентується увага на формуванні капіталу через інвестування в освіту та підвищення кваліфікації. Найбільш поширеним є підхід, що враховує як ті, так і інші аспекти [16].

У цій дослідницькій роботі людський капітал буде розглядатися в рамках третього підходу, який визначає його як результат інвестицій та накопичений запас здібностей, навичок, стану здоров'я та культурного рівня. Цей капітал ефективно використовується в діяльності, що сприяє зростанню індивідуальних доходів, підвищенню конкурентоспроможності організації та поліпшенню добробуту регіону.

У рамках сучасної економічної теорії поняття "людський капітал" має різні трактування. Його можна оцінювати як потенційну здатність індивіда приносити дохід. Ця здатність, на думку фахівців, включає не лише природні здібності та таланти, але й освіту, а також навички, вміння та кваліфікації, які були здобуті в процесі професійного розвитку [17].

У сучасному світі надзвичайно важливо розглядати людський капітал як комплексне відображення ресурсів особи та основоположний елемент для

формування та функціонування інтелектуального, соціального та культурного капіталів. Це, в свою чергу, підкреслює необхідність інвестування в повноцінний розвиток людського потенціалу, уникаючи будь-яких відхилень [18].

Між фізичним та людським капіталом існують як спільні, так і відмінні характеристики. У таблиці 1.3 наведено порівняльний аналіз фізичного і людського капіталу.

Таблиця 1.3

Загальні та відмінні риси фізичного та людського капіталу [19]

Загальні риси	Відмінні риси
<ul style="list-style-type: none"> - Капітал є сукупність певних властивостей, здібностей, які використовуються протягом тривалого часу; - Для формування, збереження та зростання капіталу потрібні значні інвестиційні витрати; - Капітал може фізично та морально зноситися, змінювати свою вартість. 	<ul style="list-style-type: none"> - Людський капітал не відокремлюється від його носія - живої людської особистості; - Людський капітал як навичок і здібностей є певним запасом, тобто, може бути накопиченим; - Використання людського капіталу та отримання прямих доходів контролюється самою людиною; - Людський капітал відрізняється від фізичного капіталу за ступенем ліквідності; - Функціонування людського капіталу обумовлено індивідуальними інтересами та перевагами індивіда, його матеріальною та моральною зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом та загальним рівнем культури; - Вкладення в людський капітал забезпечують соціальний ефект; - Інвестиційний період у людського капіталу значно довший, ніж у фізичного; - Людський капітал більш мобільний.

В економічній літературі існує безліч різноманітних підходів до класифікації людського капіталу, що викликано його складною та неоднозначною природою. Людський капітал можна класифікувати за такими критеріями [20]:

- а) за ступенем обмеженості застосування людського капіталу:
 - 1) загальний;
 - 2) спеціальний;
- б) за елементами витрат:
 - 1) капітал освіти;

- 2) капітал здоров'я;
- 3) інформаційний капітал;
- в) за формами втілення людського капіталу:
 - 1) не уречевлений;
 - 2) уречевлений;
 - 3) інституційний;
- г) за ступенем впливу на економічні процеси:
 - 1) споживчий;
 - 2) продуктивний.

Багато дослідників при класифікації людського капіталу орієнтуються на таку ознаку, як суб'єктна приналежність. Відповідно до неї можна виділити [21]:

- Індивідуальний людський капітал;
- Людський капітал фірми;
- Людський капітал країни.

Індивідуальний людський капітал являє собою сукупність знань, навичок та професійної кваліфікації, які накопичує особа, що дає їй можливість отримувати додатковий дохід. Цей капітал включає в себе як капітал здоров'я, так і капітал освіти.

Корпоративний людський капітал, або людський капітал підприємства, проявляється через наявність висококваліфікованих спеціалістів, сучасних комп'ютерних та інформаційних технологій, а також ноу-хау, які сприяють підвищенню ефективності роботи підприємства. Цей капітал включає в себе трудові ресурси та нематеріальні активи компанії, такі як патенти.

Національний людський капітал, або капітал держави, охоплює трудові ресурси, конкурентоспроможні виробництва та інноваційні технології, які сприяють конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку в умовах глобалізації. Національний капітал формується на основі соціального капіталу.

Держава має значний інтерес у тому, щоб працівники отримували вищий рівень і якість освіти, оскільки це сприяє економічному зростанню. Розвиток людського потенціалу, який згодом перетворюється на людський капітал, потребує накопичення, збереження та подальшого розвитку. Це завдання слід вважати пріоритетним у стратегічному розвитку як окремих підприємств, так і держави в цілому [22].

Глибше розуміння людського капіталу та його призначення, а також вивчення аспектів, що стосуються його використання, неможливе без аналізу його структури.

На основі визначень людського капіталу можна дійти висновку, що його основні складові включають капітал здоров'я, культурний капітал та професійний капітал. У цій роботі всі елементи людського капіталу розташовані за рівнем їх розвитку, починаючи з природних (загальні та спеціалізовані знання) і закінчуючи більш досконалыми (комплекс творчих інноваційних здібностей) (рис. 1.1).

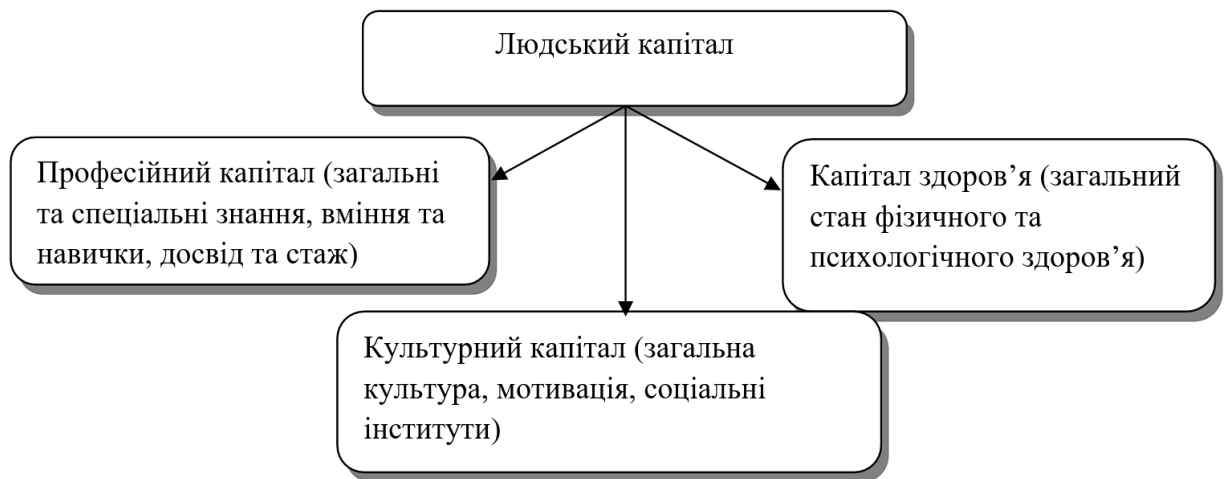

Рис. 1.1 – Складові людського капіталу [23].

Важливо підкреслити, що найбільш поширені структурні елементи виникли на ранніх етапах розвитку концепції «людський капітал» і становили її основну частину (здібності, навички, знання, професійний досвід та стаж роботи тощо), що відображало капітал освіти, здоров'я та культури. Додавання до людського капіталу таких елементів, як організаційні та

підприємницькі здібності, зумовлене змінами в зовнішньому середовищі та інноваційним розвитком регіонів [23].

У підсумку, варто підкреслити, що теорія людського капіталу аналізує взаємозв'язок між доходами працівників, підприємств та суспільства з їхніми знаннями, навичками та природними здібностями. Розробка цієї теорії стала важливим кроком у розвитку економічних, політичних, соціальних і педагогічних концепцій щодо людини. Проте, слід зазначити, що в цій теорії людина не розглядається як основна цінність суспільства, а виступає одним із ключових факторів виробництва та економічного зростання країни. Завдяки цій теорії інвестиції в людський капітал повинні сприйматися як важливе джерело економічного прогресу, не менш значуще, ніж традиційні інвестиції.

Таким чином, людський капітал є основною цінністю сучасного суспільства і важливим чинником економічного зростання та конкурентоспроможності як для країни, так і для окремих підприємств. Для підвищення людського капіталу необхідно зосередитися на кожному з його компонентів.

1.2 Структуризація людського капіталу у світовому конкурентному середовищі

Людський капітал визначається як сукупність знань, навичок та досвіду, які мають працівники в рамках економічної діяльності. Ці навички здатні приносити економічну вигоду, оскільки кваліфікована робоча сила сприяє зростанню продуктивності праці. Концепція людського капіталу ґрунтується на усвідомленні того, що кожна особа має унікальні навички та знання, а також різний рівень розвитку. Інвестування в початкові етапи, що безпосередньо пов'язані з формуванням людського капіталу, зокрема в освіту, може суттєво підвищити якість виконуваної роботи.

Економічне зростання вказує на поліпшення здатності економіки виробляти товари та послуги в порівнянні з минулими періодами. Це зростання оцінюється через зміну валового внутрішнього продукту (ВВП)

країни. Наприклад, якщо ВВП країни зріс на 2,5% за рік, це свідчить про те, що темпи економічного зростання підвищилися на 2,5% у порівнянні з попереднім роком.

У країнах, що розвиваються, зростання споживчого попиту має значний вплив на можливості підприємств отримувати додаткові кредити в банках для розширення виробничих потужностей. Таке фінансування зазвичай спрямовується на придбання великих активів, таких як заводи та обладнання. Крім того, варто зазначити, що збільшення обсягів виробництва призводить до підвищення заробітної плати та зростання зайнятості, оскільки компаніям необхідно більше працівників для задоволення споживчого попиту на їхню продукцію. У процесі найму нових працівників для збільшення обсягів продажів у різних секторах економіки виникають нові робочі місця. Проте, у міру звуження ринку праці внаслідок економічного зростання, кваліфіковані працівники стають дефіцитом, і компанії змушені навчати нових співробітників для набуття необхідних навичок.

У контексті сучасної глобальної епохи, де спостерігається підвищення конкурентоспроможності та часті технологічні інновації, людський капітал набуває все більшого значення як у виробничих, так і в сервісних організаціях. Вважається, що людський капітал є найтривалішою та найстійкішою формою інтелектуального капіталу, і в ряді наукових праць підкреслюється, що основною відмінністю між організаціями є їхня унікальна здатність генерувати цінність за допомогою людського капіталу. Цей капітал є ключовим елементом ринкової вартості підприємства, і зазвичай його частка становить приблизно 36% загального доходу типової організації.

Серед різних типів людського капіталу можна виділити чотири ключові категорії: інтелектуальний, соціальний, емоційний і духовний капітал (див. Рис.1.2.).

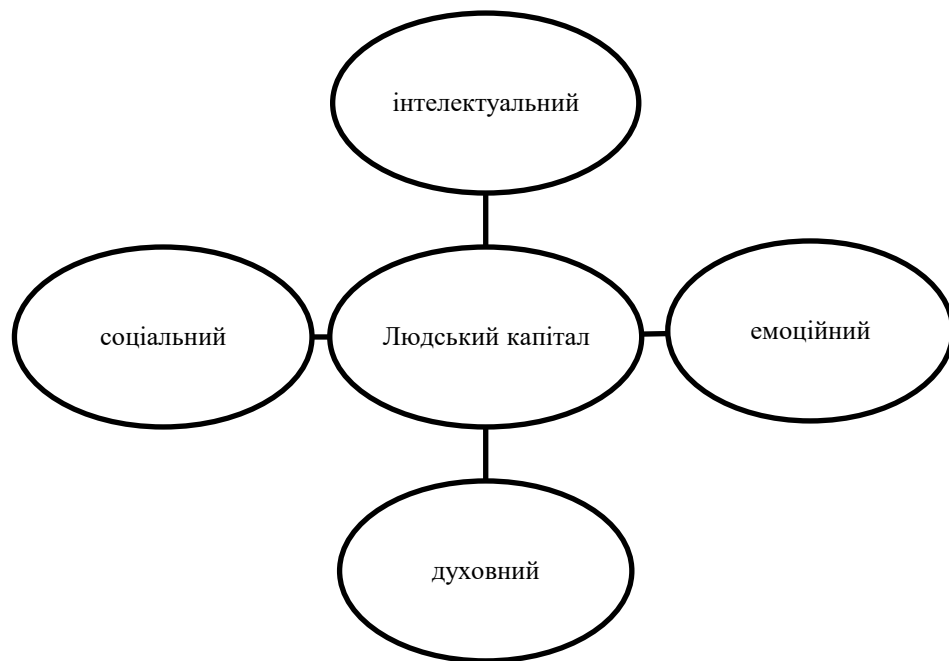

Рис.1.2. - Типи людського капіталу [24]

Інтелектуальний капітал можна розглядати як на індивідуальному, так і на організаційному рівні. На особистісному рівні це охоплює знання, навички та досвід окремої особи. Це може проявлятися у вигляді практичного досвіду, неявних знань, когнітивних здібностей та готовності до навчання. На рівні організації інтелектуальний капітал являє собою сукупність знань, навичок та досвіду, якими спільно володіють члени колективу. Знання та досвід, які можуть бути інтегровані в організацію або належать їй, складаються з обох цих аспектів. До них відносяться патенти, знання, що ґрунтуються на інформаційних технологіях, а також спеціалізовані трудові процеси.

Соціальний капітал виникає з мережі взаємин, які можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. З організаційної перспективи соціальний капітал тісно пов'язаний зі структурою, якістю та гнучкістю людських мереж, що формуються через когортні групи, спільне навчання, коли учасники знайомляться один з одним, ротацію посад між різними відділами та функціями, а також через довгострокову зайнятість і внутрішню культуру. Інший важливий аспект соціального капіталу стосується зовнішніх відносин, які базуються на взаємодії з такими факторами, як клієнти, постачальники та державні органи.

Емоційний капітал проявляється у тому, що можна позначити як менталітет «може зробити». Для людей важливими є самооцінка, мужність та впевненість, які базуються на стійкості, щоб перетворити знання та стосунки на результативні дії. Організаціям необхідна висока внутрішня енергія, а також атмосфера гордості, довіри та відкритості, щоб сформувати готовність до швидкості та адаптивної поведінки в умовах швидких змін.

Духовний капітал – це форма ментального капіталу, що має різноманітні аспекти і включає в себе цінності та підходи до виконання роботи. Багато організацій, які прагнуть до розвитку, вважають, що люди можуть навчатися і покращувати свої навички. Однак, у випадку цінностей та трудової етики, їх зміна є неможливою.

Людський капітал, будучи складною категорією, проявляється на багатьох рівнях. У теоретичному плані, зокрема в рамках концепції людського капіталу, можна виділити три ключові рівні.

На особистісному рівні людський капітал визначається знаннями та навичками, які здобуваються в результаті освіти, навчання та практичного досвіду, а також використанням вроджених здібностей. Ці ресурси дозволяють надавати цінні виробничі послуги іншим особам.

На мікроекономічному рівні людський капітал визначається як сукупність кваліфікацій та професійних навичок всіх співробітників підприємства, що свідчить про успіхи компанії в оптимізації трудових процесів та розвитку людських ресурсів.

На макроекономічному рівні людський капітал включає в себе інвестиції в різні сфери, такі як освіта, підготовка та перепідготовка працівників, профорієнтаційні послуги та служби зайнятості, а також охорона здоров'я. Він є суттєвим елементом національного багатства країни, що визначає людський капітал держави.

Після трансформацій, викликаних Індустрією 4.0, прогнозується, що людські фактори, такі як гнучкість, адаптивність, інноваційність, логічне мислення та прийняття рішень, які не можуть бути замінені

автоматизованими системами, матимуть ключове та основоположне значення у майбутніх процесах розвитку (рис. 1.3) [25].

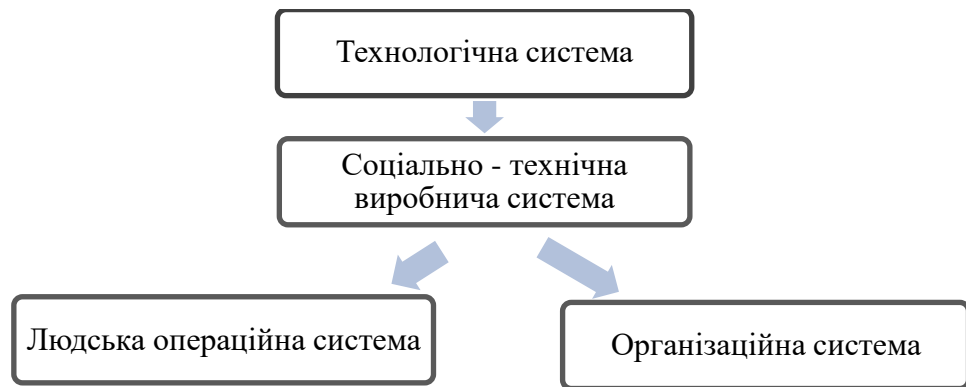

Рис.1.3. - Вплив «Індустрії 4.0 на людський капітал [26].

У країнах з економікою, що розвивається, зростання споживчого попиту також має важливий вплив на здатність компаній позичати додаткові кошти в банків для розширення виробництва. Таке фінансування зазвичай використовується для придбання великих активів, таких як завод і обладнання. Варто також зазначити, що зростання виробництва веде до підвищення заробітної плати та збільшення зайнятості, оскільки компаніям потрібно більше працівників для підвищення споживчого попиту на їхню продукцію. Оскільки фірми намагаються найняти більше працівників для збільшення продажів, у різних секторах зайнятості створюватимуться нові робочі місця. Однак у міру посилення ринку праці у зв'язку з економічним зростанням брак кваліфікованих працівників змушує компанії навчати працівників, щоб вони набули необхідних навичок.

Людський капітал являє собою нематеріальні активи та характеристики, які сприяють підвищенню продуктивності праці працівників і позитивно впливають на економіку. Ці характеристики нерозривно пов'язані з особами, які їх здобувають і використовують. Людський капітал охоплює всі людські якості та цінності, що можуть покращити економічні результати та продуктивність. Оскільки ці активи є нематеріальними і не можуть бути відокремлені від конкретних працівників, їх важко кількісно оцінити. Проте

вони завжди ведуть до покращення економічних показників. До людського капіталу можуть належати такі якості, як:

- освіта;
- технічне навчання або навчання на робочому місці;
- здоров'я;
- психічне та емоційне благополуччя;
- пунктуальність;
- вирішення проблем;
- управління людьми;
- комунікативні навички;

Інвестиції в ці якості сприяють підвищенню професійної компетентності трудових ресурсів. Це веде до зростання обсягів виробництва в економіці та підвищення фінансових доходів окремих громадян.

Вивчення людського капіталу стало предметом досліджень таких видатних науковців, як Г. Беккер, який зосередився на аспектах освіти. Беккер підкреслив, що витрати на освіту слід розглядати як інвестицію, а також порушив питання про вартість втрачених можливостей, враховуючи час і фінансові витрати. Отримання освіти також передбачає втрату можливості працювати, подорожувати та створювати сім'ю. Освіта була привабливою лише тоді, коли потенційне зростання доходу перевищувало витрати [27].

Теорія Беккера розкривала, яким чином інвестиції в освіту сприяють вигодам для індивідів, підприємств та держави.

Чимало країн усвідомили значення теорії людського капіталу для економічного зростання, а деякі, зокрема Південна Корея та Сінгапур, успішно реалізували основи політики, спрямованої на підвищення людського розвитку. Південна Корея спочатку була економікою, що базувалася на сільському господарстві та простих галузях, таких як текстильне виробництво та виготовлення велосипедів. Першим кроком до створення

більш розвинутої та різноманітної економіки стали значні інвестиції в покращення стандартів початкової освіти, з акцентом на якість та переваги системи К-12, а також інших програм професійної підготовки. Для розширення можливостей працевлаштування випускників середніх шкіл та стимулювання їх до отримання вищої освіти, Південна Корея реалізує програми професійної освіти та навчання в різних середніх професійних навчальних закладах [28].

Існує позитивна кореляція між людським капіталом та економічним зростанням, оскільки інвестиції зазвичай ведуть до підвищення продуктивності праці. Процес розвитку людських ресурсів також є видом інвестицій, але ці інвестиції орієнтовані на людський капітал, а не на капітальні вкладення, такі як техніка [29].

Інвестиції в працівників сприяють формуванню більш вигідних умов для зайнятості в економіках різних країн світу. Підвищення рівня зайнятості також веде до зростання споживчих витрат, що, в свою чергу, збільшує доходи підприємств і стимулює додаткові інвестиції в бізнес-сектор. Таким чином, зайнятість є важливим показником економічного зростання валового внутрішнього продукту.

У процесі дослідження людського капіталу важливо акцентувати увагу на ролі міжнародних організацій, зокрема Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). ОЕСР об'єднує понад 38 країн-членів, які сприяють формуванню та вдосконаленню економічної та соціальної політики на глобальному рівні [30].

В більшості країн ОЕСР спостерігається значне зростання рівня вищої освіти серед осіб віком 25-34 роки. Частка молоді з вищою освітою зростає з 27% у 2000 році до 48% у 2023 році. У цій віковій категорії відсоток тих, хто отримав вищу освіту, на сім відсоткових пунктів перевищує відсоток тих, хто має середню освіту. Середній рівень безробіття залишається на рівні середніх показників країн ОЕСР. Якщо поточні тенденції збережуться, вища освіта може стати найпоширенішим рівнем освіти серед дорослих працездатного

віку в країнах ОЕСР. Водночас у більшості країн спостерігаються значні регіональні відмінності в рівні освіти. У багатьох випадках рівень вищої освіти серед осіб віком 25-64 років у регіонах з найвищими показниками вдвічі перевищує рівень у регіонах з найнижчими показниками. У міських зонах частка дорослих з вищою освітою, як правило, вища, ніж у сільських, а в столичних районах, де часто розташовані найбільші міста, концентрація дорослих з вищою освітою є найвищою [31].

Інвестиції в людський капітал зазвичай ведуть до більш швидкого економічного зростання, проте це не завжди забезпечує наявність робочих місць для тих, хто нещодавно здобув вищу освіту. Географічне положення також має суттєве значення для вакансій і трудової міграції. Якщо вакансії розташовані на півночі, а кваліфіковані працівники – на півдні, то зростанню можуть перешкоджати витрати на переїзд та відсутність бажання змінювати місце проживання [32].

Хоча за останні двадцять п'ять років було досягнуто безпрецедентних успіхів у сфері людського розвитку, значні проблеми в цій області все ще залишаються, особливо в країнах, що розвиваються. Освітня криза стримує прогрес багатьох націй. Дослідження показують, що діти в деяких країнах навчаються значно гірше, ніж у інших, незважаючи на те, що вони проводять однакову кількість часу в школі. Пандемія ще більше ускладнила цю ситуацію, адже багато дітей не мають можливості відвідувати навчальні заклади та отримувати освіту.

Щороку мешканці країн, що розвиваються, витрачають на медичні послуги близько пів трильйона доларів США, що становить понад 80 доларів США на особу, і ці витрати найбільше впливають на бідні верстви населення. Пандемія COVID-19 також суттєво порушила стабільність основних медичних послуг, таких як планова імунізація та охорона здоров'я дітей.

Дана проблема має особливу значущість, оскільки COVID-19 здатен знищити десятиліття напрацювань у розвитку людського капіталу і залишити

без допомоги цілі покоління в країнах, що борються за контроль над вірусом, збереження життів та відновлення економічної стабільності.

– Через пандемію COVID-19 більшість з понад мільярда дітей не змогли відвідувати школи.

– На глобальному рівні учні можуть зазнати втрат у розмірі десяти трильйонів доларів США у вигляді довічного доходу через зниження якості навчання, закриття навчальних закладів та ризик залишити школу під час навчання.

– Країни з низьким і середнім доходом повідомляють про суттєві порушення в основних службах охорони здоров'я, таких як планова імунізація та медичне обслуговування дітей.

– Пандемія збільшує загрозу гендерного насильства, дитячих шлюбів та підліткової вагітності, що ще більше обмежує можливості для освіти та розширення прав жінок і дівчат.

Надалі країни повинні прагнути узгоджувати свої заходи у відповідь на COVID-19 зі своїми довгостроковими цілями в галузі людського капіталу. Уряди, громадянське суспільство, міжнародні фінансові інститути та приватний сектор повинні об'єднати зусилля для розробки амбітних, заснованих на фактах інвестицій, щоб допомогти кожній людині розкрити свій потенціал.

– Збільшення соціальних видатків, захист фіскального простору після мораторію на виплату боргу та забезпечення того, щоб основні послуги та фінансова підтримка доходили до бідних і вразливих верств населення.

– Зміцнення мереж соціального захисту для захисту від потрясінь і просування реформ.

– Зосередження уваги на первинній охороні здоров'я та готовності до пандемій, харчуванні, розвитку дітей молодшого віку, освіті та базових послугах у всіх секторах за допомогою поліпшення технологій та управління [33].

Політичні заходи, що мають амбіційний характер і ґрунтуються на фактичних даних у сферах охорони здоров'я, освіти та соціального захисту, можуть відновити втрачені позиції та прокласти шлях для того, щоб нинішні діти перевершили досягнення попередніх поколінь у питаннях людського капіталу та якості життя.

Інвестиції в людський капітал визначаються витратами на здобуття навичок та очікуваними вигодами від цих інвестицій. Сімейне середовище може суттєво впливати на ці фактори. Наприклад, заможні родини можуть зменшити витрати на освіту та навчання своїх дітей, надаючи їм фінансову підтримку. Батьки з високим рівнем освіти та достатком можуть також формувати інтереси та цінності своїх дітей, прищеплюючи їм повагу до навчання та прагнення до успіху в школі. Це призводить до більшої віддачі від знань і навичок у порівнянні з дітьми з малозабезпечених сімей. Отже, роль батьків та опікунів є ключовою у створенні можливостей для дітей, заохочуючи їх до здобуття більшого обсягу людського капіталу. Врешті-решт, людський капітал є важливим активом на ринку праці [34].

Добробут працівників варто оцінювати не як витрати, а як інвестиції в розвиток людського капіталу. Нерівність між зайнятими, безробітними та тими, хто працює неповний робочий день, є не лише питанням заробітної плати, а також навичок і здібностей, що суттєво відображається у високих рівнях безробіття, з якими стикається сучасне суспільство.

Хоча загальний обсяг інвестицій у вплив зростає з експоненційною швидкістю, соціальні інвестиції все ще знаходяться на стадії становлення. Інвестиції в людський капітал також є інвестиціями в розвиток підприємства, тому оцінка інвестицій у компанію через призму добробуту та розвитку співробітників стає важливим аспектом, що визначає інвестиційні рішення.

В умовах трансформації та глобалізації нова парадигма розвитку інноваційного людського капіталу є важливим важелем для підвищення національної конкурентоспроможності та суттєво впливає на створення інноваційних і інвестиційних моделей національного розвитку [35].

Інноваційний розвиток людського капіталу характеризується новим підходом. Це виявляється у впровадженні концепції «навчання впродовж життя» та формуванні нової моделі трудової діяльності, з акцентом на інноваційну працю, використання соціальних технологій, нових форм зайнятості та сучасних моделей робочого часу. Збільшення інвестицій у розвиток людського потенціалу з боку держави, підприємств і приватних осіб призведе до підвищення інтелектуальних стандартів, що є основою сталого економічного зростання.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що для формування інноваційних моделей економічного розвитку необхідно впроваджувати державну регуляторну політику, яка буде орієнтована на розвиток інститутів, що створюють сприятливі умови для інноваційного розвитку людського капіталу та підвищення його конкурентоспроможності [36].

Отже, інвестиції в людей, які сприяють формуванню людського капіталу, є основоположним елементом для створення моделі стійкого економічного розвитку в умовах глобалізаційних змін. Рівень розвитку продуктивних можливостей людей, здатних до інноваційної діяльності, творчого мислення та креативного підходу, визначає ефективність цих інвестицій. Держава має важливу роль у відтворенні людського капіталу, реалізуючи регуляторну політику через відповідне регулювання. Ключовим завданням є створення ефективних організаційно-економічних механізмів державного контролю за розвитком людського капіталу, що забезпечить сприятливі умови для підвищення якості людського капіталу, його інноваційних можливостей і конкурентоспроможності національної економіки.

1.3 Джерела формування та розвитку людського капіталу

Людський капітал виступає ключовим елементом національної економіки в умовах ринку. Його прояви можна спостерігати у вигляді інтелектуального та креативного капіталу, що має теоретичне обґрунтування

та підтвердження. Інтелектуальний капітал виявляється через наукові дослідження, які проводять науковці, тоді як творчий капітал реалізується через діяльність митців і мислителів.

Людський фактор відіграє все більш значну роль у визначенні перспектив, форм і методів створення нової постіндустріальної реальності. Це, в свою чергу, теоретично призвело до виникнення концепції креативного капіталу.

Креативний капітал, з одного боку, є ключовим елементом виробництва та важливим ресурсом для економічної діяльності, а з іншого – виступає як самостійний об'єкт управлінських і економічних відносин.

Протягом останніх кількох десятиліть глобалізація та швидке впровадження цифрових технологій, зокрема внаслідок кризи COVID-19, суттєво змінили умови конкурентоспроможності на світовій арені. Сучасний світ є взаємопов'язаним, де глобалізація сприяє швидкій передачі технологій. Третя промислова революція, що супроводжується цифровізацією, значно полегшила доступ до як місцевих, так і міжнародних ринків, що, у свою чергу, вплинуло на рівень конкурентоспроможності.

Розширення Європейського Союзу в Європі призвело до значної неоднорідності, що вплинуло на розвиток і конкурентоспроможність у контексті політики ЄС, викликавши великі розбіжності. ЄС підвищив свою конкурентоспроможність, реагуючи на нові виклики, використовуючи значні можливості, які пропонує один із найбільших ринків світу, як ефективну платформу для спільних дій. Це стало місцем для вдосконалення місцевих практик серед країн-членів, а також для надання технічної підтримки та співфінансування. Єдиний ринок ЄС сприяв посиленню конкуренції між країнами з істотними відмінностями, особливо між старими членами та новими східноєвропейськими державами, які зазнали серйозних труднощів під час переходу. Усі ці зміни можуть опосередковано чи, навіть, прямо вплинути на конкурентоспроможність[37].

Різкий технологічний прогрес, що розпочався на початку ХХІ століття, призвів до усвідомлення необхідності сталого розвитку, з акцентом на екологічні, соціальні та людські аспекти. Технологічні досягнення також помістили людину в центр нашого підходу до розвитку. В результаті цього теорія людського капіталу зазнала змін, щоб підтримати технічний прогрес через покращення інноваційного потенціалу, участь у науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР), розвиток освітніх систем, підприємництва та гендерної рівності. Таким чином, людський розвиток є критично важливим для переходу від економіки рантє до індустріальної економіки та економіки знань, що веде до сталого розвитку [38].

Отже, роль людини в економічному процесі трансформувалася з елементарної виробничої функції в основну мету та рушійну силу економічного зростання, що відображено на рисунку, який демонструє ключові етапи еволюції теорії людського капіталу (див. Рис. 1.5.).

Чимало країн визнали важливість теорії людського капіталу для економічного прогресу, а деякі, такі як Південна Корея та Сінгапур, успішно впровадили основи політики, що сприяє підвищенню людського розвитку. Південна Корея спочатку була економікою, яка здебільшого залежала від сільськогосподарської продукції та простих промислових галузей, таких як текстиль і виробництво велосипедів. Першим кроком до створення більш розвинутої та різноманітної економіки стали значні інвестиції в поліпшення стандартів початкової освіти, з акцентом на якість та переваги програм К-12 і професійного навчання. З метою розширення можливостей працевлаштування для випускників середніх шкіл та заохочення їх до здобуття вищої освіти, Південна Корея реалізує програми професійної освіти та навчання в різних середніх професійних навчальних школах за різними галузями .

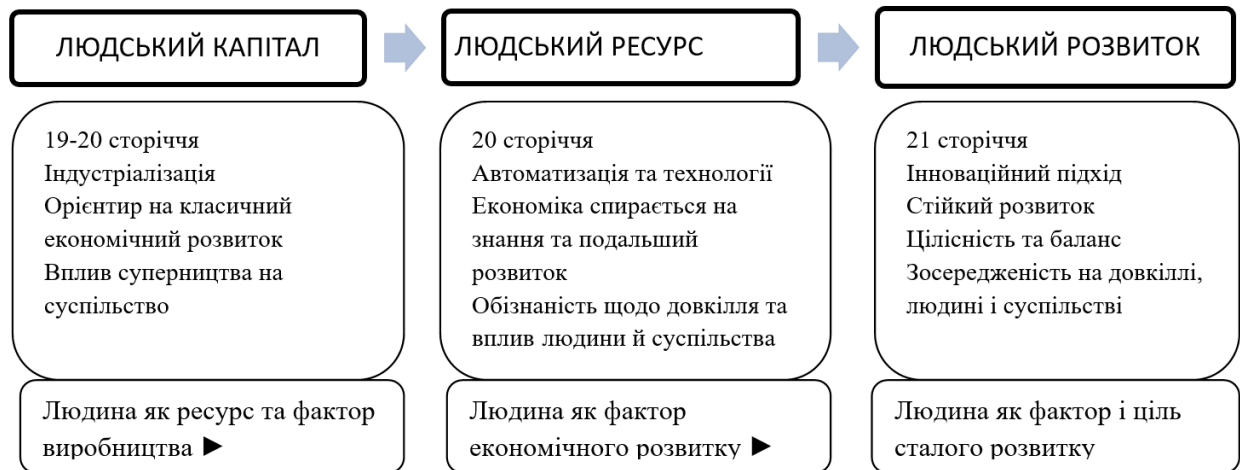

Рис. 1.4.- Основні етапи розвитку теорії людського капіталу [28].

Завдяки розвитку позитивної психології психологічний капітал був вдосконалений і став широко застосовуватись у наукових дослідженнях. Він є важливим компонентом позитивного психологічного стану людини. Як новий психологічний ресурс, психологічний капітал може впливати на внутрішнє відчуття задоволеності від роботи. Загалом, сучасна теорія конгруентного настрою свідчить про те, що чим більш позитивний психологічний стан працівника, тим вищим є його рівень задоволеності роботою [39].

Психологічний капітал охоплює чотири ключові позитивні психологічні елементи: впевненість - самоефективність, оптимізм, надію, і стійкість. Працівники, які мають ці психологічні якості, частіше усвідомлюють значення та цінність своєї роботи, виявляючи більшу впевненість у подоланні викликів і успішному виконанні завдань, що веде до підвищення задоволеності від праці. Стійкість, зокрема, підкреслює важливість особистої відповідності та поведінки, що відповідає організаційним стандартам, що дозволяє співробітникам насолоджуватися своєю роботою. Самоефективність, надія та оптимізм сприяють розвитку індивідуальної ініціативи та ентузіазму, що дозволяє працівникам максимально реалізувати свій потенціал. Працівники, які мають достатні

психологічні ресурси, відчують задоволення від виконання своїх обов'язків.

Для покращення психологічного капіталу важливо розвивати позитивні психологічні ресурси та вирішувати наявні психологічні проблеми. Відповідно до конгруентної теорії свідомості, позитивна психологія сприяє максимальному розкриттю потенціалу співробітників і підвищенню їх продуктивності, що, в свою чергу, зміцнює впевненість у собі — ключовий елемент психологічного добробуту. Таким чином, позитивний психологічний стан є важливим компонентом психічного здоров'я, здатним ефективно розвивати психологічний капітал особи та підвищувати задоволеність роботою. Однак негативні психічні стани можуть призводити до підвищеної схильності до психічних проблем і, врешті-решт, до виснаження психологічних ресурсів. В умовах війни негативні аспекти психічного здоров'я заважають накопиченню психологічного капіталу, що, в свою чергу, викликає незадоволеність у професійній діяльності [40].

Психічне здоров'я тісно пов'язане із соціальним капіталом. Згідно з теорією спільної свідомості, позитивний настрій заохочує співробітників до активної взаємодії з оточенням, участі у значних комунікаційних та емоційних зв'язках з іншими, що сприяє формуванню соціальних мереж і зміцненню соціальних зв'язків. Тому важливо зазначити, що позитивний елемент психічного здоров'я сприяє накопиченню соціального капіталу. Соціальний капітал забезпечує працівникам доступ до ресурсів, які сприяють підвищенню їхньої продуктивності та емоційного самовираження, що веде до більшої задоволеності від виконуваної роботи. Натомість, негативні психічні стани можуть спонукати співробітників уникати взаємодії з навколишнім середовищем, спілкування з іншими людьми та створення соціальних мереж, що завдає шкоди накопиченню соціального капіталу. Брак соціального капіталу може ускладнити задоволення потреб працівників у завершеності та призвести до емоційного виснаження, що, в свою чергу, викликає незадоволеність роботою [41].

Навички та можливості є ключовими складовими корпоративної діяльності, тому знання про підприємницькі компетенції та конкурентні стратегії є необхідними для досягнення успіху в бізнесі. Проте, сенегальські власники та менеджери неформального бізнесу часто не мають достатніх компетенцій та стратегій. Брак підприємницького досвіду у їхній здатності виявляти потенційні можливості, налагоджувати партнерські відносини, підтримувати ефективні організації та забезпечувати високий рівень залученості та концептуалізації є серйозною проблемою, з якою стикаються мікропідприємці. Це є проблемою. Хоча підприємницька компетентність має велике значення, відсутність знань може зменшити інноваційність деяких підприємців. Вони готові до ризиків, але ставляться до своєї діяльності без особливого ентузіазму, не проявляють активності та не прагнуть освоїти нові навички. Важливо бути винахідливими, креативними та відданими своїй справі. Це також включає в себе використання можливостей і їх перетворення на ефективні конкурентні стратегії для досягнення прибуткової продуктивності. Доступ до оборотного капіталу та підприємницьких навичок є необхідним для значного покращення економічної активності більшості країн, а також для самої активності [42].

У діловій сфері передбачається, що підприємці повинні взаємодіяти з усіма зацікавленими сторонами, серед яких постачальники, працівники, конкуренти, державні чиновники та клієнти. Мікропідприємці значною мірою покладаються на налагодження компетентних відносин для створення формальних і неформальних партнерських зв'язків із зацікавленими сторонами, такими як клієнти, постачальники, співробітники, члени родини, друзі, ділові партнери та колеги. Ця здатність забезпечує конкурентну перевагу, що проявляється в ефективності бізнес-процесів. Очікується, що менеджери та власники малого бізнесу виконуватимуть різноманітні ролі та керуватимуть кількома операційними сферами, такими як фінансові, кадрові, фізичні та технологічні. Для досягнення організаційної спроможності компанія повинна мати можливість планувати, управляти, делегувати та

координувати широкий спектр ресурсів. Завдяки організаційним можливостям мікропідприємці можуть ефективно організовувати та оптимально використовувати ресурси, що забезпечує виконання необхідних завдань у потрібний час відповідними особами. Неправильна координація обмежених ресурсів у малому та середньому підприємстві (МСП) може призвести до зниження ефективності бізнесу. Ці ресурси складаються з людей, інформації про продукт, технологій, обладнання, матеріалів та фінансів [43].

Визначення та аналіз основних чинників, що впливають на економічні результати, є надзвичайно важливими для створення ефективної економічної політики. Економічна ефективність безпосередньо пов'язана з досягненням економічних цілей. Щодо неформального малого бізнесу, економічна ефективність включає в себе як фінансові, так і не фінансові аспекти [44].

Конкурентна стратегія – це вигідне положення на ринку, яке виникає внаслідок економічної стратегії підприємства і спрямоване, насамперед, на підвищення конкурентоспроможності організації для досягнення найкращих результатів. Конкурентна перевага стосується стратегій, які створюють цінність, коли продукт або послуга конкурента є цінними, відтворюваними та незамінними. Дві основні стратегії для досягнення конкурентної переваги включають зниження витрат або цін, а також стратегії диференціації. Стратегії ціноутворення є важливими інструментами для підприємств, які прагнуть досягти конкурентних переваг, зосереджуючись на зниженні витрат, пов'язаних з виробництвом товарів або наданням послуг, розробкою нових продуктів, маркетинговими кампаніями, виплатою заробітної плати та адміністративними витратами. Це дозволяє забезпечити високу продуктивність у довгостроковій перспективі. Неформальні малі підприємства, які зазвичай пропонують нижчі ціни на аналогічні товари, можуть використовувати стратегії зниження витрат для досягнення прибутку, що перевищує середні показники.

Стратегії ціноутворення, які використовують малі підприємства, є важливими чинниками при виборі клієнтів та ухваленні рішень про купівлю. Конкурентні стратегії, які впроваджують підприємці для товарів або послуг з певними характеристиками, забезпечують їм значні переваги над конкурентами. Ці характеристики, як правило, стосуються якості продукту або послуги, дизайну, інновацій, іміджу бренду та задоволеності клієнтів, що ускладнює їх відтворення для конкурентів [45].

Згідно з теорією ресурсного підходу, талант слід розглядати як обмежений та неповторний ресурс, що надає підприємствам стійку конкурентну перевагу. Для організацій важливим є питання, як ефективно розвивати людський капітал, який є критично важливим для досягнення цілей компанії [33].

В аспекті конкурентоспроможності бізнесу, організаційні інновації відіграють важливу роль у зміцненні компанії та підвищенні її ринкових позицій. Наприклад, інноваційні продукти компаній мають позитивний вплив на стійку конкурентну перевагу. Інновації в продуктах сприяють підвищенню корпоративної цінності через задоволення потреб ринку [46].

Процес управління стійким розвитком через регенерацію людського капіталу є складним і багатограним, що має значний вплив на формування стійкої конкурентної переваги компаній. Цей процес тісно пов'язаний з організаційною поведінкою, яка визначає стратегічний курс. Внутрішні фактори та їх особливості також мають важливе значення. Проте в економічній науці не існує універсальної інструментарію чи понятійного апарату в цій області. Наприклад, на сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення терміну «організаційна поведінка». Дослідження подібностей між поняттями «організаційна поведінка» та «організаційна культура» активно розглядаються у наукових працях сучасних провідних вчених. Ці дослідження, безумовно, можуть сприяти інтелектуалізації економічної діяльності на всіх рівнях, однак для глибшого розуміння застосування цих понять, пов'язаних із людським капіталом, необхідні

конкретні інвестиції, як матеріального, так і нематеріального характеру. Відтворення людського капіталу в організаціях передбачає структуру організаційної поведінки, що розподіляється на індивідуальний, організаційний та груповий рівні [47].

Врешті-решт, забезпечення стійкості управління людськими ресурсами (УЛР) є, безумовно, одним із найскладніших завдань, яке потребує належного виконання для подальшої ефективної діяльності. Теорії, моделі, системи та процеси УЛР охоплюють мотиви, спрямовані на отримання прибутку, а також на розширення соціальних, екологічних і економічних результатів, при цьому вирішуючи соціальні, екологічні та економічні виклики. Процес сталого розвитку реалізується через підвищення кваліфікації працівників та підтримку здорової та активної робочої сили, спираючись на теоретичні основи. Однак дослідники провели численні дослідження в цій сфері і дійшли висновку, що існує недостатня кількість досліджень, спрямованих на виявлення причин стійкості УЛР у вищій освіті. Автори попередніх досліджень виділяють чотири ключові фактори організаційної стійкості: людські ресурси, соціальні аспекти, психологічні чинники та імідж роботодавця [48]. Фактори організаційної стійкості показані на рисунку (Рис.1.5.).

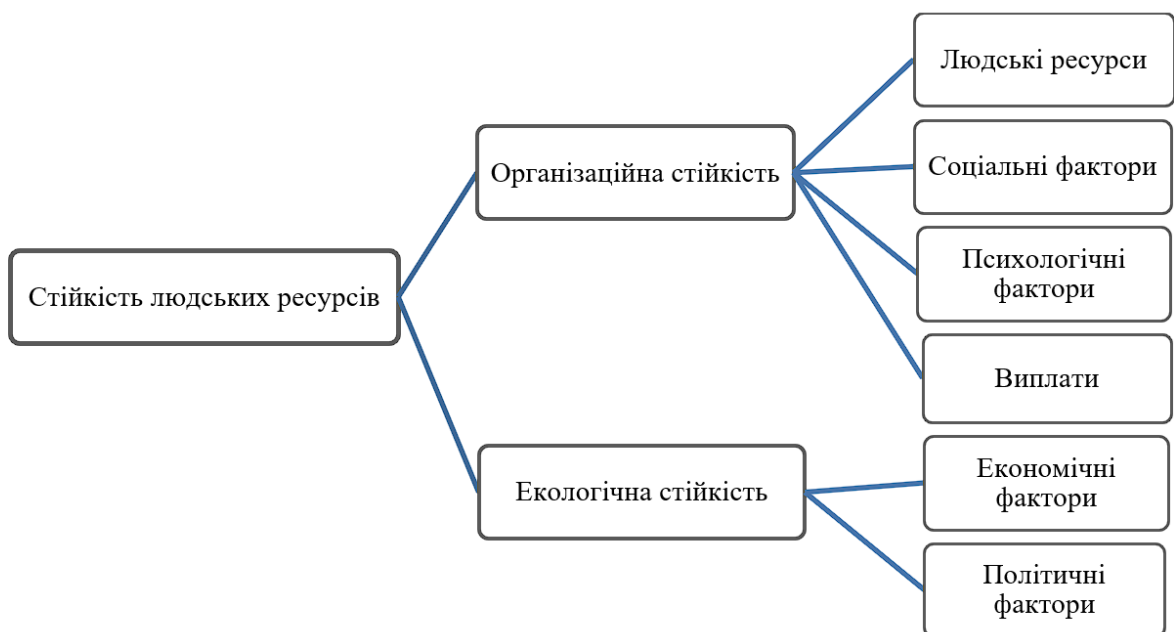

Рис 1.5.- Фактори організаційної стійкості людських ресурсів [49]

Економічні та політичні чинники також є складовими екологічної стійкості. Коли співробітники працюють із задоволенням і рішучістю на благо організації, університет може розвивати свої повноваження через стратегічне планування, підтримку досліджень та інновацій, а також розвиток професійних навичок. Висока автономія та мотивація працівників створюють більше можливостей для навчання та креативності на робочому місці. Додатково, відповідальність та етичні зобов'язання співробітників університету сприяють дотриманню встановлених принципів і норм. Стійкий розвиток людських ресурсів досягається через практичний досвід у набутті знань і навичок. Унікальні механізми, такі як планування спадкоємності, мотиваційні методи, командна робота, , саморозвиток, навчання, обмін знаннями, коучинг, професійні семінари, практичне навчання та мережеві взаємодії, підвищують рівень таланту і, врешті-решт, можуть забезпечити стійкість управління людськими ресурсами на всіх рівнях.

Висновки до розділу 1

Зважаючи на дуже швидкі темпи розвитку сучасного світу, країни звернули увагу на нові аспекти розвитку та зрозуміли, що головним фактором стрімкого зростання може стати лише людський ресурс. Саме тому економісти ще в минулому тисячолітті почали детально досліджувати людину – як елемент креативності та інноваційного зростання. З часом виникло поняття, що має назву «людський капітал». Його характеристикою та описом займалося багато видатних вчених починаючи від меркантилістів та закінчуючи новою економічною школою. Погляди економістів кожного покоління не є подібними, що зумовлено ще й технологічним прогресом та науковими досягненнями. Значний внесок у розвиток концепції людського капіталу зробили такі вчені, як Петті, Смітт, Рікардо, Маршал, Солоу та інші. Незважаючи на різні підходи до визначення людського капіталу, аналізуючи їхні думки, можна стверджувати, що людський капітал є безмежним ресурсом, здатним до постійного розвитку та генерування додаткових

економічних вигод через набуття нових знань, навичок, умінь, підвищення кваліфікації, нестандартне мислення та сприятливе оточення. Очевидно, що чим стабільніше та адаптивніше це середовище, тим легше індивіду, а отже, й населенню країни розвиватися та реалізовувати свій потенціал, що, в свою чергу, сприяє зміцненню економічних позицій держави та стимулює її економічне зростання шляхом створення нових креативних і інтелектуальних продуктів, які користуються великим попитом в умовах Індустрії 4.0 та глобальних потреб у інноваціях.

Людський капітал визначається як сукупність навичок, знань та досвіду, які мають працівники в рамках економічної діяльності. Ці навички забезпечують економічну вигоду, оскільки кваліфікована робоча сила сприяє зростанню продуктивності праці. Існує позитивний зв'язок між людським капіталом та економічним зростанням, оскільки інвестиції зазвичай ведуть до підвищення продуктивності. Розвиток людського капіталу є одним із видів інвестицій, які спрямовані на поліпшення людських ресурсів, а не на придбання обладнання чи інших капітальних активів.

Розвиток людського капіталу виступає основним компонентом формування моделі сталого економічного розвитку в умовах глобалізаційних змін, оскільки він забезпечується інвестиціями в людей. Результативність таких інвестицій залежить від рівня розвитку виробничого потенціалу осіб, які здатні до інноваційної діяльності, творчості та креативності.

Важливість держави у відтворенні людського капіталу не можна недооцінювати, оскільки вона реалізує нормативну політику через регулювання. Формування дієвих організаційно-економічних механізмів державного регулювання розвитку людського капіталу є пріоритетним завданням, яке має на меті створення умов для покращення якості людського капіталу, його інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності національної економіки.

Часті технологічні інновації в умовах сучасної глобалізації підвищили важливість людського капіталу як у виробничій, так і в сервісній сферах.

Людський капітал розглядається як найтриваліша та найстійкіша форма інтелектуального капіталу, і в певних наукових працях стверджується, що основною відмінністю між організаціями є їхня унікальна здатність створювати цінність за рахунок людського капіталу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

2.1 Вплив освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу

Концепція людського капіталу як економічне явище сформувалася щонайменше два століття тому, проте її інтеграція в основний потік економічного аналізу та досліджень, а також усвідомлення її значущості стали помітними лише в останні два десятиліття. Необхідність цього розвитку стала очевидною в середині минулого століття, коли економічні дослідження, що стосуються проблем швидкого економічного зростання та нерівномірного розподілу доходів, виявили основні принципи та нові механізми, які раніше залишалися поза увагою суспільства. На сьогоднішній день людський капітал займає провідні позиції у контексті факторів економічного зростання та розвитку [50].

Людський капітал ґрунтується на індивідуальних характеристиках особи, а також на загальному населенні країни, регіону та світу. Важливими є індивідуальні здібності кожного члена суспільства. Індивіди мають як успадковані, так і набуті навички, проте саме набуті здібності значно варіюються між різними країнами та історичними періодами. Дослідження людського капіталу зосереджується на можливостях, які формуються через формальне та неформальне навчання, досвід та мобільність на ринку праці. Основна концепція людського капіталу полягає в тому, що ця діяльність пов'язана з витратами та вигодами, що вимагає аналізу економічних рішень, як приватних, так і державних, що є особливо актуальним у контексті глобального ринку та процесів регіоналізації, які лише починають розвиватися. Витрати охоплюють як прямі витрати, так і зміни в доходах або витратах, пов'язаних зі споживанням студентів, стажистів та працівників, які беруть участь у мобільності праці. Оскільки вигоди від виробництва та

споживання цієї діяльності в основному реалізуються в майбутньому і мають тривалий характер, інвестиції в людські ресурси слід розглядати як акт інвестування. Погіршення здоров'я та зниження або застарілість навичок призводять до знецінення людського капіталу, яке може бути частково компенсоване, хоча й не на невизначений термін, такими заходами, як покращення здоров'я та перепідготовка [51].

Індекс людського розвитку (ІЛР) є важливим інструментом для оцінки економічної ситуації. З 2010 року його розрахунок здійснюється Організацією Об'єднаних Націй. ІЛР об'єднує інформацію за трьома основними аспектами: тривалість життя, рівень освіти та добробут, що включає здоров'я, знання та доходи громадян, які слугують показниками ефективності держави. Останні дані, що охоплюють 2021-2022 роки, не враховують наслідків війни, проте відображають вплив пандемії COVID-19.

Індекс людського розвитку ООН (ІЛР) після зниження у 2020-2021 роках знову демонструє зростання, проте цей процес відбувається повільно та нерівномірно.

Індекс людського розвитку, розроблений ООН, є одним із найпоширеніших показників, що оцінюють розвиток країн, поряд із валовим внутрішнім продуктом. Цей індекс аналізує прогрес у соціальних аспектах, таких як очікувана тривалість життя при народженні, тривалість навчання в школі, а також валовий національний дохід на душу населення. Останні дані, опубліковані 13 березня 2024 року, свідчать про те, що хоча глобальний ІЛР демонструє певне зростання, його розподіл залишається дуже нерівномірним. Це підтверджується інформацією про 194 країни, які відстежуються ООН (табл. 2.1).

Швейцарія знову зайняла перше місце в рейтингу, продовжуючи свою домінуючу позицію вже другий рік поспіль. Її високий загальний бал зумовлений значними доходами та тривалістю життя. Інші країни Західної Європи також демонструють високі показники. Крім того, деякі регіони Азії,

такі як Гонконг і Сінгапур, показали вражаючі результати, потрапивши до першої десятки.

Таблиця 2.1

Рейтинг індексу людського розвитку [52].

Місце	Країна	Індекс	Очікувана тривалість життя, років	Роки навчання
1	Швейцарія	0,97	84,3	16,6
2	Норвегія	0,97	83,4	18,6
3	Ісландія	0,96	82,8	19,1
4	Гонконг	0,96	84,3	17,8
5	Данія	0,95	81,9	18,8
6	Швеція	0,95	83,5	19,0
7	Німеччина	0,95	81,0	17,3
8	Ірландія	0,95	82,7	19,1
9	Сінгапур	0,95	84,1	16,9
10	Австралія	0,95	83,6	21,1
100	Україна	0,73	68,6	13,3

У інших країнах ситуація є більш тривожною: такі держави, як Перу, Колумбія, Лівія та Ліван, не змогли досягти значного прогресу з 2019 року. Рівень життя в Україні та Росії також зменшився: між 2021 і 2022 роками ці країни втратили 23 та 4 позиції відповідно. Війною зруйнований Ємен, бідний і залежний від боргів Беліз, а також Мікронезія — острівна країна, яка піддається загрози підвищення рівня моря, досягли свого найвищого рівня в 2010 році і з того часу щорічно знижуються.

«Індекс є корисним, але неповним показником. Він не враховує економічну нерівність, наприклад, або відмінності між етнічними групами та статтю. (Зараз ООН розробляє окремі індекси, які включають деякі з цих показників).

Але він забезпечує послідовний вимір для політиків і неурядових організацій. Його регіональні прогнози на 2023 рік показують, що рівень життя зростатиме й надалі; лише арабський світ не зможе повністю відновитися до показників 2019 року. Утім, довгострокова тенденція, схоже, зазнала постійного спаду після пандемії. Значення на 2022 рік і прогноз на 2023 рік свідчать про те, що розвиток може застрягти на рівні, нижчому за

той, що спостерігався до 2019 року, який утримувався з 1999 року», – пише британський журнал «The Economist».

Видання підкреслює, що цей регрес найбільше вплине на найбідніші верстви населення. У рамках ОЕСР, асоціації розвинених країн, показники ІЛР відновилися до рівня, що існував до пандемії Covid-19, або навіть перевищили його. Однак це стосується менш ніж половини найменш розвинених країн світу. Протягом останніх двадцяти років розрив між країнами з найвищими та найнижчими показниками ІЛР зменшувався (за винятком короткого періоду перед фінансовою кризою 2007-2009 років). Проте з 2020 року цей розрив знову зріс [52].

Згідно зі звітом UNDP, Україна залишається країною з високим Індексом людського розвитку.

Очікувалося, що у 2023 році рівень людського розвитку у світі досягне рекордних показників після різкого спаду у 2020-2021 роках. Проте прогрес виявляється вкрай нерівномірним, і після двох десятиліть стабільного зниження показник нерівності знову починає зростати.

Значення індексу людського розвитку (ІЛР) для України становить 0,734, що класифікує її як країну з високим рівнем розвитку людського потенціалу. У загальному рейтингу з 193 країн і територій Україна займає 100-те місце.

В Україні спостерігається значний негативний вплив зниження рівня людського розвитку, оскільки цей показник досяг найнижчого рівня з 2004 року. Цю інформацію містить новий Звіт про людський розвиток «Вихід із глухого кута: Переосмислення співпраці в умовах поляризованого світу», який сьогодні було представлено Програмою розвитку ООН (UNDP).

Індекс людського розвитку (ІЛР) є комплексним показником, що дозволяє оцінити середні досягнення в трьох ключових аспектах людського розвитку: тривалість та якість життя, доступ до освіти та рівень добробуту. Протягом періоду з 1990 по 2022 рік, значення ІЛР для України підвищилося з 0,731 до 0,734, що становить приріст у 0,4%.

Постійний представник UNDP в Україні Яко Сільє підкреслив, що, незважаючи на стійкість розвитку в Україні, враховуючи наслідки пандемії COVID-19 та повномасштабної війни, країна все ще стикається з численними викликами.

«Ми все ще не знаємо усієї глибини впливу на Україну повномасштабного вторгнення через складність збору даних, особливо на окупованих територіях, — сказав пан Сільє. — Але загальна картина є вкрай складною для України, і для пом'якшення негативних наслідків та утримання України на шляху до сталого розвитку будуть потрібні дії та підтримка».

Актуальні показники Індексу людського розвитку в основному демонструють негативні наслідки пандемії COVID-19 для людського розвитку в Україні, оскільки доступ до найсвіжіших даних залишається обмеженим.

За Індексом гендерної нерівності (ІГН) Україна має показник 0,188, що розташовує її на 48-му місці серед 166 країн світу. Цей індекс оцінює гендерну нерівність у трьох ключових сферах: репродуктивне здоров'я, розширення прав і можливостей, а також ринок праці. Значення Індексу людського розвитку (ІЛР) для жінок в Україні становить 0,741, тоді як для чоловіків – 0,726, що призводить до індексу гендерного розвитку (ІГР) на рівні 1,021 (ІЛР для жінок поділений на ІЛР для чоловіків). Цей індекс відображає гендерний розрив у досягненнях за трьома основними аспектами людського розвитку: здоров'я, знання та рівень життя, які оцінюються через Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення для жінок і чоловіків. В Україні ВНД на душу населення зменшився приблизно на 32,1% у період з 1990 по 2022 рік.

Після врахування соціально-економічної нерівності, індекс людського розвитку (ІЛР) України дорівнює 0,676, що свідчить про те, що «втрата» у розвитку через нерівність складає 7,9%. З підвищенням рівня нерівності в країні, втрати в людському розвитку також зростають.

У останньому звіті Програми розвитку ООН йдеться про те, що нерівномірний прогрес у розвитку залишає найбідніші країни в складному становищі, що поглиблює нерівність і підсилює політичну поляризацію на глобальному рівні. Це призводить до небезпечного глухого кута, з якого терміново потрібно знайти вихід через спільні зусилля.

У Звіті про людський розвиток представлені можливості для подальшого руху вперед, що базуються на новому підході до співпраці. Це передбачає, що розбіжності в інтересах і думках не слід відкидати, а потрібно активно працювати над ними для створення глобальних суспільних благ, які принесуть вигоду всім.

Для посилення спільних зусиль у звіті запропоновано три основні напрямки:

- Подолання прогалин у здатності особи впливати на зміни: важливо звернути увагу на те, що можливість людей визначати своє майбутнє в процесі розвитку була проігнорована і потребує більшої уваги з боку спільноти, яка займається питаннями розвитку.

- Зменшення рівня суспільної поляризації: подолання політичної поляризації, популізму та недовіри є вирішальним фактором для виходу з кризової ситуації розвитку, подолання нерівності та викликів, що стоять перед людським розвитком.

- Розробити глобальну архітектуру суспільних благ XXI століття, доповнюючи два існуючі напрямки міжнародного співробітництва, які зосереджені на наданні гуманітарної допомоги та розвитку країн з низьким рівнем доходу. У доповіді представлено третій напрям міжнародного співробітництва, що має на меті підтримку фінансування глобальних суспільних благ [53].

Загальні категорії інвестицій у людський капітал можна розглядати через призму життєвого циклу. Ресурси, витрачені на догляд за дітьми та їх розвиток, є інвестиціями в дошкільну освіту. Ці інвестиції переплітаються з витратами на формальну шкільну освіту. Протягом трудового життя

відбуваються інвестиції в мобільність на ринку праці, вибір професії, навчання на робочих місцях та трудові зусилля [54]. Отже, освіта та інвестиції в розвиток людського ресурсу є першим важливим аспектом формування людського капіталу. Фінансування може позитивно вплинути на розвиток людського капіталу лише за умови систематичного підходу на всіх рівнях, тому інвестиції в початкову освіту мають велике значення. Розглянемо, в яких країнах батьки найбільше витрачають на фінансування шкільних закладів (рис.2.1):

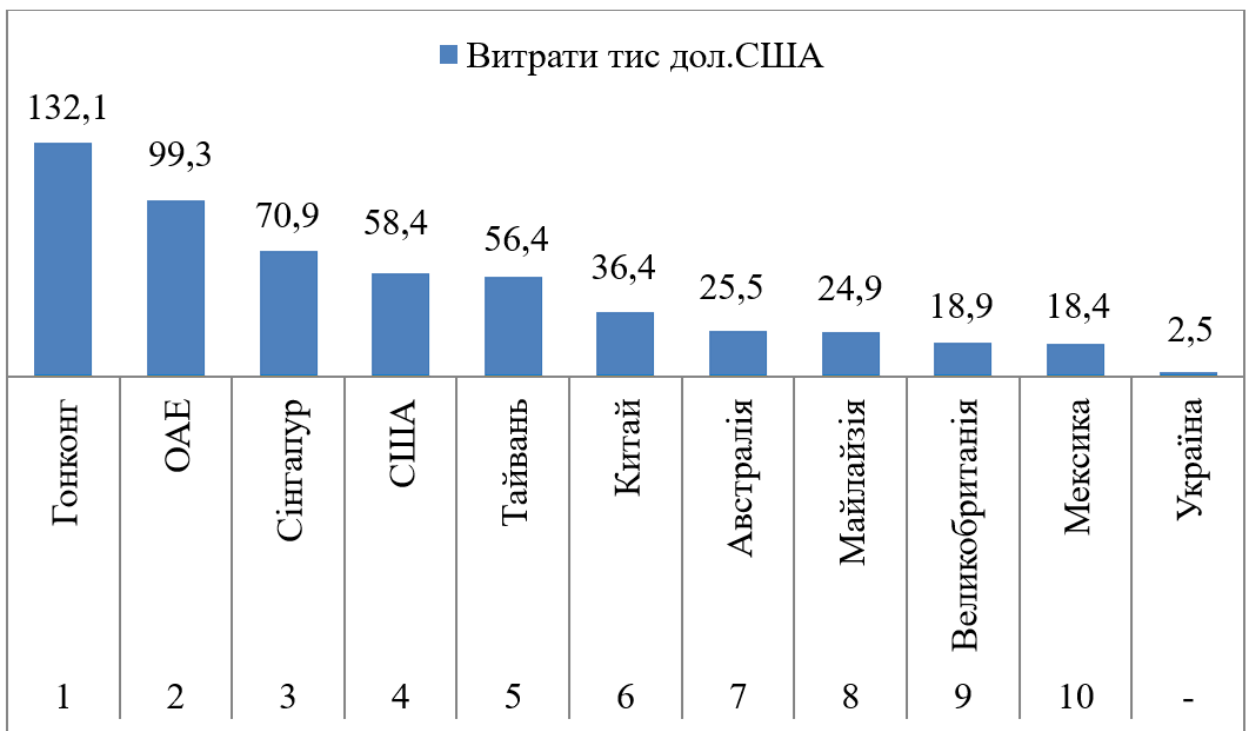

Рис.2.1 - Рейтинг середніх витрат на інвестування шкільних закладів у країнах світу 2022 [52].

На основі проведеного аналізу статистичних даних можна стверджувати, що населення азійських країн демонструє зростаючий інтерес до інвестування в освіту. У 2022 році серед європейських країн лише Великобританія потрапила до десятки лідерів у цій сфері, тоді як США також займають своє місце в цьому списку.

Слід зазначити, що найбільша частина інвестицій та підтримки надходить з державного рівня. У ХХІ столітті спостерігається зростання частки доходів, які виділяються на освіту, з акцентом на глобальне

охоплення цього процесу, що підкреслює роль країн у світовій освітній системі.

У 2021 році країни Європейського Союзу в середньому виділили 32% своїх державних витрат на освіту для дошкільних та початкових закладів, 41% на середню, післявузівську та вищу освіту, а також 15% на вищу освіту. Аналіз останніх тенденцій у витратах за різними рівнями освіти показує незначний перерозподіл ресурсів: зменшення витрат на середню та післясередню освіту на 1,3% та збільшення інвестицій у дошкільну та початкову освіту на 1,4%, а також у вищу освіту на 1,7%. Найбільша частка витрат на освіту в Європейському Союзі припадає на заробітну плату, яка становить 62% від загального бюджету на освіту, варіюючи від 45% у Швеції до 82% у Греції.

Важливо врахувати, що в Китаї існує розрив між попитом на програми, що сприяють розвитку ІТ-навичок, та вивченням англійської мови. Додатково, країна має свої власні пошукові системи, коди та інші інструменти, які формують своєрідне інформаційне середовище. Що стосується України, то вона демонструє медіанний показник витрат на освіту у відсотках від ВВП в порівнянні з країнами Азії.

Найбільш показовим критерієм, що відображає рівень фінансування, є частка витрат на освіту у відсотках від валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. На сьогоднішній день витрати на освітню сферу в розвинених країнах виглядають наступним чином: Японія – 3,6%, Німеччина – 4,8%, США – 5,6%, Франція – 5,8%, Бельгія та Фінляндія – 6,3%, а в Ісландії, Норвегії та Швеції цей показник перевищує 7%. У Нідерландах, Німеччині та Канаді витрати державних і місцевих органів на фінансування вищих навчальних закладів складають 70-90% від загальної структури джерел фінансування [55].

На сьогоднішній день регіони відіграють дедалі важливішу роль у світовому розвитку, що свідчить про зменшення значення глобалізації. Важливо також враховувати різноманітність економічного розвитку регіонів,

їх історичні та культурні особливості, а також політичні системи. Азійський регіон демонструє постійний розвиток, оскільки країни цього регіону усвідомлюють цінність людського капіталу та його вплив на економічне зростання, а також швидкість інноваційного прогресу.

Варто також розглянути інші країни світу та з'ясувати, який відсоток їхнього валового внутрішнього продукту спрямовується на освітню галузь (рис. 2.2).

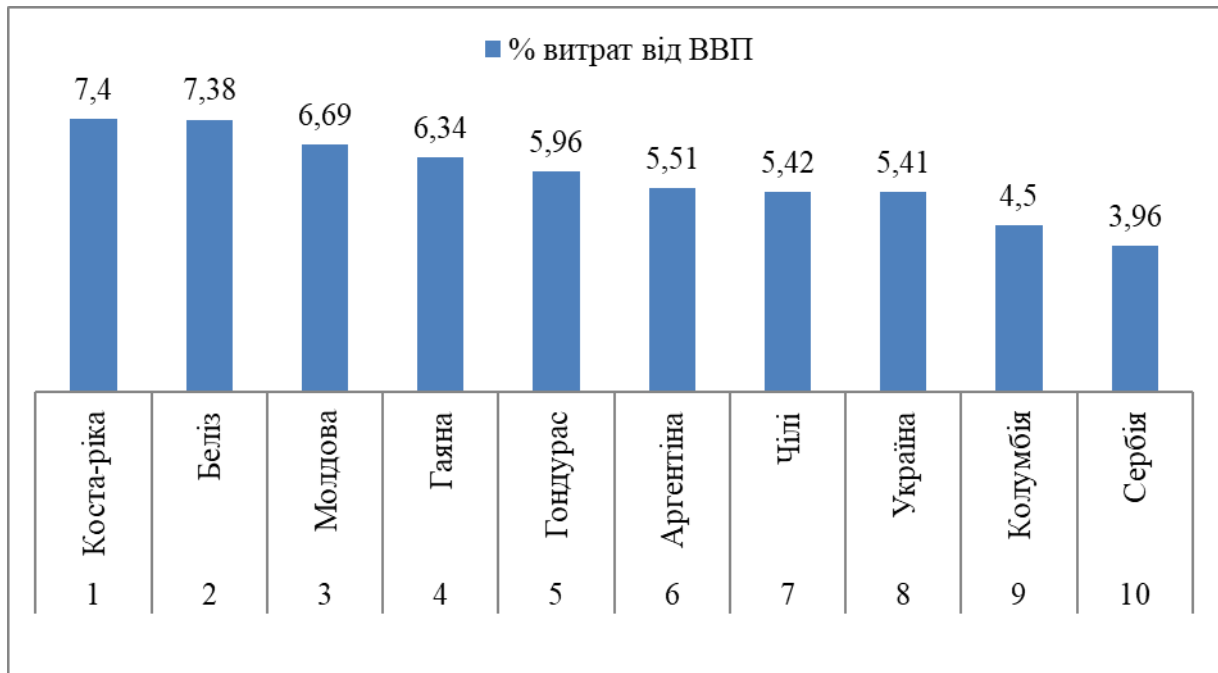

Рис.2.2 - Державні витрати на освіту країн світу у відсотковому співвідношенні до ВВП, 2023 рік [56]

Висновок, який можна зробити, полягає в тому, що країни Північної та Південної Америки значно збільшили фінансування освітніх і наукових ініціатив у останні роки. Україна, в свою чергу, також активно інвестує в цю сферу, що безпосередньо пов'язано з реформами та розвитком інформаційних технологій.

Сполучені Штати Америки є наступною країною, яку варто проаналізувати, оскільки вони займають провідні позиції у фінансуванні науково-освітньої системи на державному рівні. Найзначнішими програмами, що фінансуються з бюджету, є федеральні студентські позики. У 2019 фінансовому році загальна сума дискреційного та обов'язкового

фінансування склала 189,4 мільярда доларів, з яких 129,5 мільярда доларів було виділено на нові гранти, позики та допомогу на навчання, що дозволило приблизно 11,4 мільйона студентів та їхнім родинам покрити витрати на після вузівську освіту та навчання. При цьому у рамках нової програми було виділено 500 мільйонів доларів на надання грантів, що сприятиме розширенню вибору між приватними та державними школами. Це особливо стосується учнів з малозабезпечених сімей або тих, хто навчається в школах, які підлягають вдосконаленню відповідно до Закону про початкову та середню освіту. Школи мають можливість подавати заявки на фінансування для надання стипендій учням з низьким рівнем доходу, які можуть бути використані для переходу до приватних навчальних закладів. Також передбачено виділення 500 мільйонів доларів на Програму шкільного обміну, що є збільшенням на 160 мільйонів доларів США, з метою підтримки державних та місцевих ініціатив щодо створення нових шкіл, а також тиражування і розширення вже існуючих високоефективних навчальних закладів. Для державної грантової програми в галузі кар'єрної та технічної освіти (СТЕ) заплановано 1,1 мільярда доларів, що на 2,2 мільйона доларів більше в порівнянні з фінансовим роком 2018. Щодо вищої освіти в США, то 42,5% загальних витрат покривається з бюджетних коштів, з яких 12,4% – з федерального бюджету, 27,5% – з бюджетів штатів, а 2,6% – з місцевих бюджетів [57].

Європейський Союз також виступає одним із провідних фінансистів у сфері освіти. У випадку Франції, спостерігається постійне зростання витрат на освітній сектор. Протягом 2017-2019 років бюджет Франції на наукові дослідження зріс на 8%. Дослідницькі лабораторії отримали збільшення своїх фінансів, в той час як Національне агентство з досліджень (ANR) пройшло значну модернізацію, щоб стати більш гнучкою організацією, яка фінансує проекти швидше та ефективніше [58]. Водночас, з Національного інвестиційного плану (2018-2020) було виділено 3,5 мільярда євро на передовий досвід та 4,6 мільярда євро на інновації.

1 лютого 2019 року було оголошено про намір Франції закласти амбіційну основу для своєї дослідницької діяльності в рамках багаторічного спеціалізованого закону, що стартує з 2021 року. Основною характеристикою цього закону є надання соціальних кредитів студентам, відсоткова ставка яких є досить низькою і становить 7%. Важливо зазначити, що цей вид кредитування доступний не лише молоді, а й особам без вікових обмежень, що сприяє підтримці тих, хто втратив роботу та потребує перекваліфікації.

У Великобританії витрати на освіту займають друге місце серед витрат на державні послуги, становлячи близько 91 мільярда фунтів стерлінгів у період 2018–2019 років. За сучасними цінами це приблизно 4,2% від національного доходу. Витрати на освіту в країні істотно зросли в реальному вираженні протягом часу, зокрема, швидке зростання спостерігалось з кінця 1990-х до початку 2000-х років. Наразі університети отримують 27 500 фунтів стерлінгів на одного студента денної форми навчання, що покриває витрати на навчання протягом повного курсу (зазвичай три роки). Цей показник знизився на 5% з 2012 року, але залишається приблизно на 50% вищим, ніж у найнижчий період у середині 1990-х років [59].

Основним джерелом фінансування вищих навчальних закладів є державний бюджет, а також за допомогою ресурсів європейських програм і освітніх фондів. Важливу роль у цьому процесі відіграють приватні компанії, які готові інвестувати в кваліфікованих працівників або їх перекваліфікацію. Кошти, що виділяються Міністерством освіти, формуються з асигнувань, отриманих через Раду фінансування вищої освіти Англії, що становить 37%, а також з місцевих відділів освіти, які забезпечують 26%. Комітет з науки і технології покриває приблизно 5% витрат [60].

Другим суттєвим фактором, що впливає на формування та розвиток людського капіталу, є система охорони здоров'я. Існує добре задокументована кореляція між покращенням економіки країни та здоров'ям її громадян. Менш очевидним є те, що поліпшення здоров'я населення може

безпосередньо стимулювати економічне зростання, оскільки зростає кількість осіб, здатних ефективно виконувати свої обов'язки в робочій силі [61].

Старіння населення є серйозним викликом для систем охорони здоров'я в розвинених економіках. У країнах, що розвиваються, нестача ресурсів та недостатня інфраструктура створюють окремі труднощі. У багатьох країнах з низьким та середнім рівнем доходу основна увага приділяється інфекційним захворюванням. ВІЛ/СНІД, туберкульоз і малярія мають значний вплив як на втрати життя, так і на зменшення робочої сили. За даними Світового банку, 50% різниці в економічному зростанні між розвиненими та країнами, що розвиваються, пов'язано з поганим здоров'ям та низькою тривалістю життя [62]. Чим здоровіші громадяни, тим продуктивніша робоча сила. Сучасні технології, на щастя, значно спрощують процеси запобігання, виявлення та лікування різних медичних станів. Завдяки розвитку електронних медичних записів, дистанційного лікування та можливості обміну даними через Інтернет, ми отримали доступ до численних нових рішень у сфері охорони здоров'я, навіть у умовах обмежених фінансових ресурсів. Використання мобільних технологій для збору та поширення інформації суттєво сприяє запобіганню та лікуванню захворювань. Наприклад, Китай активно збільшує витрати на медичну допомогу та постійно нарощує обсяги біомедичних досліджень на 20-25% щорічно. За таких темпів Китай може обійти США у фінансуванні цієї сфери, ідучи не лише за відсотками від ВВП, а й в абсолютних доларах. Тож, давайте проаналізуємо статистичні дані та оцінемо інвестиційний стан у цю систему [63].

Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Сполучені Штати Америки наразі витрачають найбільше коштів на охорону здоров'я серед усіх розвинених країн. Проте результати в цій сфері є одними з найгірших. США досягли значного прогресу у зменшенні кількості дорослих, які вживають тютюн, з 19 % у 2000 році до 14 % у 2012 році, що є найнижчим показником після Мексики, Швеції та Ісландії. Водночас, рівень

ожиріння зріс до 35,3 %, що на сьогодні є найвищим показником серед країн ОЕСР.

У той час як більшість країн ОЕСР фінансували свої витрати на охорону здоров'я переважно з державних джерел, у США фінансування було більш збалансованим, з однаковим внеском держави та приватного сектора. Незважаючи на найбільші витрати, середня тривалість життя в країні становить 78,6 року.

У Норвегії загальні витрати на охорону здоров'я у 2019 році досягли приблизно 10% від ВВП, що відповідає середньому рівню в країнах ОЕСР, з щорічним зростанням на 3-5%. Тривалість життя в Норвегії складає близько 83,6 років, а рівень ожиріння залишається одним з найнижчих.

Темпи зростання витрат на охорону здоров'я в Австрії сповільнилися після економічної кризи, проте згодом почали знову зростати. У 2012 році середні витрати на охорону здоров'я зросли на три відсотки в реальному вираженні. Споживання алкоголю в країні залишається на високому рівні, перевищуючи показники більшості інших країн ОЕСР, з рівнем споживання 12,2 літра на одну дорослу особу, у порівнянні з середнім показником у 9,0 літра (рис.2.3)

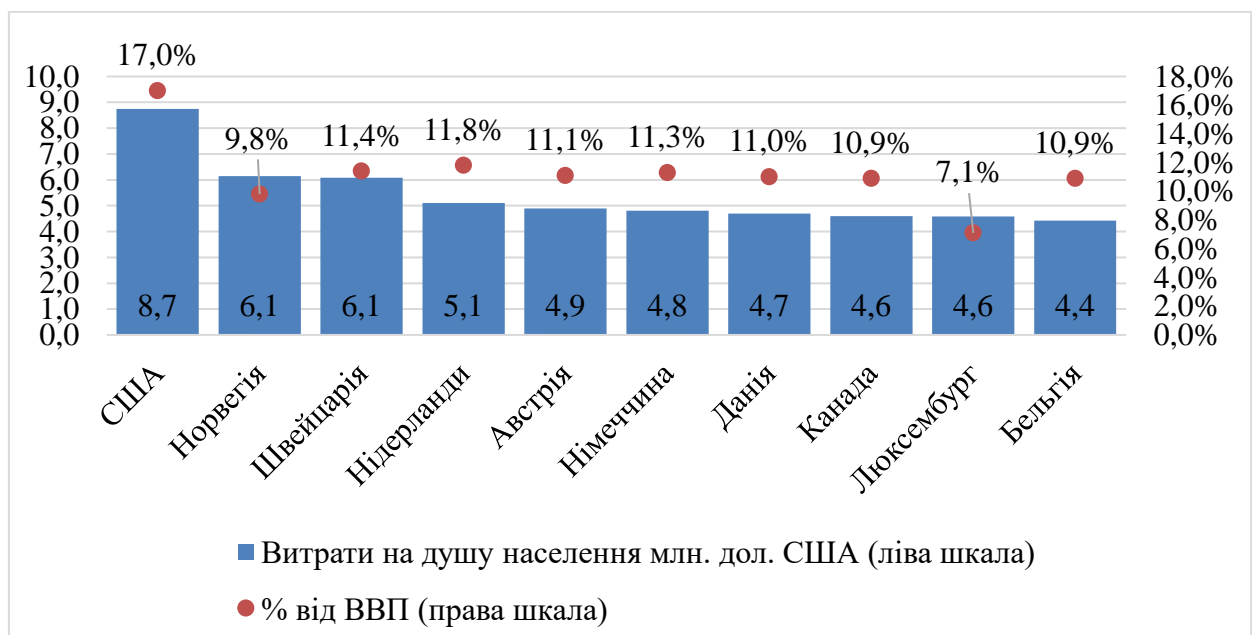

Рис.2.3 - Рейтинг країн, що найбільше витратили на сектор охорони здоров'я у 2023 році [64].

Витрати на охорону здоров'я в Канаді становлять 10,9% від валового внутрішнього продукту, що на 1,5% перевищує середній показник ОЕСР, який складає 9,3%. З 2000 року Канада зазнала значного зростання медичної робочої сили, що стало можливим завдяки збільшенню кількості випускників канадських університетів. У той же час, Люксембург витрачає лише 7,1% свого ВВП на охорону здоров'я, що є нижчим показником у порівнянні з більшістю інших країн ОЕСР [65].

Останнім важливим чинником, що впливає на розвиток людського капіталу, є добробут, який визначає рівень благополуччя та життєвих умов індивіда або групи осіб. Це, зокрема, стосується корисності, що отримується внаслідок досягнення матеріальних благ і послуг. Поняття економічного добробуту тісно пов'язане з валовим внутрішнім продуктом на душу населення.

Показник валового внутрішнього продукту на душу населення розраховується шляхом ділення загального ВВП країни на чисельність її населення, що фактично демонструє рівень добробуту окремої особи.

Проаналізуємо статистичні дані Міжнародного валютного фонду стосовно цього показника за 2019 рік та прогнози на 2024 рік. У 2019 році Люксембург та Катар займали перші місця серед найбагатших економік за номіналом та за паритетом купівельної спроможності відповідно. Найбіднішими економіками виявилися Південний Судан та Бурунді. Згідно з методами обчислення за обмінними курсами, багатство Люксембурга на душу населення становило 9,87 середнього світового рівня, тоді як економіка Південного Судану була у сорок разів біднішою за середню світову (рис.2.4).

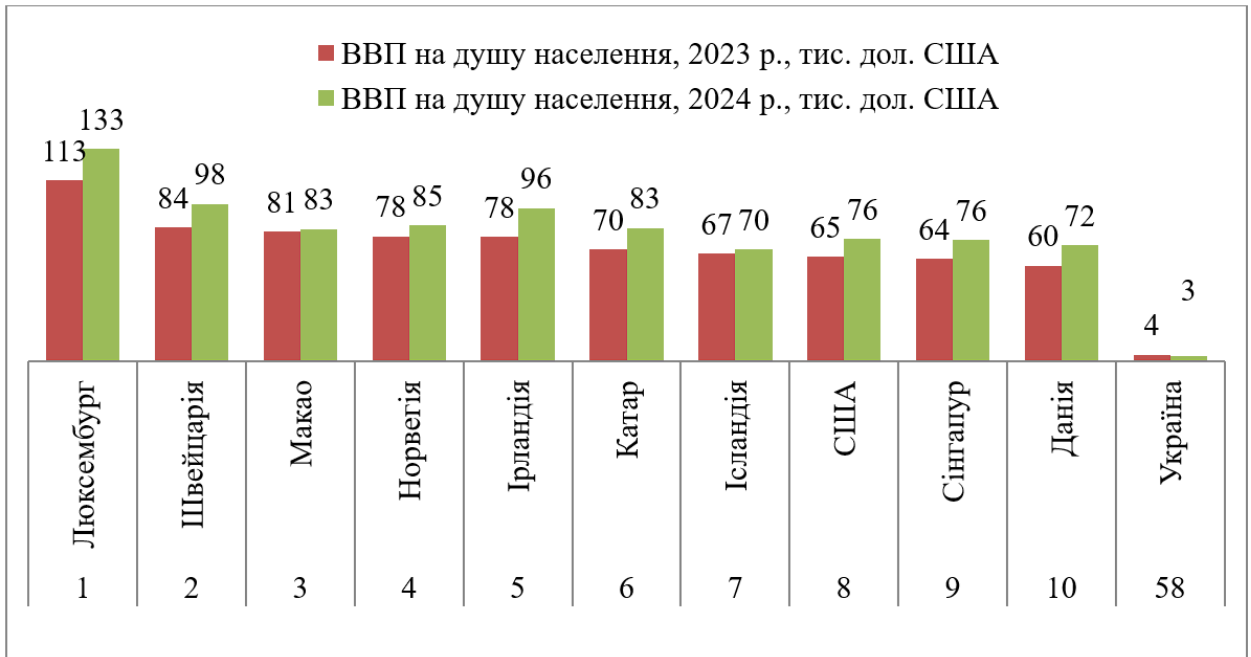

Рис.2.4 - Рейтинг країн світу за показником ВВП на душу населення у 2023-2024 роках [66].

На основі проведеного аналізу даних можна дійти висновку, що у 2023 році існувало 14 економік з доходом на душу населення, що перевищує 50 000 доларів. Крім того, 63 економіки мали дохід на душу населення, вищий за середній показник у світі. Зокрема, десять економік були в п'ять разів багатшими за світовий рівень, тоді як 29 найбідніших економік мали дохід у десять разів нижчий. У 2023 році спостерігалися певні зміни в рейтингах: Судан піднявся на 30 позицій, Узбекистан також на 30, а Алжир на 28. Найбільше втрат у рейтингу зазнала Науру, яка опустилася з 81 на 121 позицію, а також Мікронезія (-36), Маршаллові острови (-34), Вануату (-32) та Палау (-32) [67].

2.2 Креативний та інтелектуальний капітал як чинник конкурентоспроможності країни.

Інтелектуальний капітал нації або регіону вимагає розробки системи змінних, що сприяє виявленню та управлінню невидимими ресурсами країни. Знання є основним активом для створення цінності на корпоративному та

регіональному рівнях, тому держави та регіони прагнуть впроваджувати та використовувати інноваційні стратегії для досягнення мети підвищення конкурентоспроможності своїх економік на світовій арені. Найбільш інноваційні країни мають спільні сильні сторони у своїх науково-дослідних та інноваційних системах, де важливу роль відіграє бізнес-сектор та вища освіта [68].

Шість років тому в Україні було започатковано Національний фонд досліджень. Ця державна структура здійснює конкурсний відбір для надання грантів українським науковцям, які займаються дослідженнями в природничих, технічних, суспільних і гуманітарних науках, а також у сфері прикладних наукових досліджень (рис.2.5).

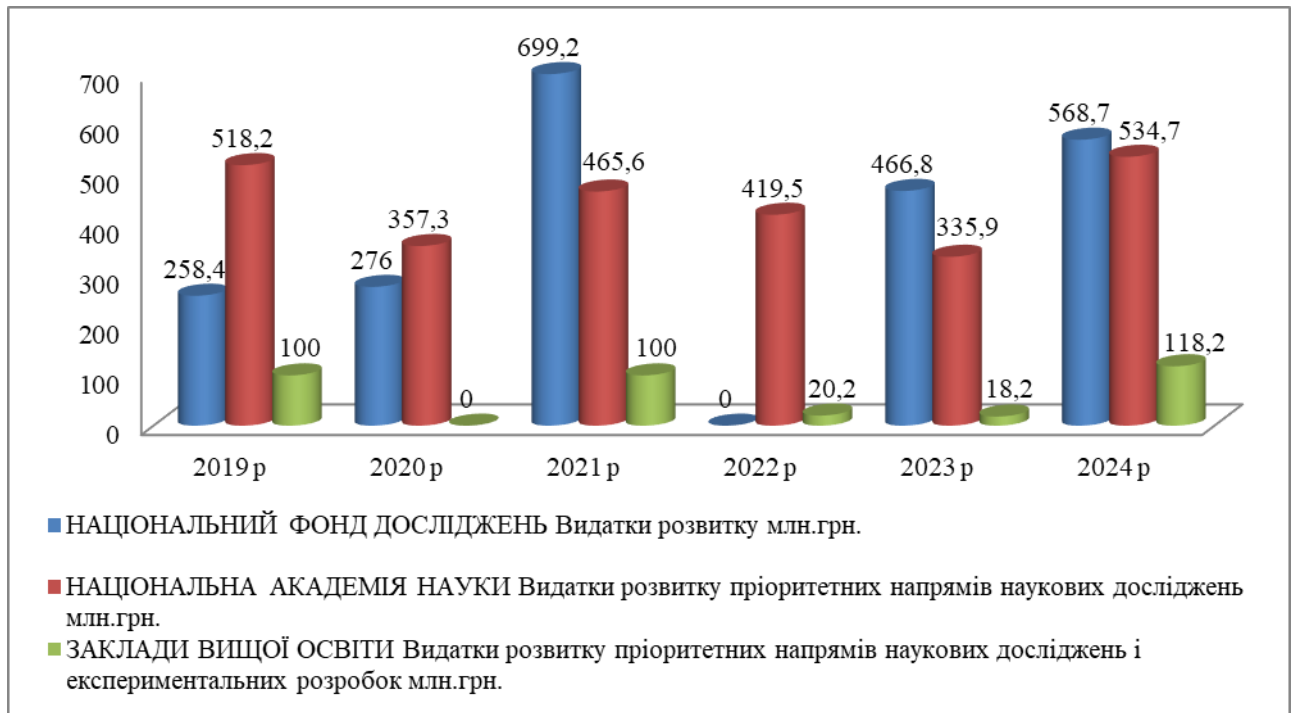

Рис.2.5 - Як змінювалися видатки держбюджету на розвиток досліджень в Україні [69].

У 2019 році в державному бюджеті було передбачено 258,4 млн гривень для Національного фонду досліджень. У 2020 році бюджет фонду зріс на 6,8%, досягнувши 276 млн гривень.

Водночас Національній академії наук було виділено 518,2 млн гривень на розвиток пріоритетних напрямів наукових досліджень у 2019 році, а в

2020 році ця сума зменшилася до 357,3 млн гривень (-31%). Вищі навчальні заклади у 2019 році отримали 100 млн гривень на розвиток наукових досліджень, але в 2020 році не отримали жодної суми.

У 2021 році бюджет Фонду збільшився на 153,3%, досягнувши 699,2 мільйона гривень. Витрати на наукові дослідження в Національній академії наук зросли на третину, становлячи 465,6 мільйона гривень. Для університетської науки в державному бюджеті було передбачено 100 мільйонів гривень.

У державному бюджеті на 2022 рік було передбачено 791,6 млн гривень (+13,2%) для Національного фонду досліджень, 567,3 млн (+21,8%) для досліджень на рівні Національної академії наук, а також 105 млн (+5%) для науки в університетах. Проте, у зв'язку з повномасштабною війною, ці витрати були майже повністю скорочені. У березні та квітні уряд перенаправив виділені кошти до резервного фонду державного бюджету: усі кошти, призначені для Фонду, 147,8 млн. гривень для НАН та 84,8 млн. для закладів вищої освіти.

Витрати на дослідження у 2023 році були знижені: Національний фонд досліджень отримав 466,8 млн. гривень, що на 41% менше, Національна академія наук – 335,9 млн. гривень (-40,8%), а університетські дослідження – 18,2 млн. гривень (-82,7%).

Однак, у цьому році державні витрати на науку були збільшені. Для Фонду досліджень виділено 568,7 млн. гривень (+21,8%), для НАН – 534,7 млн. гривень (+59,2%), а для досліджень у вищих навчальних закладах – 118,2 млн. гривень (+549,5%).

ГЛОБАЛЬНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ІНДЕКС 2023 був оприлюднений ВОІВ, і він містить інформацію про сучасні світові інноваційні тенденції та щорічний рейтинг інновацій 132 економік світу.

У 2022 році Україна погіршила свої позиції, зайнявши 57-у сходинку в Глобальному Інноваційному Індексі (з 132 країн), у той час як у 2021 році

вона була на 49-му місці. Також країна посіла 34-те місце серед 39 європейських економік.

У 2023 році спостерігалось покращення, внаслідок чого Україна зайняла 55-ту позицію в світовому рейтингу та 34-ту серед 39 європейських економік.

Деякі складові рейтингу:

- регуляторне середовище – 77 позиція (– 2 позиції)
- бізнес середовище – 88 позиція (+ 11 позицій)
- людський капітал та дослідження – 47 позиція (+ 2 позицій)
- освіта – 31 позиція (– 5 позиції)
- R&D – 68 позиція (– 9 позиція)
- інформаційно-комунікаційні технології – 59 позиція (+ 4 позицій)
- знання та результати наукових досліджень – 45 позиція (– 9 позицій)

Глобальний індекс стартап - екосистеми 2023 року (GLOBAL STARTUP ECOSYSTEM INDEX 2023) охоплює 1000 міст та 100 країн по всьому світу, аналізуючи динаміку та тенденції в стартап -екосистемі з 2017 року. Звіт містить розділи, присвячені галузевим рейтингам, найкращим острівним містам, а також аналізу за кількістю стартапів, населенням та міськими екосистемами в країнах, які не потрапили до рейтингу.

У звіті представлені розділи, що стосуються галузевих рейтингів, рейтингів найкращих острівних міст, аналізу за чисельністю населення, а також дослідження міських екосистем у нерейтингованих країнах.

У 2023 році Україна зайняла 49-те місце в щорічному рейтингу стартап -екосистем Global Startup Ecosystem Index 2023, що був підготовлений Глобальним дослідницьким центром стартапів та інновацій StartupBlink. Це означає, що країна втратила 15 позицій у порівнянні з 2022 роком, коли вона займала 34-те місце. Представники StartupBlink пов'язують таке суттєве зниження з повномасштабною війною в Україні, яка, безумовно, вплинула на розвиток української стартап -екосистеми [70].

Розглянемо найбільш технологічно розвинені країни світу за декількома критеріями й рейтингами. (Таб.2.2)

Найбільш технологічно розвинені країни: рейтинг Most Technologically Advanced Countries In The World. Система критеріїв Most Technologically Advanced Countries In The World, що використовується для складання рейтингу найсучасніших країн, вважається однією з найточніших для оцінки технологічного розвитку держав. Експерти аналізують, який відсоток населення користується Інтернетом, скільки громадян володіє смартфонами, а також кількість осіб, які мають доступ до швидкісного Інтернету. Оцінюється також індекс конкурентоспроможності в сфері цифрових технологій та готовність урядів до впровадження нових розробок і інновацій.

Останній рейтинг найбільш технологічно розвинених країн світу (Most Technologically Advanced Countries In The World) свідчить про те, що основна частина таких країн зосереджена в Північній Європі.

Найбільш інноваційні країни світу: рейтинг WIPO U.N.O. Для того щоб країна потрапила до топ-десятки інноваційного рейтингу WIPO U.N.O. (ООН), експерти аналізують обсяги інвестицій у розвиток новітніх технологій та загальний стан наукової діяльності. Особлива увага приділяється кількості поданих патентних заявок, популярності нових технологічних брендів, а також частці витрат на освіту населення та НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи). Також враховуються показники продуктивності праці та масштаби інноваційних проектів у межах конкретної країни.

Найбільш технологічно розвинуті країни: рейтинг Global Finance — це відоме міжнародне видання, яке щорічно проводить детальні дослідження країн, що досягли високого рівня технологічного розвитку. Експерти «Глобал Фінанс» насамперед аналізують показники конкурентоспроможності в галузі цифрових технологій, а також швидкість впровадження технологічних інновацій в економіку та можливості держави у створенні нових розробок. На основі цих даних формується індекс технологічності (табл.2.2).

Рейтинг країн за глобальними технологіями у 2023 році [70]

Країна	Місце за даними Most Technologically Advanced Countries In The World	Місце у рейтингу WIPO U.N.O. (ООН),	Рейтинг Global Finance (індекс технологічності)
Швейцарія	11	1	3,55
США	5	2	3,65
Швеція	2	3	3,68
Великобританія	12	4	3,49
Нідерланди	3	5	3,68
Південна Корея	9	6	3,55
Сінгапур	6	7	3,62
Німеччина	19	8	3,33
Фінляндія	7	9	3,59
Данія	4	10	3,67

Талант є другим ключовим чинником. З 1960 року Пітер Друкер та Фріц Мальхуп детально дослідили економічну цінність знань [71,72]. Працівники не лише створюють нові машини, які ефективніше використовують старі продукти, але й розробляють абсолютно нові товари, що формують нові ринки збуту. Теорія Пола Ромера про ендогенний ріст, яка стверджує, що інвестиції в наукові дослідження, розвиток і освіту приносять значні вигоди в довгостроковій перспективі, формалізує це явище [73]. В цілому, талант притаманний кожному члену суспільства, якщо йому надається можливість для розвитку, виявлення своїх здібностей та практичного застосування знань. Однак індивід може розвивати свій талант лише за умови наявності всіх необхідних матеріальних ресурсів для функціонування та визначення своєї ролі в суспільстві. Ще одним важливим аспектом є безперервне навчання, яке має приносити додаткові переваги у вигляді нових знань. На сучасному етапі талановитість нації визначається багатьма чинниками, зокрема кількістю поданих патентів.

Щороку європейська бізнес-школа INSEAD випускає звіт Global Talent Competitiveness Index (GTCI), у підготовці якого беруть участь незалежний

некомерційний інститут Portulans Institute, розташований у Вашингтоні, а також Інститут лідерства в сфері людського капіталу (HCLI) з Азії.

Звіт представляє собою всебічний щорічний рейтинг, що порівнює ефективність залучення, підтримки та розвитку талантів у різних містах і країнах. Завдяки Global Talent Competitiveness Index, талановиті особи, які планують переїзд, можуть обрати країну, що найкраще відповідає їхнім потребам. У 2023 році звіт охоплює 133 країни та 175 міст з 79 країн світу, враховуючи всі категорії доходів.

Відповідно до Глобального індексу конкурентоспроможності талантів (GTCI) 2023 року, Швейцарія, Данія та Сінгапур займають провідні позиції серед країн з найкращими умовами для розвитку талантів.

Сполучені Штати займають четверту позицію, тоді як багато європейських економік продовжують утримувати лідерство: Швеція на п'ятому місці, Нідерланди на шостому, Норвегія на сьомому, Фінляндія на восьмому, а Великобританія на десятому. Франції, яка минулого року була на дев'ятнадцятому місці, вдалося зберегти свої позиції. Серед країн, що не належать до Європи і входять до топ-25, можна виділити Австралію (дев'яте місце), Канаду (п'ятнадцяте місце), Нову Зеландію (вісімнадцяте місце), Ізраїль (двадцять третє місце), Японію (двадцять четверте місце) та Об'єднані Арабські Емірати (двадцять п'яте місце).

Хоча деякі диспропорції все ще залишаються, глобальна конкурентоспроможність у залученні, розвитку та утриманні талантів демонструє обнадійливі ознаки і розвивається досить активно. Данія випереджає США та займає місце серед трьох лідерів. Китай продовжує свій розвиток, піднявшись на одну позицію цього року та встановивши новий рекорд завдяки видатним досягненням у кількох напрямках.

Напрями мають шість пунктів:

1. Створення можливостей.
2. Здатність залучати таланти
3. Здатність розкривати таланти.

4. Здатність утримувати таланти.
5. Професійно-технічні навички.
6. Навички світових знань.

Міжнародна напруженість, спричинена військовими конфліктами, незавершена боротьба з пандемією COVID, а також продовольча та енергетична кризи – ці фактори негативно впливають на обсяги товарообігу між країнами та на конкурентоспроможність ринку праці.

Навіть у країнах з вищими доходами ринки праці можуть зазнати фрагментації, що призведе до виникнення нових форм нерівності. Сподівання на поступове покращення ситуації, які висловлювали експерти минулого року, не справдилися, і, більше того, ситуація стала ще більш руйнівною через обвал ланцюгів постачання.

Гендерні виклики стали ще більш вираженими. У багатьох економічно слабких регіонах доступ жінок до освіти виявився значно ускладненим.

У звіті, підготовленому експертами, наголошується на необхідності рішучих дій для ліквідації гендерної нерівності в різних регіонах планети. Дослідники вважають, що ключовими елементами для ефективної підтримки та розвитку талантів є:

Якісна освіта.

Гендерна рівність.

Гідна зайнятість та економічне зростання.

Зниження рівня економічної нерівності серед населення.

Головний виконавчий директор Інституту лідерства в галузі людського капіталу (HCLI), Доріс Сохмен-Пао, який є партнером GTCI, зазначила: «Азія є парадоксом: в ній проживає понад 60 відсотків населення світу, і вона є ключовим двигуном світової економіки, але відстає в плані конкурентоспроможності талантів. Щоб стимулювати відновлення та прискорити зростання на стійкій та цілісній основі, необхідна більш скоординована взаємодія між державним та приватним секторами».

Отже, розглянемо рейтинг країн з найбільшим індексом конкурентоспроможності талантів (табл. 2.3)

Таблиця.2.3

Країни з найбільшим індексом конкурентоспроможності талантів у 2023 році [74].

№	Країна	№	Країна
1	Швейцарія	6	Нідерланди
2	Сінгапур	7	Норвегія
3	Данія	8	Фінляндія
4	США	9	Австралія
5	Швеція	10	Великобританія

Толерантність є третім важливим чинником у рейтингу економічного прогресу. Більшість економістів зазвичай розглядають технології та таланти як статичні ресурси, проте насправді вони є динамічними потоками. Важливо вміти ідентифікувати як економічні, так і неекономічні чинники, що впливають на ці потоки, для кращого розуміння економічного прогресу. Люди не залишаються на одному місці назавжди; вони здатні і дійсно переміщуються [75]. Технології та таланти, які вони приносять, є рухомими елементами, які, відповідно, розподіляються по містах, регіонах та країнах. Генерація нових ідей відбувається найбільш продуктивно в умовах, де допускаються різні когнітивні стилі, які, в свою чергу, пов'язані з демографічним різноманіттям, про що свідчить дослідження економіста Скотта Пейджа [76]. Відкритість до різноманітності також відображає культурний перехід від матеріалістичних цінностей, що стосуються грошей і матеріальних благ, до нових "постматеріалістичних" цінностей, які сприяють самовираженню та більш широкому прагненню до щастя і добробуту, як зазначив Рональд Інглехарт [77]. Толерантність, що виявляється у відкритості до різноманітності, є важливим джерелом економічної переваги, яке доповнює технологічні досягнення та таланти. Території, які найбільше відкриті до нових ідей і здатні залучати талановитих та креативних людей з

усього світу, розвивають свої технології та кадрові можливості, що в свою чергу забезпечує їм значну економічну вигоду.

В даний час на рівні Європейського Союзу класифікують види економічної діяльності відповідно до статистичної системи, затвердженої Європейським Парламентом та Радою ЄС, які належать до креативних індустрій. До них відносяться: видавнича діяльність; виробництво кінофільмів, телевізійних програм, фонограм, а також музична видавнича діяльність; організація та трансляція заходів; програмування, консультування та суміжні види діяльності; діяльність інформаційних служб; архітектурно-інженерна діяльність; технічні випробування та аналіз; наукові дослідження та розробки (R&D); реклама та маркетингові дослідження; інші професійні, наукові та технічні заходи; мистецтво та розважальні заходи; спортивні події та організація відпочинку і розваг [78].

Ці сфери економічної діяльності характеризуються як сектори, що надають наукоємні послуги, а також послуги з високим рівнем доданої вартості.

В умовах економічної кризи 2008 року економісти почали переосмислювати усталені концепції економічного зростання, зокрема, не лише в контексті його вимірювання, але й у розумінні його сутності. Незважаючи на те, що питання створення нових робочих місць та відновлення конкурентоспроможності залишаються серйозними викликами для більшості політичних розробників, важливими є також більш широкі аспекти, які стосуються найкращих шляхів сприяння довгостроковому та стійкому розвитку, одночасно вирішуючи проблеми економічної нерівності.

Креативний капітал визначається як здатність індивіда, сім'ї або спільноти уявляти та реалізовувати нові можливості через творчість. Це не лише зусилля, пов'язане з навчанням та практикою в таких сферах, як танець, музика, театр, образотворче мистецтво та література. Крім того, це включає в себе інноваційність та експериментування, які призводять до появи нових продуктів на ринку (наприклад, біопаливо або нанотехнології) та

нестандартне мислення, що допомагає вирішувати складні соціальні виклики (наприклад, вітрові турбіни, чартерні школи або системи прокату велосипедів, які зменшують транспортні затори та забруднення в містах). Таким чином, творчий капітал є як особистим, так і суспільним надбанням, що підвищує ефективність людей.

2.3 Визначення потенціалу та резервів використання людського капіталу України в умовах післявоєнного відновлення

Згідно зі Стратегією національної безпеки України, ухваленою 14 вересня 2020 року, людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, а також недоторканність і безпека вважаються найвищими соціальними цінностями. Реалізація цієї норми є ключовою метою політики національної безпеки. Тому для створення держави загального добробуту, переходу до інноваційної моделі економічного розвитку, інтеграції в європейський економічний простір та формування сильного громадянського суспільства необхідно формувати, накопичувати та ефективно використовувати людський капітал, зокрема інвестуючи в його зростання та розвиток професійних якостей. Це, в свою чергу, сприяє розвитку сучасних виробничих потужностей, які стають основою продуктивних сил стійкої економіки, заснованої на знаннях.

Актуальна ситуація з людським капіталом, особливо в сільській місцевості, викликає серйозне занепокоєння: наявність висококваліфікованих кадрів, знецінення робочої сили, зростання безробіття та недостатній рівень інновацій. Внаслідок складних соціально-економічних умов життя та низьких доходів сільського населення демографічна криза поглиблюється з кожним роком. Низька народжуваність і високий рівень смертності досягли критичних меж, що становить загрозу не лише для сільських районів, а й для держави в цілому та національної безпеки.

Дослідження, проведене Світовим банком, підтверджує важливість національного капіталу, вказуючи на те, що 65 відсотків людського капіталу накопичено у світі, тоді як матеріальні ресурси складають лише 16 відсотків

загального багатства суспільства. У розвинених країнах людський капітал становить 70-80 відсотків національного багатства, тоді як в Україні цей показник досягає 30 відсотків.

Для початку аналізу стану України в умовах повномасштабної агресії доцільно звернути увагу на найважливіші економічні рейтинги. Однак, на сьогоднішній день, дані про два з них недоступні. Рейтинг легкості ведення бізнесу, або *Doing Business*, який протягом багатьох років слугував орієнтиром для нашої влади, наразі відсутній. Група Світового банку призупинила звіт у 2021 році через проведення перегляду та аудиту, оскільки були зафіксовані порушення даних.

Індекс економічної свободи (*Index of Economic Freedom*) – це рейтинг, що щорічно розробляється фондом *Heritage* у співпраці з виданням *The Wall Street Journal*. У своєму останньому дослідженні Україна не була оцінена через військові дії.

Індекс процвітання, що щорічно розраховується британським Інститутом Легатум (*The Legatum Institute*), охоплює 167 країн та територій. Оцінка здійснюється на основі 104 показників, зібраних з досліджень, звітів та опитувань, які аналізують ситуацію в країнах за дев'ятьма ключовими напрямками: економічний розвиток, бізнес-середовище, державне управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал та екологічні питання.

Україна посідає 74 місце в загальному заліку, що є її найкращим результатом за всі роки участі. У порівнянні з 2022 роком, країна піднялася на сім позицій. Найгірші показники прогнозуються у сфері безпеки, що пов'язано з дестабілізацією безпеки громадян через війну, а також в інвестиційному середовищі, де існують проблеми з доступністю та захистом інвестицій.

Найвищим показником є соціальний капітал, що включає в себе силу особистих і соціальних зв'язків, довіру до інститутів, соціальні норми та активну участь громадськості у державних справах. Найбільш значне

покращення за останні роки спостерігається в галузі підприємництва, що стосується державних процедур для відкриття бізнесу, конкуренції та розвитку.

Всі західні сусідні країни, зокрема Латвія, Литва та Естонія, займають провідні позиції.

Україна представлена у звіті World Happiness Report, який публікується під егідою Організації Об'єднаних Націй. У цьому звіті враховуються шість основних чинників: валовий внутрішній продукт, тривалість життя, рівень щедрих, соціальна підтримка, свобода вибору та корупція. World Happiness Report об'єднав дані за період з 2020 по 2022 рік, і за підсумками дослідження Україна зайняла 92 місце серед 137 країн. У попередньому дослідженні, яке охоплювало 2018-2020 роки, країна була на 110 місці [79].

Питання міграції є надзвичайно актуальним і стоїть дуже гостро, оскільки воно має значний вплив на рівень людського капіталу, що, в свою чергу, позначається на економічному зростанні країни. В Україні міграційні процеси почали активізуватися з 2005 року: на кінець 2019 року міграційний приріст становив 21 512 осіб, з яких 18 222 – міждержавні мігранти. Зростання міграції було зафіксовано в восьми регіонах України, з найбільшим припливом мігрантів у Київській області – 27 343, місті Київ – 17 175 та Одеській області – 9 075. Водночас в інших регіонах спостерігалось зменшення міграції. Донецька та Луганська області втратили 7 680 і 4 940 осіб відповідно, а Кіровоградська та Вінницька області – 3 345 і 2 724 особи відповідно.

Відповідно до інформації, наданої УВКБ ООН, можна констатувати, що чисельність українців у європейських країнах зросла більш ніж на 725 000 осіб. Найвищого рівня вона досягла в період з березня по травень 2023 року, коли становила близько 5,3 мільйона людей, а наразі спостерігається поступове зниження, зокрема в Польщі, де за останні шість місяців кількість українських переселенців зменшилася більш ніж на 550 000 осіб.

Таблиця 2.4

Кількість переселенців з України в державах Європи за даними УВКБ ООН, станом на 26 червня 2023 р. [80].

№	Країна	Зафіксована кількість переселенців	Українці, зареєстровані у національних програмах захисту
1	Німеччина	1 072 705	958 590
2	Польща	994 775	1 618 785
3	Чехія	345 880	528 045
4	Великобританія	205 700	590
5	Іспанія	183 980	183 980
6	Італія	183 685	183 685
7	Франція	70 570	67 230
8	Молдова	110 885	7 980
9	Словаччина	103 490	119 505
10	Литва	77 545	77 490

Необхідно відзначити, що УВКБ ООН не публікує інформацію у форматі відкритих даних, що ускладнює її подальшу обробку. Крім того, Управління базується на даних, які надаються національними урядами. Це також може пояснити, чому методологія та способи оприлюднення інформації час від часу змінюються і більше акцентуються на переміщених особах у країнах Європи [80].

Іншим суттєвим джерелом інформації є дані про перетини кордону, які були опубліковані на веб-сайті УВКБ ООН. Від 24 лютого 2022 року до 26 червня 2023 року, без урахування даних з росії та білорусі, зафіксовано 20,64 мільйона виїздів з України та 14,34 мільйона в'їздів.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що з 24 лютого минулого року з України виїхало близько 6,29 мільйона людей, які не повернулися (рис.2.6).

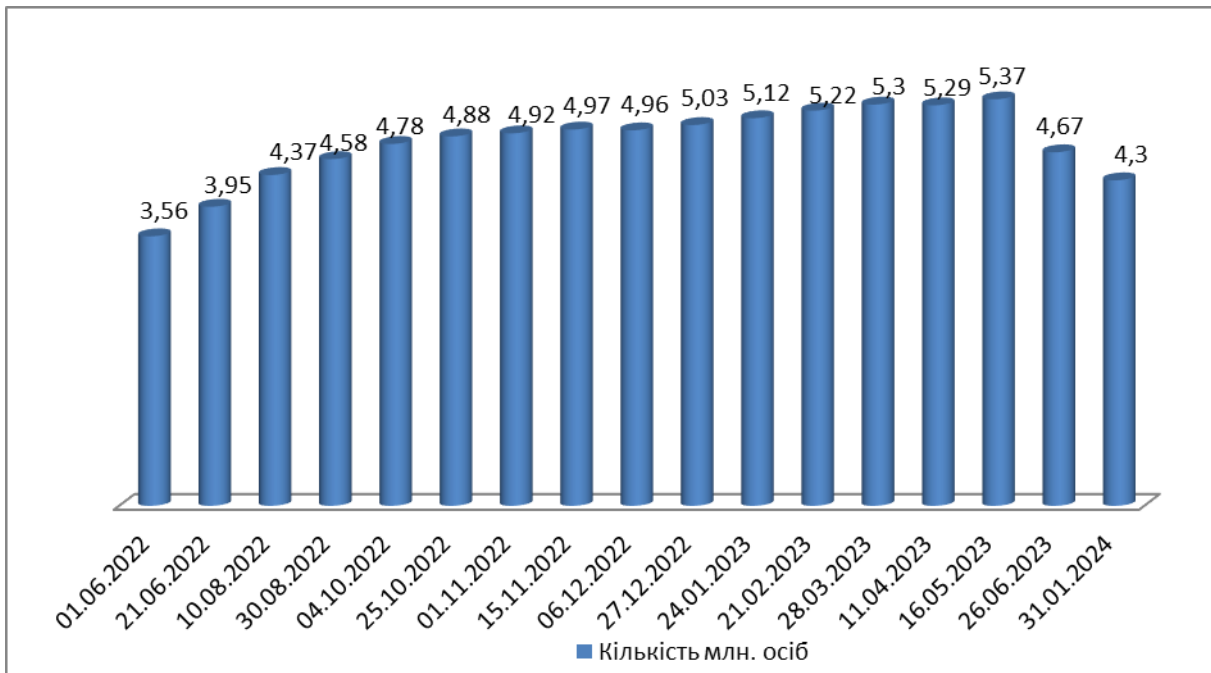

Рис 2.6 - Кількість Українців у країнах Європи [80].

На 31 січня 2024 року на платформі Євростату оприлюднено інформацію про 4,3 мільйона осіб, які є громадянами України, але не мають громадянства ЄС, і які покинули Україну через російське вторгнення, здобувши статус тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу.

Основними країнами Європейського Союзу, які прийняли українських біженців, стали Німеччина (1 270 150 осіб; 29,5% від загальної кількості в ЄС), Польща (951 560; 22,1%) та Чехія (381 190; 8,9%).

У порівнянні з кінцем грудня 2023 року, найбільше зростання кількості біженців спостерігалось в Німеччині (+18 905; +1,5%), Чехії (+8 155; +2,2%) та Іспанії (+2 830; +1,5%).

Водночас, кількість українців, які залишили свою країну через війну, зменшилася в п'яти країнах ЄС:

в Італії (-18125 осіб; -11,2%);

Польщі (-3235; -0,3%);

Естонії (-225; -0,6%);

Франції (-205; -0,3%);

Люксембурзі (-10; -0,2%).

На кінець січня 2024 року, серед населення країн Європейського Союзу, найбільша кількість осіб, які отримали тимчасовий захист на тисячу жителів, була зафіксована в Чехії (35,2), Болгарії (26,7), Литві (26,4), Естонії (26,2) та Польщі (25,9). У той же час, середній показник по ЄС становив 9,6 на тисячу осіб.

Громадяни України складають більше 98 відсотків всіх осіб, які отримують тимчасовий захист. Серед них 46,1 відсотків становлять жінки, 33,2 відсотки - діти, а 20,7 відсотків - дорослі чоловіки.

Відповідно до рейтингу ІРЛП, середня тривалість навчання в Україні становить 11,4 року, а очікувана тривалість навчання – 15,1 року. У порівнянні з країнами, які займають перші позиції в рейтингу, найвища середня тривалість навчання зафіксована в Німеччині (14,2 року) та Швейцарії (13,4 року). Найбільша очікувана тривалість навчання спостерігається в Норвегії (18,1 року) та Ірландії (18,7 року). За рівнем освіти Україна займає 46-те місце з показником 0,797. Серед сусідніх країн Польща має найвищий рейтинг, займаючи 23-тє місце, за нею йдуть Білорусь (30-те місце), Росія (33-тє місце), Словаччина (35-те місце) та Угорщина (39 -те місце). Румунія та Молдова також мають низькі позиції, займаючи 55-те та 79-те місця відповідно [81,82].

Стосовно вищої освіти, відповідно до даних Міністерства освіти України, за останні п'ять років спостерігається значне зростання кількості учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл, яке перевищило двократний показник. У 2023 році з 290 перевірених закладів вищої освіти (різних типів і форм власності) лише 32 (11 %) не надали інформацію або частково представили матеріали щодо умов доступності для навчання осіб з особливими освітніми потребами. Для порівняння, у США у 2019 році молодь з особливими потребами становила 19,4% серед студентів бакалаврату та 11,9% серед аспірантів. У Великій Британії частка студентів з особливими потребами досягала 14,3%. Пандемія COVID-19 суттєво змінила формат освітнього процесу [83].

Приблизно 6 мільйонів українців все ще знаходяться за межами країни внаслідок російського вторгнення. Згідно з оптимістичними та песимістичними сценаріями, від 1,3 до 3,3 мільйона осіб можуть залишитися там на постійній основі. Цю інформацію наводить дослідження Центру економічної стратегії (ЦЕС), яке базується на результатах двох хвиль соціологічних опитувань, проведених агенцією Info Sapiens у листопаді – грудні 2022 року та квітні – травні 2023 року.

Відсутність повернення українців суттєво позначиться на економічній ситуації в Україні, що може призвести до щорічних втрат ВВП у межах від 2,7% до 6,9%, як вказують автори звіту. Більшість вимушених переселенців знайшли притулок у Польщі та Німеччині. Серед тих, хто залишив Україну, переважають жінки у віці 35–49 років та діти.

Станом на кінець червня 2023 року, за межами України через війну перебуває від 5,6 до 6,7 мільйонів українців, з яких приблизно 1,3 мільйона знаходяться на території росії. Значна частина цих людей була вивезена росіянами насильно.

3 травня 2022 року в Україні спостерігалось збільшення кількості людей, які повертаються, порівняно з тими, хто виїжджає, проте ця тенденція зберігалася лише до серпня. Восени 2022 року, коли росія почала обстрілювати енергетичну інфраструктуру, кількість осіб, що виїжджають за кордон, зросла. Однак, як зазначають у Центрі економічної стратегії, ці цифри залишаються відносно невеликими.

«У жовтні виїхали та не повернулись 76 тис. українців, у листопаді – 84 тис., а в грудні – 55 тис.», – ідеться в дослідженні. У новому році, взимку, ця тенденція посилилась: у січні кількість виїздів зросла до 140 тисяч, а в лютому становила 120 тисяч.

Порівняно з кінцем 2022 року, наприкінці червня за кордоном через війну перебувало на 0,3–0,5 мільйона українців більше.

Німеччина, з часом, стала лідером за кількістю українських переселенців, випередивши Польщу. Станом на травень 2023 року в

Німеччині проживало приблизно 1,1 мільйона українців, тоді як у Польщі – 990 тисяч. Наступні за кількістю переселенців країни – Чехія (340 тисяч), Іспанія (178 тисяч), Італія (158 тисяч) та Болгарія (157 тисяч).

Сполучені Штати Америки та Канада є країнами, які прийняли найбільшу кількість українців за межами Європи: у США їх налічується близько 280 тисяч, а в Канаді – приблизно 234,5 тисяч.

У листопаді 2022 року діти становили понад половину українських біженців (52%). Приблизно 14% усіх біженців – це діти віком до 5 років, а також близько такої ж кількості дітей у вікових групах 6–9 років та 10–13 років. Наступною за чисельністю групою є жінки у віці 35–49 років, які складають 18%, а загалом жінки серед дорослих біженців становлять 83,4%.

Лише 17,3% опитаних виїхали за кордон разом із чоловіком або дружиною, 13,3% виїхали самостійно, а 59,3% – з неповнолітніми дітьми.

Відповідно до проведеного дослідження, значна частина українських біженців втратила значну частину своїх доходів після початку вторгнення. Якщо до війни 27,8% респондентів могли дозволити собі як основні, так і дорогі речі, то після вторгнення цей показник зменшився до 6%. Натомість, частка осіб, які можуть дозволити собі лише їжу, зросла до 24,6%, що є на 16,3% більше в порівнянні з довоєнним періодом.

Під час опитування, яке відбулося у травні 2023 року, близько 63% українських біженців виявили, що мають вищу або незакінчену вищу освіту. Автори дослідження акцентують увагу на тому, що це є високим показником, оскільки в Україні базову вищу освіту здобули лише 29,1% людей у віці 25 років і старше.

Серед опитаних 24% мали середню спеціальну освіту, зокрема, найбільше таких осіб виявилось серед людей віком понад 50 років. 11% респондентів здобули загальну середню освіту, а 2% – незакінчену середню.

Окрім цього, Центр економічних стратегій провів кластерний аналіз українських біженців, класифікувавши їх на чотири категорії.

Класичні біженці складають 25% від загальної кількості, переважно це жінки середнього віку, більшість з яких супроводжують дітей. Вони найчастіше обирають Польщу та Чехію, зокрема великі міста. Ця група людей частіше за інших надає перевагу країнам, які географічно близькі до України. Вони мають меншу адаптацію до життя за кордоном, гірше володіють мовою країни перебування та рідше мають знайомства серед місцевих жителів.

Квазітрудова мігранти (29%) є найбільш адаптованими до життя за кордоном, оскільки більшість з них вже мали досвід перебування за межами України. У порівнянні з іншими групами, ці особи частіше володіють мовою країни перебування на високому рівні. Вони також виявляють найбільшу готовність працювати за кордоном, задоволені своїм перебуванням та державними послугами, стикаються з найменшою кількістю проблем і позитивно оцінюють ставлення місцевих жителів до українців.

Професіонали (29%) виявляють більшу схильність до роботи у своїй або суміжній галузі. Ця група людей має порівняно комфортні умови життя в країні, де вони перебувають, оскільки отримують більше підтримки, ніж інші категорії. Вибір країни перебування зумовлений наявністю друзів, знанням мови або позитивним ставленням до українців.

Люди, які виїхали із зони бойових дій (16%) – ці біженці не мають досвіду життя за межами України, але виявляють найбільшу готовність до адаптації в нових умовах, оскільки їхні плани щодо повернення додому є менш чіткими. Вони зазнали найбільших втрат внаслідок війни. Найчастіше вони обирають проживання в малих містах. До війни більшість із них була зайнята на роботі і готові активно шукати нові можливості працевлаштування за кордоном.

Опитування, яке проводилося в період з квітня по травень 2023 року, показало, що 62% українських біженців мають намір повернутися до України, коли «ситуація дозволить це зробити». Серед них переважають

особи старшого віку, які мешкають у країнах-сусідах та мають родичів, що залишилися в Україні.

14% біженців мали намір повернутися протягом трьох місяців, тоді як 6% не планують повернення. Серед тих, хто не планує повертатися, здебільшого представники Сходу, які зазнали значних втрат через війну.

У травні 2023 року, в порівнянні з листопадом 2022 року, спостерігається зміна в настроях українських біженців: 8% з них стали більш схильними до думки не повертатися, 24% вважають, що повернуться, але пізніше, ніж планували раніше, 5% планують повернутися раніше, ніж раніше передбачали, а 3% вирішили повернутися, незважаючи на попередні протилежні заяви. 59% респондентів не змінили свої плани.

Згідно з оцінками ЦЕС, існує три можливі сценарії повернення українців: оптимістичний, середній і песимістичний. В оптимістичному варіанті до України повернуться 3 мільйони біженців, а 1,3 мільйона залишаться за кордоном. У середньому сценарії ці показники становитимуть 2,5 мільйона і 2,3 мільйона відповідно. Песимістичний сценарій передбачає повернення 2,1 мільйона українців, тоді як 3,3 мільйона залишаться за межами країни.

Відсутність повернення мігрантів може мати значний вплив на демографічну ситуацію в Україні протягом тривалого часу, навіть після завершення війни. У разі, якщо держава не зможе впровадити дієву політику повернення мігрантів, до 2032 року Україна може зіткнутися з дефіцитом робочої сили в межах 3,1-4,5 мільйонів осіб, як свідчать попередні оцінки Центру економічного відновлення, ЦЕС та Інституту демографії.

«Кумулятивні економічні втрати за наступні 10 років, згідно з цими розрахунками, можуть скласти до \$113 млрд. Через низький рівень народжуваності ці втрати буде неможливо компенсувати через природне зростання населення», – йдеться у звіті [84].

Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні продовжує зростати. Ці особи потребують термінової підтримки з боку держави. Багато

з них змушені вивчати нові професії, підвищувати свої знання, займатися новими для себе видами діяльності та кардинально змінювати свою кваліфікацію, щоб знайти нове місце роботи.

Вкладення в людський капітал і освіту відіграють важливу роль у забезпеченні інклюзивного зростання та розвитку. Доступ до інфраструктури охорони здоров'я також суттєво впливає на ці аспекти. Усі члени суспільства повинні отримати можливості для розвитку своїх основних людських здібностей, які є критично важливими для соціальної інтеграції.

Також слід зазначити, що надання освіти дітям, які тимчасово переміщені внаслідок війни в Україні, має ряд політичних наслідків.

1. Створення класів для українських біженців у навчальних закладах сусідніх країн та розширення шкільних установ у тих регіонах України, куди переїхали численні родини внутрішньо переміщених осіб.

2. Проведення репетиторських занять в онлайн - форматі, через телефон або в особистій зустрічі.

3. Адаптація навчальних програм у країнах, що приймають біженців, включаючи друк підручників українською мовою, щоб забезпечити доступ багатьох дітей біженців до стандартної шкільної освіти.

У післявоєнній економіці деякі робочі місця будуть відновлені, в той час як інші будуть замінені новими. Основна мета полягала у виявленні професій та навичок, які будуть актуальними в післявоєнний період, що призвело до створення центрів навчання та перенавчання для дорослих біженців. Серед ключових галузей, які, ймовірно, відіграватимуть важливу роль у післявоєнній економіці, можна назвати будівництво, цивільне будівництво, медицину та інформаційні технології, а також експорт сільськогосподарської продукції, який був значущим до війни [85].

Підвищення самостимулювання можливе через забезпечення доступу до програм перепідготовки, поліпшення ринків праці та регуляторних умов, а також через покращення умов праці та інших механізмів, що сприяють підвищенню якості життя. Як показали інші війни, економічне, соціальне та

політичне відновлення України залежить не лише від повернення біженців і відновлення ринків та інфраструктури, але й від відновлення соціальної згуртованості та довіри до державних інституцій. Чи зможе український уряд у повоєнний період зберегти національну єдність? [86].

В умовах війни особливу увагу необхідно звернути на прояв корпоративної соціальної та гуманітарної відповідальності. Ставлення «середнього українця» до великих і середніх підприємств було не надто позитивним, проте після початку російської агресії ситуація кардинально змінилася. Багато підприємців вважають за честь надавати соціальну та гуманітарну допомогу тим, хто втратив свої домівки та роботу внаслідок війни. Це відчуває значна частина українців.

Наслідки війн в Україні не лише зруйнували сподівання економічних агентів на відновлення економіки, але й суттєво уповільнили глобальне зростання. Світова економіка ще не повністю відновилася після пандемії COVID-19, проте існують значні відмінності між шляхами відновлення країн з розвинутою економікою та ринками, що розвиваються. Окрім війни, уповільнення ділової активності також викликане епідеміологічними наслідками. Структурні зв'язки глобально інтегрованих ланцюгів постачання зазнають руйнування, що підвищує ризик каскадних глобальних збоїв. Прискорення інфляційних процесів, у свою чергу, стало причиною посилення грошово-кредитної політики в ряді країн. Безсумнівно, війна суттєво сповільнить відновлення глобальної економіки, уповільнить її розвиток, ще більше підвищить рівень інфляції та створить ризики для економічних перспектив.

Криза, що виникла внаслідок війни в Україні, суттєво відрізняється від багатьох економічних криз, які спостерігалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Військове вторгнення Росії призведе до втрати людського капіталу та дестабілізації товарних ринків. Прогнозується, що довгострокові втрати в країнах з ринковою економікою та країнах, що розвиваються, будуть значно більшими, ніж у розвинених країнах. Фіскальна політика має

особливе значення в умовах криз. Вона забезпечує захист найбільш вразливих верств населення від фінансових наслідків зростання цін на продукти харчування та енергію. У більш широкому контексті реакція уряду визначається складним фоном високої інфляції, уповільнення економічного зростання, високого рівня боргових зобов'язань та посилення умов кредитування. Бюджетні обмеження стають більш жорсткими, оскільки центральні банки підвищують процентні ставки для боротьби з інфляцією [87].

Людський капітал вважається найціннішим економічним ресурсом, і його розвиток в економіці країни є одним із основних факторів стратегічного зростання. Особи, які володіють людським капіталом і здатні його ефективно використовувати, стають творцями доданої вартості. Крім того, існує як прямий, так і непрямий внесок у валовий внутрішній продукт, що проявляється через підвищення загальної продуктивності виробничих факторів (здатність виробляти більше та дешевше на одиницю витрачених праці та капіталу). Країни з високим рівнем розвитку людського капіталу, які успішно формують і використовують знання, навички та здатність до навчання, отримують значну конкурентну перевагу. Україна залишається країною з високим рівнем людського розвитку. Людський капітал держави відзначається високою якістю та є важливою конкурентною перевагою. Проте, з часом він перетворюється на дефіцитний економічний ресурс. Серед причин цього явища можна виділити високий рівень смертності серед осіб працездатного віку, старіння демографічної структури, поглиблення депопуляції, а також міграцію кваліфікованих кадрів і зростання трудової міграції.

Завдяки політиці, яка врівноважує зростання макроекономічної стабільності та стимулює підприємницьку активність потенціал економічної стабільності та стійкості може бути підвищений [88, с. 117]. Максимальне використання економічних можливостей в Україні є законодавчо закріпленим через повну модернізацію державних інститутів. Це призведе до

збільшення податкових зобов'язань та зареєстрованої зайнятості. Важливим джерелом поповнення державного бюджету України є ресурси, отримані внаслідок зменшення тіньового сектору економіки. Україна вже впровадила ризик-орієнтований підхід у боротьбі з відмиванням грошей. На законодавчому рівні успішно реалізовано стандарти, розроблені Групою з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [89, с. 1]. У подальшому плануються заходи, спрямовані на боротьбу з ризиками та загрозами, що виникають у діяльності суб'єктів кредитно-фінансової сфери, зокрема, створення умов для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Це передбачає, зокрема, забезпечення ефективної фінансово-господарської діяльності, недопущення переведення безготівкових коштів у тіньовий обіг, а також незаконного виведення готівки та інших цінностей за межі країни. Особливу увагу слід приділити ризикам у сфері інформаційної безпеки, що виникають у зв'язку з реалізацією Плану дій BEPS на міжнародному рівні. Також планується оновлення концептуальної реалізації податкових видатків [90].

У процесі формування, затвердження та виконання республіканського бюджету важливим є посилення адресного характеру податкових пільг. Впровадження вимог Єдиного стандарту звітності (CRS) в українське законодавство стане основою для поступової інституціоналізації міжнародної системи обміну даними. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню довіри до фіскального регулювання України, зменшуючи ризики ухилення від сплати податків [91].

Війна в Україні спричинила катастрофічні економічні та гуманітарні втрати, які включають загибель людей, травми, переміщення населення та негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я. Людський капітал країни зазнає серйозних негативних наслідків, які можуть мати тривалий характер. Продовження конфлікту призведе до зростання втрат, що вимагатиме розробки та кількісної оцінки стратегічного плану економічного розвитку України в післявоєнний період, який повинен включати програми

промислового та професійного розвитку, а також загальне інституційне та нормативне середовище. В даний час реальний дохід на душу населення українців є нижчим у порівнянні з сусідніми європейськими країнами, що підкреслює необхідність значного збільшення інвестицій у людський капітал. Розробка комплексної політики розвитку людського капіталу повинна стати системним підходом, який сприятиме зростанню продуктивності праці та формуванню умов для підвищення активності та соціальної відповідальності населення.

Висновки до розділу 2

Кожна країна прагне реалізувати свій інклюзивний шлях розвитку, що забезпечить їй суттєве економічне зростання. Створення нових фінансових центрів, розробка новітніх технологій, таких як робототехніка, а також виконання висококваліфікованих завдань можливе лише за наявності професійних кадрів. Ці процеси залежать від людського та інтелектуального капіталу. Його формування можливе лише через постійні інвестиції, що є надзвичайно складним завданням для окремих осіб або груп, тому державна підтримка та регулювання є надзвичайно важливими та стають ключовими.

Іншим важливим чинником, який допомагає у прогнозуванні, запобіганні глобальним кризам та формуванні рекомендацій, є міжнародні рейтинги. Вони розробляються міжнародними організаціями, що володіють достовірними аналітичними та статистичними даними.

Для ефективного розвитку людського капіталу слід реалізувати ряд реформ, сприяти прогресу сіл і міст, а також забезпечити належні умови для навчання та працевлаштування. Окрім надзвичайно важливого завдання реформування політичної системи, план реконструкції повинен враховувати найближчі виклики та інші стратегічні цілі.

Отже, освіта виступає одним із основних складових людського капіталу. Без належної освіти та формування специфічного людського капіталу неможливо досягти цілей економічного розвитку. Освіта має

особливе значення через свій значний позитивний зовнішній ефект, тому інвестиції в освіту необхідно оцінювати як з точки зору доходів окремих працівників, так і з огляду на вигоди для суспільства в цілому. Інвестування в людський капітал з кожним роком набуває все більшої важливості як для індивіда, так і для суспільства.

Відповідно до проведеного аналізу, Глобальний індекс людського капіталу очолюють невеликі європейські держави, зокрема країни Скандинавії та Швейцарія. Також значні позиції займають Сполучені Штати Америки та Німеччина серед найбільших економік світу. Крім того, до двадцятки найкращих за цим індексом входять чотири країни Східної Азії та Тихоокеанського регіону, три країни Східної Європи та Центральної Азії, а також одна країна з Близького Сходу та Північної Африки.

Дослідження демонструють, що країни з високим рівнем освіти характеризуються наявністю урядів, які мають чітко визначені та масштабні політичні цілі, здійснюють контроль за успішністю учнів, інвестують у підготовку та розвиток педагогічних кадрів, а також підтримують розвиток освітніх закладів.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1 Проблеми повоєнного розвитку України

На засадах аналізу, проведеного у попередньому розділі варто зазначити, що ситуація з міграцією в останні роки стала вкрай критичною. Така втрата людського капіталу у лиці мігрантів вкрай негативно впливає на конкурентоспроможність України в цілому.

Серед мільйонів біженців, які були змушені залишити Україну, приблизно 10-17% раніше працювали в освітній сфері. Кваліфікація та досвід українських викладачів можуть бути використані в країнах, що приймають, для надання важливої підтримки українським студентам, які стикаються з новими освітніми системами. Це також відкриває можливості для продовження кар'єри в обраній галузі та підтримує місцеву освітню систему. На основі результатів нещодавнього опитування ОЕСР, цей огляд висвітлює зусилля, які країни ОЕСР вживають для працевлаштування українських вчителів, а також визначає існуючі перешкоди, такі як визнання кваліфікацій, прогалини в навчанні та мовні бар'єри. Заходи, такі як оптимізація процесів найму, сприяння гнучкості у визнанні кваліфікацій та забезпечення індивідуального навчання для вчителів і асистентів, можуть допомогти максимально реалізувати їхній потенціал [92].

Станом на січень 2024 року, загальна сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок війни, досягла майже \$155млрд. У цю оцінку також входять збитки, завдані підризом Каховської ГЕС 6 червня 2023 року, здійсненим країною-агресором.

Оцінка прямих фізичних пошкоджень була виконана аналітичною командою Київської школи економіки (KSE). Проект «Росія заплатить» KSE Institute проводить цю оцінку спільно з Міністерством розвитку громад,

територій та інфраструктури, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством економіки, а також у партнерстві з іншими профільними міністерствами та Національним банком України.

Зростання загальної суми збитків обумовлене збільшенням кількості пошкоджених та зруйнованих об'єктів інфраструктури, житлового фонду, промислового сектора, енергетичної галузі, а також сфер освіти та охорони здоров'я.

Житловий фонд залишається на першому місці за обсягом збитків. Через бойові дії та постійні обстріли щодня зростає кількість пошкоджених і зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 року їх налічується понад 250 тисяч. Серед них — 222 тисячі приватних будинків, більше 27 тисяч багатоквартирних та 526 гуртожитків. Прямі збитки від руйнувань цих об'єктів оцінюються в 58,9 мільярда доларів. У порівнянні з даними на кінець 2023 року ця сума зросла на 4,8 мільярда доларів. Зростання також пов'язане з переходом на нові джерела інформації для деяких регіонів (РПЗМ, Реєстр пошкодженого та знищеного майна). Найбільша кількість зруйнованих житлових будівель зафіксована в Донецькій, Київській, Луганській, Харківській, Чернігівській та Херсонській областях.

Станом на початок 2024 року, інфраструктурі завдано збитків у розмірі \$36.8 млрд., а втрати в промисловості та підприємствах вже досягли \$13.1 млрд. Останні дані свідчать про те, що 78 малих, середніх та великих приватних підприємств, а також 348 державних підприємств зазнали руйнувань або пошкоджень.

Внаслідок бойових дій продовжує зростати сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури енергетичного сектору, яка становить \$9 млрд., тоді як агропромисловий комплекс зазнав збитків у розмірі \$8.7 млрд. Станом на початок цього року також зафіксовано зростання збитків у сферах житлово-комунального господарства до \$4.5 млрд. та охорони здоров'я, які зросли на \$1.4 млрд., досягнувши \$3.1 млрд. (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Загальна оцінка збитків інфраструктури України за галузями у грошовому вимірі, станом на січень 2024 [93].

Тип майна	Оцінка прямих втрат \$ млрд.	Тип майна	Оцінка прямих втрат \$ млрд.
Житлові будівлі	58,9	Транспортні засоби	3,1
Інфраструктура	36,8	Охорона здоров'я	3,1
Активи підприємств, промисловість	13,1	Торгівля	2,6
Енергетика	9,0	Культура, туризм, спорт	2,4
АПК та земельні ресурси	8,7	Адміністративні будівлі	0,5
Освіта	6,8	Цифрова інфраструктура	0,5
ЖКГ	4,5	Соціальна сфера	0,2
Лісовий фонд	4,5	Фінансова сфера	0,04
Разом		154,9	
Екологія*			16,4
*Екологічні збитки розраховані як збитки від викидів у повітря та не є прямими втратами нерухомості чи інших активів України			

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну було зафіксовано пошкодження, знищення або захоплення щонайменше 160 тисяч одиниць сільськогосподарської техніки, 16 тисяч одиниць комунального транспорту, 3,8 тисяч закладів освіти, 1,8 тисяч закладів культури, 580 адміністративних будівель державного та місцевого управління, 426 лікарень, 348 релігійних установ, 50 центрів надання адміністративних послуг, 48 соціальних центрів, 31 інтернат, 31 торговий центр та інших об'єктів [93].

Загарбницька війна Росії проти України суттєво вплинула на морську галузь. Це призвело до серйозних порушень морської діяльності в Чорному та Азовському морях, що, в свою чергу, викликало зупинку роботи українських портів та експорту сільськогосподарської продукції. Хоча експортний коридор був тимчасово відновлений, розірвання угоди в липні 2023 року продовжує негативно впливати на українське судноплавство. Незважаючи на те, що глобальна морська торгівля та попит на судна залишаються відносно стабільними, війна призвела до довгострокових наслідків, таких як зміна торгових маршрутів, коливання попиту на

енергоносії та їх вартість, а також потенційні наслідки для декарбонізації морського транспорту та зростання кількості суден «темного флоту» [94].

Вартість збитків і втрат, спричинених російською агресією, досягла рекордних показників, а падіння реального ВВП в Україні є більш суттєвим, ніж у більшості країн, які пережили збройні конфлікти. Проте Україні вдалося зберегти макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що матиме позитивний вплив на перспективи відновлення після війни.

Військова агресія Росії проти України призвела до значних руйнувань виробничого капіталу та інфраструктури, а також до численних людських жертв і соціальних втрат. Конфлікт викликав зменшення робочих місць і доходів, зниження купівельної спроможності та обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка зазнала втрат у розмірі 29,2% реального ВВП, а 13,5 мільйона осіб були змушені залишити свої домівки. Понад 7 мільйонів людей опинилися за межею бідності, а рівень бідності досяг 24% населення.

За оцінками фахівців Світового банку і Єврокомісії, збитки від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2023 року становлять 134,7 мільярда доларів, а потреби для відновлення досягають 410,6 мільярда доларів.

Згідно з методологією "Rapid Damage and Needs Assessments" (RDNA2) Світового банку, пошкодження (damage) визначаються як прямі втрати, що виникають внаслідок знищення або ушкодження фізичних активів та інфраструктури. Ці втрати виражаються в грошовому еквіваленті, що базується на вартості заміни або ремонту втрачених активів за цінами, які діяли до початку війни.

Потреби (needs) – це фінансові ресурси, необхідні для відновлення довоєнного стану, що включає в себе ремонт, відбудову та модернізацію, а також підвищення енергоефективності. При цьому слід враховувати інфляційні зміни, підвищення страхових премій та інші аспекти. Розрахунок

потреб виконується на основі ринкових цін, що діють на момент проведення оцінки.

Таблиця.3.2

Вартість збитків України від військових дій і потреби [95].

Сектор	Пошкодження млрд. дол. США	Потреби млрд. дол. США
Житло громадян	50,4	68,6
Освіта і наука	4,4	10,7
Охорона здоров'я	2,5	16,4
Соціальний захист і засоби до існування	0,2	41,8
Культура і туризм	2,6	6,9
Енергетика і добувні галузі	10,6	47,0
Транспорт	35,7	92,1
Телекомунікації та цифрові технології	1,6	4,5
Водопостачання і очищення води	2,2	7,1
Муніципальні послуги	2,4	5,7
Сільське господарство	8,7	29,7
Промисловість і торгівля	10,9	23,2
Иригація, управління водними ресурсами	0,4	8,9
Фінанси і банківська справа	0,0	6,8
Охорона довкілля і ліси	1,5	1,5
Державне управління	0,3	0,6
Розмінування	-	37,6
Інше	0,3	1,5
Всього	134,7	410,6

Якщо говорити про втрати та пошкодження, які сталися в перший рік війни, то, згідно з оцінками Світового банку та його партнерів, найбільші збитки зазнали житловий сектор (38% від загальної кількості пошкоджень), транспорт (26%), енергетика (8%), промисловість і торгівля (8%), а також сільське господарство (7%). Протягом року російсько-української війни було зруйновано та пошкоджено 1,4 мільйона житлових приміщень, серед яких 135 тисяч – приватні будинки і 39 тисяч – гуртожитки.

У загальному обсязі потреб на відновлення, що становить 410,6 млрд. доларів, транспортний сектор займає 22%, житловий сектор – 17%, енергетика – 11%, сфера соціального захисту та життєдіяльності – 10%, боротьба з небезпечними ситуаціями – 9%, а сільське господарство – 7%.

Загалом, економічні втрати від війни включають не лише знищення та пошкодження інфраструктури, виробничих потужностей і суспільних установ, але й втрати людського капіталу, а також витрати ресурсів на військові дії. У 2022 році витрати на оборону з національного бюджету становили 23% від ВВП, тоді як у 2023 році вони мають зменшитися до 20% ВВП. Крім того, військова допомога Україні від західних партнерів до 15 січня 2023 року досягла 65,4 млрд. доларів США, що становить 46,5% ВВП за 2022 рік.

Важливими є також демографічні втрати, спричинені військовими конфліктами, які наразі важко піддаються оцінці. Проте, згідно з дослідженням ЄБРР, навіть через 25 років після завершення воєн населення країн, що зазнали руйнувань, залишається значно меншим у порівнянні з країнами, які не пережили збройних конфліктів. Основними чинниками цих втрат є жертви військових дій, еміграція біженців та зниження рівня народжуваності.

Згідно з інформацією ЄБРР, в середньому військові конфлікти призводять до зниження ВВП на душу населення на 9% у порівнянні з довоєнними показниками. Проте, найбільш руйнівні та масштабні війни завершуються падінням ВВП на душу населення в межах 40-70% (Transition Report 2022-23).

В Україні наразі ще не можна стверджувати про загальне зниження ВВП внаслідок поточної війни, проте в 2014-2015 роках, після першого акту російської агресії, країна вже зазнала втрат у розмірі 15,8% ВВП, а у 2022 році реальний ВВП скоротився на 29,2%.

Для аналізу втрат від війни в Україні в порівнянні з іншими країнами, які постраждали від військових конфліктів, були використані дані з «Maddison Project Database» Університету Гронінгема (Нідерланди). Розглядалися історичні випадки, що характеризуються ознаками великих міжнародних конфліктів, на відміну від локальних або громадянських війн. Таким чином, до дослідження було включено 10 епізодів Другої світової

війни, 2 епізоди югославських воєн, 2 епізоди з війн у Перській затоці, 1 епізод арабо - ізраїльських воєн, 2 епізоди російсько-українських воєн і 1 епізод російсько-грузинської війни.

У таблиці 3.3 представлені дані про темпи зниження реального ВВП у перший рік військових конфліктів у країнах, що входять до зазначеної вибірки. Згідно з наявними даними, Україна займає третє місце серед 18 країн за темпами падіння реального ВВП у 2022 році, що становить 29,2%. У вивченому історичному періоді лише війни в Іраку у 1991 році (зниження ВВП на 60,2%) та в Австрії у 1945 році (на 58,7%) були більш руйнівними.

Таблиця.3.3

Темпи падіння реального ВВП у перший рік військових дій (вибірка) [96].

Країна й перший рік війни	Темп зміни реального ВВП %	№	Країна й перший рік війни	Темп зміни реального ВВП %
Ірак (1991)	-60,2	8	Франція (1940)	-17,5
Австрія (1945)	-58,7	9	Ірак (2003)	-16,0
Україна (2022)	-29,2	10	СРСР (1941)	-13,9
Німеччина (1945)	-28,9	11	Нідерланди (1940)	-11,9
Боснія та Герцеговина(1992)	-28,8	12	Італія (1943)	-9,4
Японія (1945)	-24,6	13	Україна (2014)	-6,6
Хорватія (1991)	-22,0	14	Грузія (2009)	-3,7

Величезні втрати реального валового внутрішнього продукту в перший рік війни відрізняють нашу країну від інших випадків військових конфліктів. Зокрема, зниження реального ВВП на рівні 25-50% протягом одного року війни зазвичай спостерігалось лише в країнах, які зазнали капітуляції або катастрофічної поразки (як-от Німеччина, Австрія, Японія, Ірак), або в тих, де бойові дії охоплювали понад 50% території (наприклад, Боснія і Герцеговина).

Можна зробити висновки, що середній рівень кумулятивних втрат реального валового внутрішнього продукту під час війни становив 40%. У

той же час, середнє зниження реального ВВП у перший рік конфлікту склало 20%. Варто зазначити, що у 2022 році реальний ВВП України зменшився на 29,2%, а обсяги промислового виробництва впали на 38%. Це свідчить про жорстокість та масштабні руйнування, які завдав Україні російський агресор, а також про обмежені можливості української економіки адаптуватися до умов воєнного стану та недостатню державну підтримку.

Одним із факторів, що вплинули на можливості відновлення економічної діяльності після завершення війни, стали масштаби руйнування інфраструктури та виробничого капіталу. Згідно з даними ЄБРР, у країнах, які зазнали війни, обсяг фізичного капіталу через п'ять років після її закінчення в середньому зменшився на 12% у порівнянні з показниками до війни.

Проте, основним чинником успішного відновлення є забезпечення стабільного та тривалого миру. Крім того, згідно з даними ЄБРР, на швидкість економічного відновлення після війни також позитивно впливають інші аспекти: короткий період війни, активне економічне зростання та наявність потужних інститутів перед початком конфлікту, а також незначне зниження економічних показників під час війни.

Українська промисловість зазнала значних втрат внаслідок війни. У 2022 році обсяги промислового виробництва в Україні зменшилися на 38%. Фахівці Світового банку оцінюють збитки в промисловому та торговельному секторах на рівні 10,9 мільярда доларів. Водночас, потреби в відновленні цих секторів до 2033 року становлять 23,2 мільярда доларів США. З цієї суми 80% припадає на прогнозовані витрати на відновлення та модернізацію виробничих приміщень, машин і обладнання, а також на відновлення складських запасів.

Наслідки війни мають деструктивний характер і проявляються не лише в економіці та соціальній сфері, але й у фінансовій системі країни, що веде збройну боротьбу. У 2022 році в Україні середньорічна інфляція становила 20,2%, що практично відповідає середньорічному рівню інфляції в дев'яти

європейських країнах, які найбільше постраждали від Другої світової війни (20,1%). При цьому темпи інфляції в Україні контрастують із середньорічною інфляцією під час війни в Хорватії (1991-1995 роки) – 471,7%, в Іраку (1991 рік) – 181% та в Італії (1941-1945 роки) – 77,3%.

У 2022 році в Україні спостерігалася помірною інфляція, незважаючи на серйозні руйнування виробничої бази та інфраструктури. Це явище було зумовлене відкритим західним кордоном та відсутністю військових дій у сусідніх країнах, що дозволило значній частині споживчого попиту задовольнятися імпортом. Імпорт став компенсатором для частини втраченої внутрішньої пропозиції, адже, попри падіння реального ВВП на 29,2%, долларовий імпорт зменшився лише на 4%. Масштабна зовнішня допомога також відіграла важливу роль у підтримці купівельної спроможності населення. Крім того, замороження енергетичних тарифів в Україні на фоні зростання світових цін на енергоносії допомогло стримувати інфляцію.

Монетарне фінансування бюджетного дефіциту, що становив 8% від ВВП у 2022 році, не мало суттєвого впливу на прискорення інфляційних процесів. Це пояснюється тим, що розширення гривневої маси було компенсовано валютними інтервенціями Національного банку України, які здійснювалися за рахунок міжнародних резервів. Офіційні резерви поповнювалися також за рахунок іноземних кредитів і грантів. У 2022 році Україна отримала більше 32 мільярдів доларів зовнішньої допомоги від офіційних донорів.

У 2022 році структура джерел фінансування державних витрат України була такою: 41% витрат покривалися податковими та неподатковими доходами бюджету, 35% - зовнішніми позиками та грантами, 13% - монетарним фінансуванням, а 9% - залученням позик на внутрішньому ринку.

Тобто, витрати держави на військові дії та функціонування соціально-гуманітарної сфери майже порівну розподілилися між українськими платниками податків і зовнішніми кредиторами чи донорами. НБУ також

зробив свій внесок, покривши частину дефіциту шляхом емісії. Проте внутрішні кредитори Уряду мали незначний вплив, особливо якщо враховувати чисті позики Уряду.

Як показує практика інших країн, що ведуть війни, роль внутрішніх кредиторів та грошової емісії зазвичай є більш значною, тоді як зовнішні донори не завжди відіграють настільки важливу роль, як це спостерігається в Україні.

Наприклад, протягом війни на виснаження в Ізраїлі (1967-1970 роки) фінансування державних витрат здійснювалося на 53% за рахунок внутрішніх доходів, на 20% - через емісію центрального банку, на 22% - за рахунок зовнішніх позик і грантів, а також на 5% - за рахунок позик від банків та інших внутрішніх секторів.

У період Другої світової війни в економіці США державні витрати фінансувалися на 30,2% за рахунок податкових надходжень, на 10,1% - через монетарне фінансування центрального банку, а на 46% - за рахунок внутрішніх позик, залучених урядом. Це свідчить про те, що в США частка внутрішніх кредиторів уряду була значно вищою, ніж в Україні, частка грошової емісії була дещо меншою, зовнішні донори не брали участі, а платники податків мали порівнянну частку в загальному фінансуванні.

Тож російське вторгнення в Україну у 2022 році стало початком однієї з наймасштабніших і найруйнівніших війн у світі з часів Другої світової війни. Витрати на відновлення та збитки вже досягли рекордних рівнів, а темпи зниження реального ВВП і промислового виробництва перевищують показники більшості країн під час воєн у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Проте, Україні вдалося в період 2022-2024 років уникнути макроекономічної дестабілізації та диверсифікувати джерела фінансування, що допоможе стримати економіку від подальшого падіння та позитивно вплине на перспективи відновлення після війни.

У 2023 році макроекономічна ситуація в Україні зазнала певного покращення, а реальний валовий внутрішній продукт почав повільно

відновлюватися. Міжнародний валютний фонд прогнозує темпи економічного зростання України в 2023 році в межах від +1% до +3% ВВП.

Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду, економічне зростання України в 2024 році складе 3,2%, а в наступному році підвищиться до 6,5%. Ця інформація міститься в доповіді «Перспективи світової економіки» (WEO), презентованій під час Весняних зустрічей МВФ і Світового банку у Вашингтоні.

Головним чинником, що стимулює економічне зростання, є підвищення приватного споживання, високі бюджетні витрати та інвестиції в відновлювальні процеси. Також варто зазначити, що ситуація з енергопостачанням для бізнесу та населення нормалізувалася після терористичних атак на енергетичну інфраструктуру.

Тим не менш, внесок зовнішньоекономічних факторів залишається негативним. Зростаюча частка внутрішнього попиту задовольняється імпортними товарами.

Експортні можливості України стримуються через руйнування виробничих потужностей у металургійній та добувній галузях, закриття транспортних маршрутів для експорту, окупацію та мінування сільськогосподарських земель, а також заборону на імпорт продовольчих товарів з України до п'яти країн Європейського Союзу.

Протягом 2022 року експорт товарів і послуг з України зменшився на 30% у порівнянні з попереднім роком, тоді як імпорт залишився практично незмінним. У період з січня по травень 2023 року експорт знову знизився на 9,3% у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року, в той час як імпорт зріс на 22,6%. Отже, зростання внутрішнього попиту в Україні супроводжується значним збільшенням імпорту, що надає дуже обмежені стимули для розвитку внутрішнього виробництва.

Ряд ключових факторів, які впливали на економіку в минулому році, продовжать стримувати активність економічної діяльності і в 2024 році. Серед них: ризики безпеки для бізнесу; руйнування внутрішніх і зовнішніх

виробничих зв'язків між підприємствами; логістичні труднощі в зовнішній торгівлі; висока вартість кредитних ресурсів; зростання цін на електроенергію та викопне паливо; мобілізація трудових ресурсів для потреб оборони; людські втрати в умовах військових дій; а також значна кількість українських біженців, які перебувають за кордоном.

Беручи до уваги зазначену інформацію, можна визначити проблеми, що стосуються втрат людського капіталу, зумовлених воєнними діями (табл.3.4).

Таблиця.3.4

Проблеми, пов'язані з втратами людського капіталу, обумовлені воєнними діями [97].

Напрями втрат людського капіталу	Форми вираження втрат людського капіталу
Фізичні та психологічні втрати	<ul style="list-style-type: none"> - Прямі фізичні втрати людей внаслідок убивств; - Ушкодження здоров'я внаслідок поранення, поширеності захворювань, які призводять до зниження працездатності, настання інвалідності; - Зовнішній вплив населення - міграція та депортація; - Важкі психологічні травми як військових, так і мирного населення, отримані внаслідок воєнних дій.
Соціальні втрати	<ul style="list-style-type: none"> - Руйнування родини через смерть окремих її членів; - Руйнування родини через внутрішню або зовнішню міграцію (втеча від війни) переважно жінок, дітей та осіб похилого віку; - Збільшення кількості дітей-сиріт, які втратили батьківське піклування; - Руйнування матеріального середовища життєдіяльності родини, домогосподарств (житла, господарських приміщень, транспорту тощо); - Втрата працюючих членів родини, зниження доходів, загострення матеріальних та соціальних проблем з утримання і виховання дітей та молоді; - Зниження народжуваності внаслідок смертності у репродуктивному віці, погіршення здоров'я, погіршення житлових та матеріальних умов існування
Інфраструктурні втрати	<ul style="list-style-type: none"> - Руйнування закладів середньої, професійно-технічної та вищої освіти; - Призупинення навчального процесу внаслідок воєнних дій; - Втрата частини педагогічного та професорсько-педагогічного персоналу навчальних закладів унаслідок мобілізації та смерті; - Руйнування закладів охорони здоров'я та аптечної мережі; - Призупинення або обмеження діяльності закладів охорони здоров'я; - Виникнення дефіциту лікарських засобів, унаслідок зменшення їх виробництва та труднощів з постачанням; - Виникнення проблем з фінансовим забезпеченням системи освіти та охорони здоров'я.
Економічні втрати	<ul style="list-style-type: none"> - Стрімке падіння ВВП та інфляція; - Руйнування підприємств, виробничої інфраструктури, втрата робочих місць та можливостей зайнятості, безробіття; - Руйнування або згорнення дрібного підприємництва, унеможливлення самозайнятості; - Втрата джерел доходів економічно активного населення, суттєве зниження життєвого рівня, поширення бідності; - Втрата кваліфікації через тривалу незайнятість за фахом.

Зрозуміло, що скромні темпи економічного зростання, які очікуються в поточному році (до +3,2%), після значного падіння на 29,2% у 2022 році не здатні суттєво поліпшити ситуацію в реальному секторі економіки та вплинути на рівень внутрішніх доходів. Тому пріоритетними завданнями економічної політики в Україні, поряд із задоволенням військово-оборонних потреб, повинні стати підтримка відновлення економіки та зміцнення фінансово-економічного потенціалу держави.

На сьогодні одним із ключових програмних документів для Уряду та Національного банку є Меморандум економічної політики в рамках програми EFF Міжнародного валютного фонду (МВФ) [97].

В умовах воєнних викликів важливо проаналізувати, наскільки політичні інструменти, викладені в Меморандумі, відповідають цілям відновлення та стимулювання економічної діяльності в Україні.

Узагальнення змісту Меморандуму та супутніх аналітично-прогнозних документів свідчить про те, що, окрім звичайних заходів боротьби з корупцією, дерегуляції та укріплення правової системи, планується внести зміни до деяких інструментів державного впливу на економіку. Зокрема, передбачається:

- відмова від ліберальних умов оподаткування, які були введені на початку війни, та розробка законодавчих змін, що підвищать рівень податкових надходжень до держави;

- збереження жорстких умов грошово-кредитної політики для всієї економіки, а також запровадження більш обмежувальних умов для банківського кредитування підприємств у рамках державних програм підтримки.

Українська влада реалізувала закон №. 8401, який позбавляє великий бізнес можливості користуватися спрощеною системою оподаткування, скасовує пільгову ставку в 2% з обороту та відновлює проведення податкових перевірок [98].

Уряд також взяв на себе зобов'язання скасувати податкові пільги та відстрочки, які були введені під час воєнного стану. Було оголошено, що пільги на імпорту товарів військового призначення повинні мати чітко визначений цільовий характер і не можуть бути використані для звичайної комерційної діяльності.

Однією з ключових фіскальних реформ, зазначених у Меморандумі, є забезпечення бюджетів достатніми доходами для покриття потреб у соціальних витратах та відновленні фізичних об'єктів.

Процес реалізації повинен здійснюватися через укріплення "простоти, справедливості та ефективності" податкової системи, а також шляхом прийняття Національної стратегії доходів до кінця 2023 року.

Елементами Національної стратегії доходів виступають:

- перегляд спрощеної системи оподаткування та заходи щодо припинення ерозії податків на працю, а також переведення трудових відносин під юрисдикцію цивільного законодавства;

- узгодження правової основи для податку на додану вартість та акцизів з положеннями спільного законодавства Європейського Союзу;

- план податкової реформи, який буде враховувати потреби в ресурсах для відновлення та реконструкції після війни, зокрема, першочергові інвестиції та відновлення промислового сектору, а також реформування екологічної системи та підтримку процесу інтеграції до Європейського Союзу.

Відносно кредитних інструментів, що підтримують бізнес, за оцінками Міжнародного валютного фонду, програма "Доступні кредити 5-7-9" має суттєві фіскальні ризики, які виникають через певні недоліки в її конструкції:

- державна підтримка, що надається бізнесу в умовах війни, не має обмежень;

- суми, які банки можуть виділяти на кредити, також не підлягають лімітуванню. У випадку, якщо банки беруть на себе значні ризики, їхні збитки будуть компенсовані з державного бюджету;

- у разі невиконання зобов'язань за цими кредитами, основний фінансовий тягар лягає на державний бюджет, а приватна застава використовується лише в другому випадку.

Водночас слід враховувати, що в умовах воєнного стану, особливо після підвищення облікової ставки НБУ в червні 2022 року, кредитування на ринкових умовах фактично зупинилося, а більшість банківських кредитів для бізнесу надавалися через програми "Доступні кредити 5-7-9" та портфельні гарантії.

В рамках першої програми під час воєнного стану було укладено 31 тисячу кредитних угод на загальну суму 122 мільярди гривень. Наразі запас накоплених кредитів складає приблизно 2,3% від валового внутрішнього продукту.

З 65 українських банків 45 активно залучені до цієї програми. Основними секторами, які отримують кредити, є сільське господарство (54% усіх кредитів), торгівля (23%) та промисловість (14%).

Крім того, передбачається посилення моніторингу та відновлення контролю Міністерства фінансів над програмою для зниження фіскальних ризиків.

Додаткові обмеження будуть запроваджені також для програми державних гарантій на портфельній основі. Уряд зобов'язаний подати до Верховної Ради законопроект, який відновлює положення Бюджетного кодексу, що стосується надання державних гарантій за кредитами, не перевищуючи 3% доходів загального фонду державного бюджету, з визначеними критеріями для отримання таких гарантій.

Потреба в реалізації зазначених змін знову ж таки пояснюється необхідністю зменшення фіскальних ризиків і відновлення стійкості державного боргу України.

У той же час ринкові умови для отримання банківських кредитів суб'єктами господарювання залишаються надзвичайно складними. Протягом останнього року обсяг банківських кредитів, наданих нефінансовим

корпораціям, зменшився на 6,2% у номінальному вираженні. Водночас гривневі кредити, видані банками, знизилися на 9,3%.

Причини такого становища полягають у значних кредитних ризиках для банків в умовах війни, які, проте, не є настільки вираженими у західних і центральних регіонах України, а також у високій обліковій ставці Національного банку України.

У червні 2023 року за рівнем реальної ключової ставки Україна виявилася на вершині серед європейських країн з ринками, що формуються, а також серед провідних розвинутих країн.

Центральний банк України встановив ставку на рівні +9,7%, в той час як у США вона становила +1,2%, у Єврозоні -2,2%, у Японії -3,3%, а у Великобританії -4% річних.

Середня реальна ставка в європейських країнах з ринками, що формуються, дорівнювала -1% річних, зокрема в Польщі вона становила -6,3%, у Чехії -4,1%, а в Сербії -8,6%. Грузія (+9%) та Вірменія (+9,2%) є найближчими сусідами України за цим показником.

Загалом, покращення умов для ведення бізнесу в 2023 році можна пояснити зростанням споживчого попиту та зменшенням інтенсивності бойових дій у деяких регіонах. Проте, цільові заходи економічної політики, спрямовані на підтримку українського бізнесу, матимуть обмежений обсяг застосування, а під тиском Міжнародного валютного фонду навіть ці специфічні заходи можуть втратити свою ефективність.

Активніша участь держави у підтримці економіки в умовах воєнного стану повинна базуватися на таких заходах податкової та грошово-кредитної політики:

- збереження податкових пільг є надзвичайно важливим для військово-промислового комплексу України та секторів реальної економіки, які зазнали найбільших втрат внаслідок військових дій;

- відкладання основної податкової реформи, що базується на європейських стандартах оподаткування, на період після війни, з можливістю

термінового впорядкування спрощеної системи оподаткування відповідно до рекомендацій Меморандуму;

- зниження облікової ставки НБУ до 12-15% могло б стати ефективним заходом для компенсації інфляційного знецінення заощаджень та інвестицій, а також для відновлення бізнес-кредитування на ринкових засадах;

- застосування обґрунтованих підходів до оптимізації програм портфельних гарантій і "Доступні кредити 5-7-9" з метою забезпечення пріоритетного кредитування бізнесу, що генерує нові робочі місця та демонструє значні мультиплікаційні ефекти;

- зниження привабливості для банків операцій з депозитними сертифікатами НБУ для переорієнтації банків на кредитну діяльність (через впровадження специфічного дизайну процентних ставок, нових норм обов'язкового резервування тощо);

- введення Національним банком інструментів цільового пільгового рефінансування банків, що залучені до кредитування важливих інвестиційних проектів (за аналогом TLTRO Європейського Центрального банку).

Крім того, державі необхідно здійснити ефективний перехід у фіскальній та структурній політиці з метою відновлення та стимулювання економічної активності.

Політичні заходи такого характеру мають бути сформульовані з урахуванням максимально ефективного використання наявних економічних ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових) та інтенсифікації інвестицій у виробничу сферу та сектори, які постраждали від російської агресії. Ключову роль у цьому контексті повинні відігравати:

- запровадження механізмів страхування підприємницької діяльності від воєнно-політичних ризиків, а також залучення ресурсів міжнародних донорів для реалізації цих цілей;

- продовження використання та розширення асортименту інструментів підтримки бізнесу, таких як пільгові кредити, гранти, страхування, державні

гарантії та специфічні територіальні стимули, а також створення системи доступу для підприємців до цих механізмів на основі принципу "єдиного офісу";

- ініціювання державних програм, спрямованих на цільову підтримку розвитку високотехнологічних виробництв, включаючи енергетичне та транспортне машинобудування, металургію з високим рівнем обробки продукції, фармацевтику та виробництво медичного обладнання, а також виготовлення сучасних озброєнь відповідно до стандартів НАТО та інше;

- адаптація закону "Про індустріальні парки" до потреб підприємств військово-промислового комплексу та укріплення коопераційних зв'язків між українськими виробниками і постачальниками озброєнь, що виконують замовлення урядів країн НАТО;

- створення в Україні банку розвитку, який здійснюватиме кредитну, гарантійну та страхову підтримку пріоритетних інвестиційних проектів, з можливістю залучення потенціалу Фонду підтримки підприємництва та спеціалізованих підрозділів державних банків;

- ініціювання спеціальних програм за участю Державної служби зайнятості, які будуть орієнтовані на інтеграцію ветеранів війни, людей з інвалідністю та жінок-репатріантів у продуктивну зайнятість, що допоможе відновити економіку та виконати важливі соціальні завдання, а також зменшити нестачу трудових ресурсів;

- розробка ефективної системи стимулів для залучення прямих іноземних інвестицій в Україну з країн Європейського Союзу та Північної Америки, які були виведені з Росії та продовжують виходити з Китаю в умовах посилення геоекономічної фрагментації світового простору.

Під час реалізації такої діяльності важливо не забувати, що базою для стійкого економічного зростання та фінансової стабільності в тривалій перспективі є формування сильного та конкурентоспроможного реального сектора. Відповідно, основні інструменти економічної політики держави мають бути спрямовані на розв'язання цього питання.

3.2 Напрямки державної політики післявоєнного відновлення людського капіталу як чинника конкурентоспроможності України

Проблеми розвитку людського капіталу та його вплив на соціально-економічний прогрес України, а також питання післявоєнного відновлення, детально розглядаються в наукових дослідженнях ряду вчених. Зокрема, М. Агафонова вивчила можливості та потреби розвитку людського капіталу з акцентом на підвищення конкурентоспроможності національних талантів [99]. Ю. Залознова та Н. Азьмук проаналізували втрати людського капіталу внаслідок російської агресії та визначили основні напрямки його відновлення [100]. Т. Васильців, О. Мульска, Р. Лупак і В. Бідак обґрунтували стратегії державної політики, спрямовані на збереження людського капіталу в Україні та зменшення соціальної вразливості в умовах війни [101]. О. Новікова, Ю. Залознова та Н. Азьмук дослідили питання здобутків і втрат людського капіталу з урахуванням різних чинників, включаючи аспекти цифровізації [102]. А. Трач проаналізував процеси інтелектуалізації на глобальному рівні та запропонував відповідні заходи для відтворення людського капіталу в післявоєнний період [103]. Т. Ясінська вивчила показники системи освіти та її роль у формуванні людського капіталу як основи відновлення України [104].

Історичний досвід свідчить, що післявоєнний період є критично важливим етапом у розвитку будь-якої країни, яка пережила важкі часи боротьби, економічного виснаження та руйнування. У цей час нації відновлюють свої економічні системи, формують нові соціальні та політичні інституції, відновлюють зруйновану інфраструктуру та повертаються до звичного життя. Проте, окрім проблем, пов'язаних із масштабним фізичним знищенням, країни після війни стикаються з серйозними втратами в сфері людського капіталу, втрачаючи накопичені знання, досвід і таланти. Це має суттєвий негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни в майбутньому.

Військова агресія Росії в Україні призвела до того, що більшість населення зіткнулася з труднощами, пов'язаними з війною, відновленням зруйнованого житла та пошуком засобів для існування. У зв'язку з цими наслідками, державна політика відновлення людського капіталу стане одним із найважливіших і термінових завдань для України в післявоєнний період. Відтворення та розвиток людського капіталу будуть основними чинниками зміцнення нації та стабілізації життєвого рівня населення.

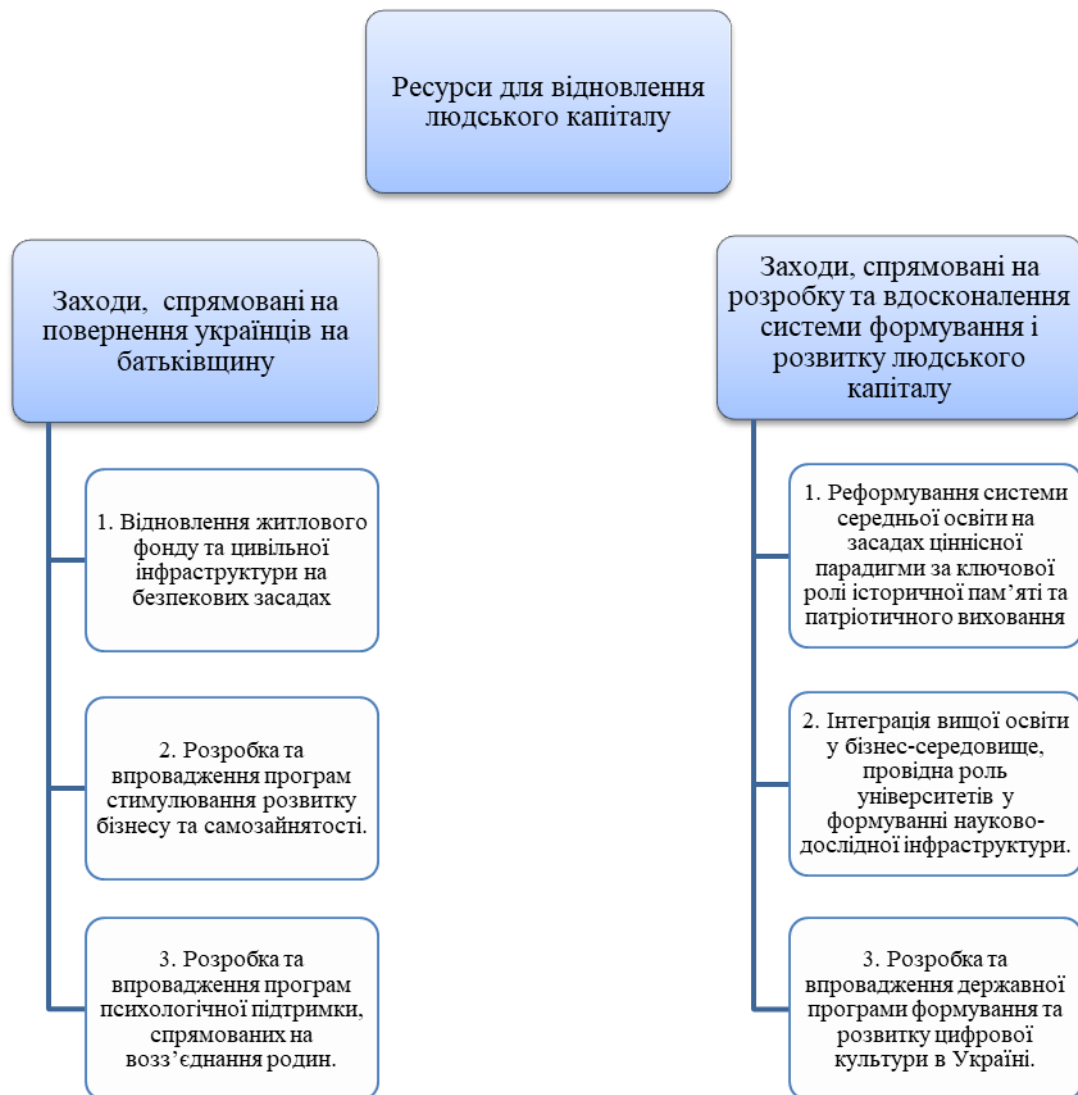

Рис.3.1 – Шляхи відновлення людського капіталу [107].

Війна та військові конфлікти завжди суттєво впливають на людський капітал і соціально-економічний розвиток нації. Враховуючи потребу в відновленні людського капіталу, одним із ключових завдань секторальної

державної політики є розвиток освіти та науки, що забезпечує необхідний рівень знань і навичок для подальшого прогресу економіки та соціальної сфери. Додатково, відновлення людського капіталу пов'язане з ефективним створенням робочих місць і розвитком підприємництва, а також впровадженням нових технологій, що створює умови для економічної активності та стабільного розвитку держави.

Основними втратами людського капіталу є, перш за все, людські втрати внаслідок загибелі, поранення та інвалідності як військових, так і цивільних осіб, а також зовнішня міграція населення, включаючи депортацію. Серед інших втрат варто зазначити погіршення здоров'я громадян і значні зміни в його стані, руйнування інфраструктури в сферах освіти, науки, медицини, виробництва, житла та енергетики, а також небезпечний екологічний стан навколишнього середовища. Натомість, серед основних досягнень на сьогодні можна виділити зміцнення національної ідентичності, зростання патріотизму, активізацію волонтерського руху, виникнення та розвиток нового цифрового волонтерства у вигляді потужної ІТ-армії, формування цифрової культури, розширення цифрової зайнятості та підвищення рівня цифрової безпеки населення. Аналіз втрат і досягнень створює підстави для виявлення потенційних можливостей відновлення людського капіталу та зменшення ризиків (рис.3.2).

Серед потенційних можливостей можна виділити: формування спільноти, заснованої на національних цінностях; капіталізацію освіти студентів та учнів через навчання за кордоном; здобуття нового професійного досвіду для трудової капіталізації; розвиток цифрової культури; активну участь у волонтерстві.

Потенційні ризики включають в себе неповернення певної кількості мігрантів, розвиток посттравматичних розладів у частини населення, зниження рівня народжуваності, падіння освітнього рівня, зменшення наукового та інноваційного потенціалу, а також зростання небезпеки, пов'язаної з трудовими ресурсами.

Рис.3.2 - Здобутки, втрати, потенційні можливості та загрози для розвитку людського капіталу [107].

Організація потенційних можливостей та загроз слугує корисним інструментом для розробки стратегічних напрямків відновлення людського капіталу.

Україна володіє значними можливостями для відновлення людського капіталу. Наразі в країні реалізується Стратегія людського розвитку, яка повинна бути втілена до 2025 року. Ця стратегія включає чотири стратегічні цілі, спрямовані на поліпшення демографічної ситуації, реформування системи освіти та науки, забезпечення рівності серед громадян, розвиток культурних ініціатив, підвищення життєвого рівня населення та соціального забезпечення [105]. Однак реалізація цієї стратегії ускладнена через воєнний стан, що робить її неактуальною для завдань післявоєнного відновлення.

Стратегія відновлення людського капіталу після війни, як частина оновленої стратегії людського розвитку, повинна базуватися на нових реаліях та максимально зменшити негативний вплив війни на людський капітал, використовуючи інструменти цифрової трансформації суспільства. Основні

цілі стратегії відновлення мають охоплювати три взаємопов'язані площини, які сприяють створенню сприятливого середовища для формування, розвитку та збереження людського капіталу в Україні.

Перша площина стосується повернення громадян України на рідну землю, друга – створення дієвої системи формування, розвитку та збереження людського капіталу, що базується на інтенсивному типі відтворення, яке передбачає поліпшення якісних характеристик, таких як здоров'я, освіта, професійні навички та якість трудового життя (ЯТЖ) тощо. Третя складова є більш спеціалізованою і спрямована на укріплення трудоресурсної безпеки держави.

Стратегічні напрямки збереження, відновлення та розвитку людського капіталу України, що охоплюють три визначені площини, структуровані відповідно до зовнішніх чинників, які впливають на розвиток людського капіталу, та орієнтовані на інвестування в якісні характеристики (внутрішні чинники) (рис. 3.3).

Стратегія людського капіталу					
Повернення населення		Створення умов формування, розвитку та збереження людського капіталу		Зміцнення трудоресурсної безпеки	
Культура	Освіта	Конкуренція	Охорона здоров'я	Якість трудового життя	Цифровізація
Стратегічні напрями відтворення людського капіталу					
Заходи їх реалізації					
▼	▼	▼	▼	▼	▼
Самоідентичність	Навички	Талант	Здоров'я	Внутрішня мотивація	Мережева взаємодія
▼▼▼					
Інтенсивний тип відтворення людського капіталу					
Формування робочої сили з якісно оновленими характеристиками					

Рис.3.3 - Стратегія збереження й відновлення людського капіталу [107].

Деталізація стратегічних напрямів розвитку, що базується на факторах формування, розвитку та збереження людського капіталу, наведена в таблиці 3.5. Основні стратегічні напрямки державної політики в першій площині мають включати такі:

Таблиця 3.5

Стратегічні напрями формування, розвитку, збереження людського капіталу у післявоєнний період [107].

Стратегічні напрями	Повернення ЛК	Створення умов для повернення ЛК	Зміцнення трудоворесурсної безпеки
Самоідентичність - Культурне середовище			
Зміцнення та поширення національних культурних наративів	+	+	
Формування засад становлення моральної економіки	+	+	+
Розвиток цифрової культури та формування її складової кібербезпеки		+	+
Навички – Національна освітня система			
Реформування системи освіти		+	+
Відновлення пошкодженої освітньої інфраструктури та модернізація наявної	+		
Освітні програми для осіб, які повернулися на Батьківщину	+		
Розвиток просунутих цифрових навичок учнів, студентів		+	
Підвищення кваліфікації та перекваліфікації з урахуванням технологічної модернізації підприємств		+	+
Талант – Конкуренція на ринку праці			
Підтримка розвитку інновацій			+
Підтримка науки, наукових досліджень			+
Розбудова інноваційної інфраструктури			+
Внутрішня мотивація – Якість трудового життя (ЯТЖ)			
Розбудова «розумних міст»	+	+	
Технологічне оновлення підприємств		+	+
Стимулювання бізнесу та само зайнятості		+	+
Забезпечення гідних умов праці			+
Здоров'я – Національна система охорони здоров'я			
Завершення медичної реформи		+	+
Програми психологічної підтримки	+	+	
Відновлення пошкодженої медичної інфраструктури та модернізація наявної	+	+	+
Медичне страхування		+	+
Програма стимулювання народжуваності		+	
Мережева взаємодія – Цифровізація суспільства та національної економіки			
Відновлення цифрової інфраструктури на де окупованих територіях	+		
Розбудова цифрової інфраструктури		+	+
Програми цифровізації взаємодії громадян і влади, суб'єктів підприємництва і влади		+	+
Цифровізація трудової сфери, розвиток дистанційної, цифрової, платформної зайнятості		+	+
Цифровізація послуг для населення		+	+

1. Зміцнення національної культури через створення наративів та їх поширення серед населення за допомогою освітніх установ, медіа та

цифрових платформ. Дії в цій сфері повинні бути націлені на укріплення національного коду, розвиток патріотизму та формування почуття належності до сильної, мотивованої та справедливої нації. Важливим аспектом є створення основ для людиноцентричної національної економіки, що базується на моральних принципах. «Культура, мораль, етика мають перебувати в епіцентрі нової економіки і мережевого суспільства» [106]. Україна має всі можливості стати світовим лідером у формуванні національної економіки на основі моральних цінностей.

2. Відновлення житлового фонду та цивільної інфраструктури повинно ґрунтуватися на принципово нових підходах. Це відновлення має включати не лише заміну вибитих вікон, а й створення «розумних» міст. Такі міста відрізняються інтелектуальними системами, що забезпечують життєдіяльність, орієнтованою на людину забудовою та залученням мешканців до процесу управління. Житлові комплекси повинні відповідати потребам людей, а не інтересам забудовників.

3. Програми стимулювання розвитку бізнесу та самозайнятості – це головна умова формування сприятливого середовища в країні, до якої варто повертатися. Вони повинні мати комплексний характер і включати різноманітні механізми підтримки: фінансові (податкові пільги, кредитні програми, інвестиційні проекти), регуляторні (спрощення правил регулювання та адміністрування бізнесу), освітні (навчання кращим практикам ведення бізнесу) та цифрові (створення цілісної цифрової інфраструктури). Це дозволить створити сприятливі умови для започаткування власного бізнесу та легалізації підприємництва. Політика підтримки підприємництва сприятиме створенню нових робочих місць, розвитку самозайнятості та збільшенню податкових надходжень.

Створення сприятливого бізнес-середовища повинно сприяти виникненню робочих місць з належними умовами праці, що, в свою чергу, підвищить якість трудового життя. Такий підхід забезпечить умови для

повернення людського капіталу на батьківщину, незважаючи на те, що деяка частина вже знайшла гідну роботу за кордоном.

4. Відбудова пошкодженої освітньої інфраструктури, модернізації наявної. Впровадження спеціалізованих освітніх проєктів та навчальних програм для різних категорій населення: дітей шкільного віку, молоді та дорослих. Ці програми повинні бути спрямовані на ліквідацію прогалів у навчальному процесі для учнів шкіл, а також для студентів професійних і вищих навчальних закладів з особливими умовами вступу. Крім того, необхідно розробити програми для перепідготовки та підвищення кваліфікації дорослих. Реалізація таких ініціатив створить сприятливе середовище для освітніх інвестицій.

5. Розробка та впровадження програм психологічної підтримки, спрямованих на возз'єднання родин – це важливе доповнення до вищезазначених заходів. Внаслідок війни родини зазнали розділення: жінки з дітьми опинилися за кордоном, тоді як чоловіки залишилися в Україні. Кожен член родини отримав свій унікальний досвід, самотійно долаючи виклики та навчаючись жити окремо. Ті, хто виїхав за кордон, частково адаптувалися до нового культурного та соціального середовища. Ці обставини можуть призвести до потенційного розколу в родинях, що на фоні економічної кризи може загострюватися. Тому важливо на державному рівні розробляти та впроваджувати програми психологічної реабілітації для возз'єднання родин.

6. Одним із ключових аспектів заохочення українських громадян до повернення в Україну є відновлення цифрової інфраструктури на деокупованих територіях. Це дозволить населенню інтегруватися в національний цифровий простір, отримувати адміністративні послуги та здобувати освіту. Цифрова інфраструктура є важливим елементом для забезпечення високої якості життя.

Для успішної реалізації заходів першої площини необхідно доповнити їх заходами другої площини, в якій доцільно визначити такі стратегічні напрямки:

1. Одним із ключових напрямів має бути створення державної програми, спрямованої на формування та розвиток цифрової культури в Україні. Ця програма повинна включати основи, принципи та цінності національної цифрової культури, а також механізми її впровадження серед усіх вікових груп населення та відповідні джерела фінансування. Важливою частиною програми є інтеграція відповідних курсів, дисциплін та модулів у навчальні заклади. Освітні програми з кібербезпеки та кібергігієни повинні стати важливим елементом для всіх вікових категорій. Цифрова культура повинна зайняти центральне місце в моральній економіці країни.

2. Реформа системи загальної середньої освіти повинна ґрунтуватися на створенні умов, що сприяють розвитку талантів в Україні, зміцненні технічного аспекту освітнього процесу, забезпеченні рівних можливостей для навчання в міських і сільських районах, а також впровадженні найкращих світових практик організації та цифровізації навчальних закладів. Важливим елементом сучасності має стати інтеграція програми, що сприяє розвитку просунутих цифрових навичок у навчальний процес.

Зменшення кількості вищих навчальних закладів має супроводжуватися створенням потужних університетських центрів, оснащених сучасним обладнанням та інтегрованих у бізнес-середовище. Державна політика в цій галузі повинна бути націлена на формування сприятливих умов для освітньо-наукової діяльності, що залучатиме внутрішні та зовнішні інвестиції. Необхідно розширити науково-дослідні проекти та програми обміну досвідом, а також підвищити кваліфікацію науково-педагогічного персоналу вітчизняних закладів вищої освіти в університетах за кордоном. Реформа освіти повинна забезпечити розвиток людського капіталу відповідного освітнього та кваліфікаційного рівня,

гарантуючи рівний доступ до якісної освіти для всіх учасників освітнього процесу.

3. Завершення реформування системи охорони здоров'я повинно враховувати зростаюче навантаження, яке викликане нестачею медичних спеціалістів та погіршенням стану здоров'я населення. Необхідно відновити пошкоджену медичну інфраструктуру та здійснити технологічне оновлення існуючих ресурсів. Важливо також запровадити обов'язкові програми медичного страхування для громадян. Крім того, програми посттравматичного відновлення для осіб, які отримали фізичні та психологічні травми під час війни, мають стати важливим елементом системи охорони здоров'я.

Програми, що сприяють підвищенню народжуваності, повинні включати запровадження пільгових житлових ініціатив, фінансову підтримку сімей з дітьми, кредити на освіту, а також податкові пільги для родин з дітьми. Важливо, щоб ці програми ґрунтувалися на комплексному підході та забезпечували значні переваги для сімей з дітьми в усіх аспектах їхнього життя.

Третя площина, що є важливою складовою відновлення людського капіталу, полягає у зміцненні безпеки трудових ресурсів. З огляду на тривалі процеси природного скорочення та старіння робочої сили в країні, які ускладнюються втратою населення внаслідок війни, основою для післявоєнного відновлення має стати інтенсивний тип відтворення робочої сили. Це вимагає акценту на розвитку якісних характеристик робочої сили, таких як освіта, професійна кваліфікація, актуалізація навичок, мотивація та здатність до інновацій. Впровадження такого підходу вимагатиме технологічного розвитку промисловості, що сприятиме створенню нових робочих місць з гідними умовами праці.

Основними стратегічними напрямками мають бути такі: технологічне оновлення промисловості, зміцнення наукової системи, стимулювання

інновацій, розбудова інноваційної та цифрової інфраструктури, цифровізація бізнесу, галузей економіки, інфраструктури та взаємодії бізнесу і влади.

1. Технологічне оновлення вимагає зміни підходів до промислової політики національного рівня. Основний акцент слід робити на формуванні інноваційних підприємств, які не лише імплементують, а й генерують новітні технології в галузі виробництва товарів і послуг, управлінні та логістиці. Ці підприємства повинні стати осередками інноваційного розвитку. Висококваліфікований людський капітал має стати рушійною силою для технологічного оновлення.

Розвиток технологічних підприємств можливий лише за умови ефективної державної політики, що підтримує інновації та залучає грантові проекти. Впровадження цього напрямку створить основи для формування робочих місць з належними умовами праці та сприятиме поверненню українців на батьківщину. Технологічне оновлення промисловості неможливе без зміцнення наукової складової економіки.

2. Зміцнення наукової складової має відбуватися через збільшення фінансування, активізацію співпраці між бізнесом і науковими установами, а також реалізацію інтегрованого, комплексного підходу до підтримки та розвитку науки, інновацій і промисловості.

Для ефективного стимулювання розвитку науки, інновацій і промисловості необхідно реалізувати комплексний підхід, що включає такі компоненти: інтеграцію науки в процеси післявоєнного відновлення всіх галузей економіки; фокусування наукових досліджень на інноваціях; формування інноваційної інфраструктури (технопарків, акселераторів, локальних центрів науко-технологічного розвитку тощо) та розповсюдження досвіду комерціалізації наукових розробок.

Цілеспрямована державна підтримка наукових ініціатив сприятиме формуванню інноваційного людського капіталу та створить сприятливі умови для його збереження в країні, а також для залучення іноземних фахівців.

3. Технологічне оновлення підприємств вимагає наявності робочої сили з новими, якісними навичками, серед яких важливими є стартові навички. Задоволення цієї потреби має здійснюватися шляхом підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників. Основну увагу слід приділити програмам, що сприяють розвитку просунутих цифрових навичок відповідно до професійної спеціалізації, а також програмам, які фокусуються на стартових навичках.

4. Програми цифрової взаємодії, що включають цифровізацію державного управління, розвиток цифрової інфраструктури, заохочення цифрової трансформації бізнесу та підтримку наукових досліджень у цих сферах, сприятимуть створенню умов для цифрової трансформації, полегшенню доступу до послуг та покращенню якості життя громадян.

Окремо необхідно акцентувати увагу на меті, яка полягає у сприянні поверненню українців на рідну землю. Її реалізація повинна здійснюватися через виконання наступних цілей, які охоплюють соціально-гуманітарний вимір. Економічні ініціативи, що сприяють поверненню біженців (забезпечення житлом, працевлаштування та можливості для підприємництва, тощо) мають бути інтегровані в інші цілі стратегії відновлення людського капіталу.

1. Встановлення співпраці з урядами країн-реципієнтів для розробки планів репатріації українських біженців, які постраждали від війни, є важливим завданням. Необхідно переконати європейських партнерів у тому, що повернення біженців після досягнення миру є ще одним способом підтримки України. Чим більше людей повернеться, тим швидше відновиться економіка, а потреба в донорських коштах для відбудови країни зменшиться.

Така комунікація сприятиме пришвидшенню процесів репатріації біженців війни, коли Україна зможе забезпечити належний рівень безпеки. Міжнародний досвід свідчить, що країни-реципієнти можуть використовувати широкий спектр заходів для повернення біженців до їхніх країн походження, починаючи від фінансових стимулів і закінчуючи

механізмами примусової депортації. Співпраця з країнами-реципієнтами у розробці спільних планомірних механізмів допоможе обрати ті, що матимуть більш м'який вплив.

2. Якісна інформаційно-консультаційна підтримка процесу повернення біженців є надзвичайно важливою. Міжнародний досвід демонструє, що мігранти повинні отримувати належну інформаційно-консультаційну допомогу в таких ключових сферах, як безпека, доступ до працевлаштування та підприємницької діяльності, можливості для навчання та розвитку, а також гарантії забезпечення житлом.

У процесі реалізації такої стратегії важливо дотримуватися принципу, що репатріанти не повинні отримувати жодних особливих чи пільгових умов (за винятком тимчасового житла у випадку втрати або недоступності власного) у порівнянні з іншими громадянами країни. Політика реінтеграції має забезпечити доступність для мігрантів тих інструментів, які є доступними для всіх громадян: іпотечні кредити, соціальне житло, мікрофінансування бізнесу, а також послуги в сферах освіти та охорони здоров'я. Особливе право біженців війни полягає в отриманні консультаційних послуг та організаційної підтримки під час подання заявок на відповідні програми.

Підтримка та заохочення налагодження зв'язків з мігрантами на всіх рівнях, включаючи особистий. Експерти вказують на один важливий фактор, що: «за Україну грає один важливий фактор. Туга за рідними, друзями й домом є найбільшою складністю на новому місці. Згідно з даними дослідження, понад 70 % респондентів виділили цей пункт серед інших. Отже, влада повинна не втрачати зв'язок із цими людьми».

Уряд має вжити всіх необхідних заходів для встановлення формальних контактів через Міністерство закордонних справ, посольства, консульства та інші державні органи, а також неформальних зв'язків з українцями, які виїхали за кордон. Це включає надання інформації про можливості повернення, співпрацю з українськими підприємствами, науковими,

освітніми, культурними та іншими установами. Важливу роль у цьому процесі відіграють однокласники, вчителі, сусіди, колеги та інші знайомі, які можуть інформувати мігрантів про події та настрої в Україні, а також у конкретних регіонах їхнього проживання. Така двостороння комунікація часто є вирішальною для біженців у прийнятті рішення про повернення.

Запровадження онлайн-освіти та інформування для всіх груп населення (не лише для дітей) сприятиме досягненню оперативної мети. Важливим аспектом є збереження та розвиток інструментів підтримки соціально-трудова зв'язків.

Ці ініціативи не тільки сприятимуть підвищенню обізнаності про можливості та перспективи повернення, але й створять платформу для обміну досвідом та формування спільноти біженців війни. Вони також нададуть інформацію українцям, які перебувають за кордоном, щодо юридичних аспектів співпраці з українськими організаціями, таких як віддалена робота, навчання, отримання консультацій та участь у громадській діяльності тощо. Важливо, щоб ці заходи були дійсно ефективними у зміцненні зв'язків між українською діаспорою та Україною, тому необхідно експериментувати з різними форматами і зберігати лише найуспішніші.

4. Адаптація навчального процесу в середніх та вищих навчальних закладах до потреб осіб, які повертаються. Забезпечення дітей та молоді можливістю отримання доступної та якісної освіти в Україні в безпечних умовах є важливим фактором, що суттєво впливає на рішення українців повернутися на батьківщину. Нові програми дистанційного навчання для українських дітей, які знаходяться за кордоном, позитивно вплинуть на підтримку їхніх зв'язків з вітчизняною освітою. Використання таких програм допоможе уникнути подвійного навантаження та сприятиме збереженню культурної і мовної ідентичності.

Необхідно розглянути можливість зарахування предметів, які школярі-поверненці вивчали за кордоном, та їх повторного введення в навчальний процес без проведення додаткових іспитів. Це дозволить дітям продовжувати

навчання без додаткових затримок і стресових ситуацій, забезпечуючи безперервність освітнього процесу.

Варто також розглянути можливість спрощення процесу вступу українських випускників іноземних навчальних закладів до вищих навчальних закладів України. Багато українських учнів, які виїхали за кордон, завершать свою середню освіту в інших країнах, тому не матимуть українських сертифікатів про повну загальну середню освіту. Для стимулювання їх повернення до України доцільно спростити процедуру визнання документів про загальну середню освіту з країн ЄС, а також надати можливість цим учням вступати до українських університетів на основі закордонних сертифікатів про повну загальну середню освіту країни, в якій вони перебували під час війни. Необхідно забезпечити цим абітурієнтам рівні умови з випускниками українських шкіл для вступу на бюджетні місця та отримання стипендій.

5. Формування сприятливого психологічного клімату стосовно повернення біженців в Україні. Негативний психологічний клімат, нетолерантність та страх перед негативним ставленням до тих, хто виїхав, з боку тих, хто залишився, можуть суттєво ускладнити повернення біженців війни. На даний момент така тенденція спостерігається в окремих випадках, зокрема в соціальних мережах. Частина тих, хто залишився (переживаючи труднощі війни), виявляє роздратування щодо повідомлень про життя українців за кордоном.

У даному контексті доцільно розробити державні програми просвітництва та інформаційного забезпечення, які будуть спрямовані на подолання негативного ставлення до осіб, що вимушено покинули Україну на законних підставах, а також на висвітлення перспектив і популяризацію планів відновлення країни, підкреслюючи важливість єдності та згуртованості українського народу.

Для забезпечення стійкості процесу повернення та уникнення повторної еміграції українців, надзвичайно важливо реалізовувати ефективну

політику їх реінтеграції. Фахівці Міжнародної організації з питань міграції підкреслюють, що стійке повернення мігрантів тісно пов'язане з їх успішною реінтеграцією в рідній країні.

Реалізація стратегії вимагатиме спільних зусиль усіх гілок влади на національному та місцевому рівнях. Держава повинна займати провідну роль, активно залучаючи бізнес та організації громадянського суспільства. Водночас, завдання реінтеграції охоплюють економічні, соціальні та психологічні аспекти повернення вимушених мігрантів до їхньої батьківщини [107].

Військова агресія росії проти України призвела не лише до значного руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, але й до безпрецедентних втрат у людському капіталі, що охоплює здоров'я, освіту та економічний потенціал. Багато людей змушені були залишити свої робочі місця та домівки, що викликало масові міграційні процеси, перерви в навчанні, а також призупинення надання життєво важливих послуг і знищення інфраструктури, яка сприяла розвитку людського капіталу. З початку війни з України виїхало 7,8 мільйона осіб, а ще 6,5 мільйона стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) [108]. Це свідчить про те, що 35 % населення, яке існувало до війни, не знаходиться на своїх звичних місцях проживання. Внаслідок цих переміщень населення ВВП у 2022 році знизився на 30 % [109]. Загальна кількість зайнятих осіб зменшилася приблизно на 3,5 мільйона. Рівень безробіття, включаючи біженців, досяг 30 %, тоді як до війни він становив 9,8 % [110]. Нещодавнє опитування серед внутрішньо переміщених осіб показало, що 56 % з них повністю витратили свої заощадження, а 67 % вказали на потребу у фінансовій допомозі [111]. Багато медичних і освітніх установ зазнали пошкоджень або були знищені. Тривалі перерви в навчанні дітей і молоді можуть призвести до серйозних освітніх проблем, що негативно вплине на їхнє подальше життя та кар'єру.

Людський капітал є основою опору ворогу, стійкості в умовах війни на виснаження та здатності нації до здобуття перемоги й повоєнного

відродження. Реалізація його потенціалу значною мірою залежить від того, наскільки соціально ефективні рішення на виклики, викликані війною, знайдуть держава та суспільство в цілому. За даними Міжнародної організації з міграції, завдяки звільненню частини окупованих територій до кінця червня 2022 року до своїх домівок змогли повернутися близько 5,5 мільйонів осіб. Повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців з-за кордону до попередніх місць проживання в регіонах, які зазнали значних руйнувань і наразі є тимчасово непридатними для життя, повинно бути синхронізоване зі створенням умов для життя та праці людей. Водночас максимальне повернення людей в Україну та до місць проживання є критично важливим для динамічного повоєнного відновлення країни [112].

Протягом тривалого часу українська система освіти намагалася адаптуватися до змінюваної демографічної ситуації, зокрема до зменшення кількості студентів. Внаслідок російської агресії щонайменше 2 мільйони дітей покинули Україну, а також значна кількість освітян і науковців. Очікується, що багато з них залишаться за кордоном, що призведе до витоку талантів та інновацій, створюючи в майбутньому демографічні виклики для країни. До початку війни результати навчання в Україні були досить високими, особливо з огляду на рівень доходів, хоча й не досягали стандартів ЄС. Війна негативно вплине на освіту, що може призвести до зниження показників Harmonized Learning Outcome з 481 до 420 балів, що в свою чергу спричинить майбутні втрати доходів, оцінювані в трильйони доларів [113].

Вивчаючи довоєнний потенціал України, пов'язаний із різними напрямками, що формують рівень людського капіталу, інноваційний розвиток і цифрову конкурентоспроможність, можна визначити потенційні потреби для зміцнення окремих галузей, які матимуть значний вплив на відновлення людського капіталу.

Значні трансформації в економічному середовищі та зміни в підходах до формування показників людського капіталу в сучасних умовах призводять до визначення рівня цифрової конкурентоспроможності. Цей показник

ілюструє технологічні можливості країни та інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій [103]. Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності є одним із прикладів таких показників.

У світлі сучасного масштабу переміщення людського капіталу в Україні, важливими питаннями є стійкість людського капіталу та забезпечення засобів до існування. Ця діяльність передбачає розширення економічних можливостей для підтримки та відновлення продуктивних ролей, а також підвищення навичок і можливостей, пов'язаних із працевлаштуванням, шляхом залучення, навчання та інтеграції необхідних людських ресурсів. Важливим є також відновлення послуг, інфраструктури та суспільних благ, які підтримують економічну діяльність, включаючи житло, освіту, охорону здоров'я, транспорт і комунальні послуги. Війна призвела до значного зменшення запасів навичок, оскільки працівники були змушені залишити свої місця або втратили працездатність, а розвиток нових навичок було відкладено. Тому стає актуальним покращення планування та реалізації програм професійно-технічної освіти і навчання на національному рівні з метою підвищення відповідності навичок потребам ринку праці [101; 114].

У грудні 2022 року Комітет міністрів Ради Європи затвердив План дій для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» на період 2023–2026 років [115], який має на меті підтримку та сприяння зміцненню спроможності органів управління освітою на всіх рівнях: національному, місцевому та інституційному. Це забезпечить участь та інклюзивність в управлінні освітою, гарантуючи рівний доступ до якісної освіти для всіх. Крім того, акцентується на важливості підтримки закладів вищої освіти для формування відкритої та інклюзивної системи, що сприятиме розвитку згуртованих і демократичних суспільств на місцевому рівні. Експерти вважають, що Україні необхідно найближчим часом зосередитися на відновленні зруйнованих освітніх закладів, переосмисленні концепції освітньої системи та формуванні нового бачення для забезпечення її всебічного розвитку. Це

включає створення сприятливих умов для трансформації мережі навчальних закладів, підвищення якості освіти, підтримку інноваційного навчального та дослідницького середовища, а також зміцнення співпраці зі стейкхолдерами різних рівнів для досягнення позитивних результатів [116].

Реконструкція важливої для суспільства інфраструктури, послуг і благ повинна йти в парі з відновленням людського капіталу, оскільки він є ключовим для реалізації виробничих процесів і відновлення економічного зростання. Необхідно врахувати, що постануть серйозні виклики, такі як заохочення громадян до повернення з-за кордону в Україну, а також забезпечення максимально можливого доступу до можливостей працевлаштування та навчання. Особливу увагу варто звернути на інфраструктуру та надання суспільних послуг, які безпосередньо підтримують розвиток людського капіталу, включаючи освіту, охорону здоров'я, житло та догляд [113]. Комплексний підхід до відновлення вимагатиме забезпечення функціонування інфраструктурних об'єктів, які виконують функції безпеки, охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, транспорту та інших сфер. На нашу думку, для активізації економічної діяльності, реконструкції важливих соціальних об'єктів, розвитку людського капіталу та соціальної згуртованості доцільно впроваджувати механізми державно-приватного партнерства, що дозволить залучити управлінські та технологічні ресурси приватного сектору, а також додаткові фінансові кошти [117].

Варто підкреслити, що межа між людьми та технологіями, які виступають як окремі сили, поступово стирається. Нові технології, що з'являються на робочому місці, не лише автоматизують процеси, але й підвищують продуктивність працівників та команд. Завдяки прогресу в цифрових і віртуальних технологіях, люди переосмислюють поняття робочого місця, яке раніше сприймалося як фізичний простір. Розташування та форма роботи стають менш важливими в порівнянні з потребами праці та працівників [118]. У 2023 році понад 75 % підприємств мають намір

впроваджувати технології великих даних, хмарні обчислення, електронну комерцію, цифрову торгівлю та штучний інтелект протягом наступних п'яти років. 81 % компаній планують запровадження освітніх технологій до 2027 року [119]. Отже, важливим напрямком активізації стане переосмислення підходів до формування та використання людського капіталу, враховуючи сучасні тенденції цифрової трансформації, що передбачає появу нових фахівців для інноваційних секторів у цифровому бізнесі, інтернет-економіці та науково-освітній сфері. Підвищення стимулів до оплати праці в наукоємних, інноваційних та науково-освітніх сферах, а також належне фінансування цих напрямів і захист інтелектуальної власності мають на меті підвищити ефективність використання наявного людського капіталу [120].

Подолання наявних криз вимагає забезпечення адекватності, ефективності та стійкості державних витрат на людський капітал, особливо в умовах бюджетного дефіциту. Для забезпечення ресурсів для людського капіталу необхідно розмістити результати його використання в центрі бюджетного процесу та визначити пріоритети видатків, які сприяють накопиченню та ефективному використанню людського капіталу. Розвиток цих процесів залежить від відновлення людського капіталу, покращення послуг через інвестиції та інновації [121]. Існує нагальна потреба в збільшенні державних інвестицій у науково-освітню та інноваційну сфери, а також у впровадженні стимулюючих заходів, які сприятимуть збереженню та формуванню висококваліфікованих кадрів. Це має базуватися на мотиваційних аспектах розвитку людського капіталу та підвищенні наукової спроможності, що дозволить витримувати конкуренцію в сучасному технологічному середовищі [99]. Наприклад, кожен євро, вкладений у фінансування Рамкової програми ЄС, може призвести до збільшення доданої вартості галузі від 7 до 14 євро [122]. Національна система освіти повинна продовжувати реформування, орієнтуючись на європейський досвід, що передбачає дотримання умов Угоди про асоціацію з ЄС, яка окреслює

потреби в освітньому співробітництві, спрямованому на взаєморозуміння та міжкультурний діалог [104].

Для відновлення людського капіталу після війни необхідно застосовувати стратегічні підходи, які передбачають інтенсивне відтворення людського капіталу, зокрема поліпшення таких аспектів, як здоров'я, освіта, якість трудового життя та професійні навички, а також забезпечення трудоресурсної безпеки національної економіки. До ключових стратегічних напрямів державної політики в галузі формування та розвитку людського капіталу слід віднести: відновлення та модернізацію житлових, інфраструктурних, промислових і освітніх об'єктів відповідно до сучасних стандартів; підтримку та розвиток підприємницької діяльності; реалізацію нових підходів у загальній середній освіті для виявлення талантів та розширення цифровізації навчального процесу; збільшення інвестицій у наукову сферу та поглиблення співпраці між бізнесом і наукою на основі сучасних університетських центрів; підготовку фахівців з інноваційними навичками; цифровізацію державного управління та сприяння цифровій трансформації бізнесу з метою спрощення доступу до послуг та покращення якості життя громадян [100; 112].

Післявоєнний розвиток людського капіталу в Україні має велике значення для системи державного управління. Ключовим елементом цього процесу є активна підтримка наукоємних проєктів, а також науково-технічних і теоретичних розробок. Забезпечення високого рівня захисту інтелектуальної власності є важливим фактором, який може сприяти зростанню національної індустрії, зокрема в таких сферах, як розробка програмного забезпечення, військові технології та кібербезпека. Для досягнення ефективного використання ресурсів та розвитку людського капіталу важливо створити умови, які сприятимуть науковим дослідженням, співпраці між науковцями, підтримці інноваційних ініціатив та реалізації новаторських ідей. Цей підхід сприятиме зміцненню

конкурентоспроможності України на світовій арені інформаційних технологій, забезпечуючи стабільне економічне зростання.

У майбутньому реалізація державної політики відновлення людського капіталу в післявоєнний період повинна зосередитися на таких ключових напрямках: будівництво та модернізація виробничої, інженерної та соціальної інфраструктури з урахуванням концепцій енергозбереження та цифровізації; розширення електронних систем управління людськими ресурсами; впровадження інноваційних кластерів, моделей державно-приватного партнерства та цифрових проектів; застосування розширених моделей соціального захисту; підвищення адаптивності ринку праці та зменшення неформальної зайнятості через дистанційні форми роботи; забезпечення навчання та перекваліфікації у сферах з високим попитом на ринку праці за державним замовленням; розвиток цифрових, гнучких і комунікаційних навичок серед фахівців та студентів вищих навчальних закладів. Наступні етапи державного управління повинні бути орієнтовані на реалізацію цих стратегічних напрямків, які сприятимуть відновленню людського капіталу після війни та створять умови для стабільного соціально-економічного розвитку України.

Україна володіє значним потенціалом для відновлення людського капіталу після війни, зважаючи на її багатий історичний досвід, трудові ресурси та природні можливості. Однак успішність відновлення залежить від ефективної державної політики, яка має на меті реалізацію стратегічних ініціатив, що відповідають потребам сучасної інфраструктури, економіки та соціальної сфери. Ключовими аспектами політики відновлення є: розвиток інфраструктури, залучення інвестицій, стимулювання ринку праці та залучення кваліфікованих кадрів, модернізація науково-освітньої сфери, забезпечення доступу до якісної освіти для всіх громадян, розвиток професійної підготовки та перекваліфікації, а також розширення соціального захисту та підвищення мобільності населення. Необхідно також забезпечити підтримку внутрішньо переміщених осіб та створити умови для повернення

українців, які перебувають за кордоном. Для реалізації цих заходів буде потрібно ефективне управління людськими ресурсами, розвиток цифрових технологій та сприяння формуванню інноваційного середовища.

Проведення державної політики відновлення людського капіталу в Україні в післявоєнний період є важливим завданням, яке повинно забезпечити стабільний соціально-економічний розвиток країни та її подальший прогрес. Також необхідно звернути увагу на розвиток регіональних секторів, що сприятиме зменшенню регіональних диспропорцій і забезпечить рівномірний розвиток національної економіки.

Україна має всі шанси стати сильною та процвітаючою країною, проте для досягнення цієї мети необхідно чітко визначити стратегічні пріоритети та зосередити зусилля на їх реалізації. Співпраця з міжнародними партнерами, а також залучення їх фінансової та технічної підтримки є надзвичайно важливими. Відновлення людського капіталу вимагає багатогалузевого підходу та активної взаємодії між державними, науковими, освітніми установами, організаціями громадянського суспільства та бізнесом. Цей процес є ключовим для стабільності країни, підвищення рівня життя її громадян та забезпечення стійкого розвитку в післявоєнний час.

3.3. Впровадження світового досвіду використання людського капіталу як чинника конкурентоспроможності країни

Відновлення України повинно охоплювати не лише складні завдання з ремонту та відновлення зруйнованої інфраструктури, але й всі аспекти економічного розвитку, який необхідно розпочати без зволікань. Уряд України, гуманітарні організації, міжнародні фінансові установи та інші структури надавали і продовжуватимуть надавати термінову допомогу. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) створив Фонд реконструкції, який вже надає гранти на суму понад 650 млн. дол. США. Основною метою фонду є стабілізація та підтримка зростання приватного сектора, а також надання гуманітарної допомоги з акцентом на продовольчу

безпеку. Додатково, у травні адміністрація Байдена виділила Міністерству фінансів України 7,5 млрд. дол. США для забезпечення виплат заробітної плати медичним працівникам і педагогам, з яких 1,3 млрд. доларів США вже було виплачено [123].

На 22 серпня 2022 року Міністерство економіки України спільно з Київським економічним університетом (KSE) оцінили збитки, завдані війною фізичній інфраструктурі, у 113,5 млрд. доларів США. Відновлення житла, освіти та робочих місць, які є критично важливими для відновлення, може бути розширено. Це також створює можливості для перегляду міського планування з точки зору ефективності, економічного розвитку та процвітання громади [124].

В Україні постраждало більше 2 000 навчальних закладів. До початку війни Україна розглядала людський капітал як основне джерело своєї конкурентоспроможності. Важливо відновити ці інституції та створити можливості для працівників, щоб залучити біженців, які повертаються, і відновити економічні досягнення, втрачені через війну.

Досвід, отриманий з попередніх зусиль у сфері реконструкції, свідчить про те, що успіх заходів у кожному напрямку економічного розвитку значною мірою залежить від їхньої розробки та організації. Зокрема, критично важливим є вибір у трьох ключових аспектах управління програмою: розробка програм, пошук донорів та ефективне управління, а також підтримка через антикорупційні механізми. Для запобігання майбутнім катастрофам і досягнення стійкої економічної стабільності в Україні необхідно терміново створити дієву систему відновлення.

Першим етапом у створенні програми є визначення загальної структури програми допомоги в реконструкції. Історично більшість таких програм реалізувалися в багатосторонньому форматі або під керівництвом одного донора. Успішність відновлення частково залежить від того, чи є один донор, чи їх кілька. Якщо зусилля США в повоєнній Німеччині та Японії вважаються ефективними, то роль США в Іраку оцінюється більш

неоднозначно. Багатосторонні ініціативи в Боснії вважаються погано скоординованими, тоді як в Косово та Афганістані вони загалом продемонстрували позитивні результати [125].

З огляду на значну зацікавленість Європейського Союзу, Сполучених Штатів та українського уряду, відновлення в Україні, ймовірно, відбудуватиметься в багатосторонньому форматі. Однак залишається багато питань щодо організації програми. Наприклад, чи буде ініціатива вестися під керівництвом великого донора, чи координуватиметься вона через вже існуючу міжнародну організацію, таку як ООН, або ж знадобиться створення нової багатосторонньої структури.

Відновлювальні роботи, а також збір коштів і відповідна діяльність з надання допомоги можуть проводитися донорськими організаціями лише в обмежених масштабах. Ефективне управління та інвестування донорських ресурсів є ключем до успіху. Більшість інвестицій, які здійснюють донори, повинні бути у вигляді грантів, а не кредитів. Україна в найближчому майбутньому зіткнеться з різким падінням доходів і надзвичайно високими витратами на відновлення після війни. Наприклад, близько 90% інвестицій у рамках Плану Маршалла фінансуються за рахунок субсидій. Компенсаційні витрати для України оцінюються в 1,1 трильйона доларів США. Високі процентні ставки за позиками є мінімальним рівнем, на який слід орієнтуватися, оскільки вони можуть призвести до дефолтів і ускладнити подальше зростання.

Уникнення втоми донорів є важливим завданням, незалежно від типу фінансування. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Європейський Союз і Європейський банк реконструкції та розвитку виявили готовність зробити свій внесок через конкретні дії, а не лише через слова. Однак завжди існує ймовірність, що цей імпульс може сповільнитися. Після відновлення та повноцінного функціонування економічного управління, Україна зможе більш ефективно обґрунтувати, пояснити та запросити додаткове донорське фінансування. Прозорість є ключовим елементом. Чим

ближче бюджет і фінансова звітність країни-одержувача до міжнародних стандартів, тим легше представникам донорів зрозуміти, яке фінансування є необхідним.

Після формування адміністрації важливо зосередитися на залученні інвестицій, підтримці стабільного фінансування в довгостроковій перспективі та ефективному використанні ресурсів. Для адміністрацій, що займаються відновлювальними роботами, необхідна команда, яка спеціалізується на питаннях сталого розвитку, а також управлінська структура, що гарантує прозорість у витрачанні коштів.

Попередні зусилля після війни показали, що запобігання шахрайству та боротьба з корупцією можуть одночасно сприяти залученню стійких інвестицій і створенню умов для реалізації реформ, необхідних для досягнення цілей, визначених урядом. В умовах тиску, який конфлікт чинить на національні ресурси, значна частина допомоги часто надається заздалегідь. Наприклад, виплати USAID в Афганістані досягли рекордних 2,5 млрд. дол. США у 2010 році та 2,1 млрд. дол. США у 2012 році, але до 2022 року вони зменшилися до 0,4 млрд. дол. США. Очікується, що економічні ресурси України на початкових етапах будуть найнижчими і вимагатимуть найбільшої підтримки [126].

Сполучення значного обсягу допомоги та ранніх управлінських структур створює короткочасну можливість для кардинальних змін. Це сталося з європейським виробництвом у 1940-х роках. Європейське виробництво, яке відставало від світових стандартів, змогло здійснити ривок у період високоефективного виробництва завдяки інвестиціям у рамках плану Маршалла та обміну технологіями між профспілками.

Ключовими чинниками, що сприяють розвитку України як економіки з високим рівнем розвитку, а також формуванню ефективного уряду, є інвестиції та обмін знаннями.

Косово зазнало подібної трагедії під час процесу відновлення. У перші роки після конфлікту акцент відновлення був не лише на фізичному капіталі,

зокрема житловому фонді, але й на формуванні правової та інституційної основи для ринкової економіки. Було ухвалено нове законодавство в різних сферах, включаючи корпоративне право, контракти, угоди та закупівлі. Запроваджено сучасну податкову систему, що акцентує увагу на непрямих податках, таких як ПДВ і митні збори, а не на податках на працю. Також була створена нова пенсійна система з приватними пенсійними рахунками та нова система управління економікою. Міністерство фінансів заснувало департамент бюджету і макроаналізу, податкові та митні органи, центральний банк і сучасний приватний комерційний банк [127].

Війна призвела до втрати для України та світу не лише цінних природних ресурсів, таких як пшениця, вугілля, нафта, природний газ і метали, але й освіченої робочої сили та молоді з амбіціями. Україна має значний потенціал у вигляді висококваліфікованих кадрів, адже 70% дорослого населення має не менше ніж середню освіту [128].

Оскільки мільйони українців залишають свої робочі місця, відправляючись на фронт або в пошуках безпечного притулку в сусідніх країнах, питання, як і коли вирішити проблему масового відтоку робочої сили, матиме серйозний вплив на економічне зростання держави. Заохочення повернення та забезпечення адекватних умов для тих, хто повертається, у вигляді житла, освіти та можливостей для працевлаштування є важливим першим кроком у процесі відновлення.

Історичний досвід вимагає особливої уваги до процесу відновлення трудових ресурсів України. Зусилля, спрямовані на відновлення, можуть створювати непередбачувані стимули, які суперечать цілям реконструкції. Наприклад, у 1979 році в Камбоджі залишалось всього 43 лікарі, і терміново знадобилися нові [129]. Одним із рішень стало надання ранньої освіти медсестрам і акушеркам, які вже працювали в медичній сфері. Це дійсно призвело до збільшення кількості лікарів, але, з іншого боку, якість медичного обслуговування залишалася на низькому рівні через брак досвідчених фахівців у таких професіях, як медсестри та акушерки.

Для організацій, що підтримують відновлення України, важливо розробити довгострокові та стійкі механізми, які сприятимуть швидшому поверненню кваліфікованих працівників до України. Крім того, організації, що займаються відновленням, повинні полегшити іноземним компаніям можливість працевлаштування українців.

Заохочення повернення кваліфікованих спеціалістів є важливим не лише для економічного зростання, а й для процесу реконструкції. Українці володіють високим рівнем кваліфікації та глибоким розумінням потреб своєї країни, що робить їх ідеальними кандидатами для участі у відновлювальних заходах.

З метою досягнення ефективності проекти реконструкції мають реалізовуватися не поетапно, а в комплексному форматі. Досвід відновлення Тимору-Лешті може слугувати успішною моделлю. На початковому етапі після конфлікту основна увага була зосереджена на створенні робочих місць у приватному секторі, в той час як кількість державних службовців була суттєво скорочена. Зменшивши витрати на державний апарат і створивши сприятливі умови для приватного сектору, реконструкція заклала основи для стійкої фіскальної політики. Низькі податкові ставки, які сприяли економічному зростанню, забезпечили достатні доходи для фінансування частини державних витрат. Бюджетний дефіцит покривається за рахунок донорських фондів, що управляються Світовим банком, до моменту отримання майбутніх доходів від продажу нафти. Крім того, економічному розвитку Тимору-Лешті сприяло відновлення на основі громади та активна міжнародна присутність.

Багаторівневий підхід сприяє створенню ринку, який виконує роль маховика для подальшого економічного розвитку. На ранніх етапах реконструкції прогнозується, що зростання та створення робочих місць відбуватимуться завдяки ініціативам приватного сектору, а не за рахунок державних витрат або донорської допомоги. Важливо, щоб приватний сектор не залишався осторонь. Керівний орган має складатися з українських

експертів, які забезпечать, щоб учасники промислового розвитку мали значний вплив.

Відновлювальна діяльність, яка базується на зовнішній підтримці, часто не може ефективно виявити потреби та встановити пріоритети в проектах. Крім того, необхідно формально інтегрувати українські організації в центральні установи, оскільки в Україні працює висококваліфікований персонал.

Важливо, щоб у центральному інституті були реалізовані механізми прозорості та контролю. Включення цього питання в бюджет і процеси ухвалення рішень в установах з самого початку підтримує зусилля в боротьбі з корупцією, що є ключовим для зменшення шахрайства та запобігання втомі донорів. Окрім того, агентство повинно мати повноваження для координації всіх проектів реконструкції, включаючи ті, що реалізуються в рамках двосторонніх угод між Україною та іншими країнами. Без цих повноважень буде складно об'єднати всі відповідні проекти, що може призвести до непотрібного дублювання зусиль.

Прикладом ефективного центрального органу, який виконує зазначені три функції, є Місія ООН у справах тимчасової адміністрації в Косові (МООНК) [108]. Після завершення військових дій у Косові в 1999 році, МООНК стала де-факто адміністративним органом у регіоні. Вона організувала вибори, створила уряд, а також надала косоварам можливість брати участь у процесі відновлення. Крім того, МООНК підвищила рівень прозорості та провела внутрішній аналіз для боротьби з корупцією та іншими проблемами, що викликали суперечки. Нарешті, МООНК отримала завдання координувати гуманітарну допомогу та зусилля з відновлення від усіх міжнародних донорів. Виконуючи ці три функції, МООНК змогла ефективно реалізувати проекти в чотирьох основних сферах: цивільне управління, поліція і правосуддя, демократизація та інституційне будівництво, а також реконструкція та економічний розвиток, досягаючи позитивних результатів для всіх косоварів.

Економічний розвиток в умовах постійних військових загроз, структурних змін в національній економіці та модернізації системи демонструє позитивний досвід, який тісно пов'язаний із державною політикою підтримки науки, освіти та інновацій. Це передбачає стимулювання науково-технічного розвитку, нових виробництв та забезпечення синергії людського потенціалу, а також розвиток державних і наукових досліджень. Важливо зазначити, що між цими елементами існує взаємозв'язок. Україні слід визнати важливість нових досліджень і впровадження передового адміністративного досвіду в галузі науково-технічної підтримки для формування людського інноваційного потенціалу, структурної перебудови та економічного прогресу.

Висновки до розділу 3

Обсяги інвестицій, які потрібні для відновлення людського капіталу в Україні, значно перевищують фінансові ресурси уряду та підтримуючих його агентств у більшості регіонів. Передбачається, що міжнародна допомога, включаючи зовнішні гранти, кредити та гарантії, сприятиме збільшенню фінансових можливостей України під час відновлення.

Планування та реалізація реконструкції та відновлення повинні бути спрямовані на суттєву підтримку місцевої економіки. Процеси та рамки цих заходів мають використовувати економічний і людський капітал країни. Важливо залучати місцеві підприємства до цього процесу, а також заохочувати та підтримувати партнерство між ними та підприємствами з інших регіонів України та з-за кордону. Під час реконструкції будівель необхідно максимально використовувати ресурси місцевої промисловості та рішення, розроблені в Україні.

Фокус на потребах громади, що передбачає розвиток під керівництвом місцевих жителів з активною участю громадян, є важливим елементом формування відповідальності та забезпечення сталості регенераційних і ревіталізаційних процесів. Інноваційні підходи до відновлення та

відродження, в яких бере участь вся громада, мають суттєве значення. Визначення потреб спільноти не може здійснюватися з верхніх рівнів, оскільки такі спроби можуть призвести до інвестицій, які не відповідають реальним потребам на місцях і не забезпечать стійких результатів. Прозорість і належне управління є важливими складовими процесу відновлення, який має оцінюватися за встановленими цілями та показниками ефективності відповідно до визначених термінів.

Підтримка довгострокових рішень для поверненців є критично важливою з самого початку, оскільки Україна продовжує реалізацію програми раннього відновлення поряд із наданням термінової гуманітарної допомоги. В умовах динамічного розвитку українського руху та змінної ситуації, необхідно активізувати систематичний збір і аналіз даних про повернення, щоб забезпечити ефективне інформування щодо гуманітарної допомоги, програм раннього відновлення, формування політики та просування довгострокових рішень для поверненців.

У разі продовження війни в майбутньому, третина населення України буде змушена проводити більше часу поза домом, діти можуть відставати в навчанні, підприємства зазнають закриття, витрати на відновлення зростуть до значних масштабів, попит на фінансові ресурси залишиться високим, і виникне потреба в нових підходах для підтримки процесу відновлення.

Позитивний досвід у сфері економічного розвитку, структурних трансформацій національної економіки та модернізації системи в умовах постійних військових загроз тісно пов'язаний із державною політикою, яка підтримує науку, освіту та інновації, а також сприяє науково-технічному прогресу і створенню нових виробництв, забезпечуючи синергію людського потенціалу, національного розвитку та наукових досліджень.

Необхідно підкреслити, що Україні слід визнати значущість нових досліджень та впровадження кращих практик державного управління в галузі науково-технічного забезпечення, що сприятиме формуванню інноваційного потенціалу людства, структурним змінам та економічному зростанню.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження свідчать про те, що розвиток людського капіталу, який формується завдяки інвестиціям у людей, є вирішальним фактором для конкурентоспроможності країни. Ефективність таких інвестицій визначається рівнем розвитку виробничого потенціалу осіб, здатних до інноваційної діяльності, творчості та креативності. Держава має суттєве значення у відтворенні людського капіталу, реалізуючи нормативну політику через регуляторні механізми. Для створення необхідних умов, що забезпечують якість людського капіталу, інноваційний потенціал та конкурентоспроможність національної економіки, пріоритетом повинно стати формування ефективних організаційно-економічних механізмів державного регулювання розвитку людського капіталу.

Зростання конкурентоспроможності та постійні технологічні інновації в умовах сучасної глобалізації підвищили важливість людського капіталу як у промисловості, так і в сфері послуг. Людський капітал вважається найтривалішою та найстійкішою формою інтелектуального капіталу, і в деяких наукових працях стверджується, що основною відмінністю між організаціями є їхня унікальна здатність генерувати цінність за допомогою людського капіталу.

Зв'язок між людським капіталом і виконанням завдань у процесі розгортання для створення вартості на товарних ринках може здаватися спрощеним. Стабільні характеристики, такі як знання, обізнаність, досвід і освіта, а також змінні аспекти, як-от вплив і дії, є складовими людського капіталу. Водночас інші індивідуальні характеристики можуть бути визнані людським капіталом, якщо вони стають критично важливими для підприємства і формують основу його основної виробничої діяльності. Отже, те, що вважається людським капіталом, залежить від контексту, часу та простору, але в першу чергу від вимог для створення вартості на ринку продукції. Чи є людський капітал стратегічним чи нестратегічним, визначається не його формою або типом, а тим, як компанії використовують

його для створення вартості на товарних ринках. Таким чином, інноваційне та креативне використання людського капіталу є важливішим, ніж абсолютний тип цього капіталу.

Основні фактори, що сприяють зростанню творчого капіталу в культурній та творчій індустрії розвинених країн, були визначені. Встановлено, що ключовими елементами, які впливають на внесок творчості у валовий внутрішній продукт, є рівень державних витрат на освіту, а також доступність і якість освітніх послуг. Дослідження також виявило кількісну структуру формування людського та творчого капіталу, що підкреслює важливу роль освіти і творчості у розвитку творчого потенціалу індустрії мистецтв і культури. Освіта та творчість виступають основними чинниками прогресу культурних і творчих індустрій у сучасному ринковому середовищі.

Основними перешкодами для ефективного розвитку людського капіталу в Україні є високий рівень смертності, старіння населення та міграційні процеси, що спостерігаються внаслідок переселення з сільських районів до міст і за кордон. Для забезпечення належного функціонування розвитку людського капіталу необхідно внести зміни до законодавства, які сприятимуть розвитку як сіл, так і міст, а також створити відповідні умови для навчання та працевлаштування. Окрім стратегічного завдання реформування політичної системи, план відновлення повинен також вирішувати актуальні проблеми та відповідати іншим стратегічним цілям.

По-перше, необхідно організувати та реалізувати повернення українських біженців з європейських держав. Крім українців, які покинули країну, ще 6-7 мільйонів громадян залишили свої постійні місця проживання та оселилися в західних регіонах України. План відновлення повинен забезпечити для них безпечне майбутнє.

По-друге, план відновлення повинен передбачати дерадикалізацію. Війна зменшила вплив олігархів на українську політику. Відновлення України не повинно сприяти їхньому поверненню до влади. Натомість

необхідно запровадити ефективні антимонопольні закони, цивілізовані норми лобіювання та нові механізми захисту медіа від олігархічного впливу.

По-третє, нова економіка України не може базуватися на пострадянській промисловості. Необхідно розпочати з переосмислення військово-промислового комплексу, відновлення Академії наук, яка буде орієнтована на практичні потреби, а також зосередитися на створенні нової, технологічно розвиненої економіки.

Станом на сьогоднішній день війна в Україні триває вже дев'ять місяців, забрала тисячі життів і суттєво вплинула на мільйони людей. Цей конфлікт також негативно позначився на світовій економіці, що призвело до серйозних наслідків для України, зокрема до руйнування промислового сектору, масової міграції, зниження доходів населення, а також до зростання бюджетного дефіциту та державного боргу. У разі продовження війни негативні наслідки для економіки можуть стати ще більш відчутними. Основні принципи відновлення України включають оцінку ситуації на місцях, створення системи моніторингу, збереження стратегічного курсу, боротьбу з корупцією, розвиток механізмів координації та підвищення потенціалу.

Війна в Україні спричинила значні економічні та гуманітарні втрати, які включають загибель людей, травми, переміщення населення та негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я. Людський капітал країни зазнає серйозних негативних наслідків, які можуть мати тривалий характер. Якщо конфлікт триватиме, втрати лише зростатимуть, що вимагатиме розробки та оцінки стратегічного плану економічного відновлення України в післявоєнний період. Цей план повинен охоплювати загальне інституційне та нормативне середовище, а також програми для промислового та професійного розвитку.

Обсяги інвестицій, які потрібні для відновлення України, значно перевищують фінансові ресурси уряду та організацій, що його підтримують, практично в усіх сферах. Передбачається, що міжнародна допомога у формі

зовнішніх грантів, кредитів та гарантій посилить фінансові можливості України під час реконструкції.

Важливо планувати та здійснювати відновлення і реконструкцію з акцентом на суттєву підтримку місцевої економіки. Процеси та рамки реконструкції повинні базуватися на економічному та людському капіталі країни. Місцеві підприємства мають бути активними учасниками цього процесу, а також слід заохочувати партнерство між ними та підприємствами з інших регіонів України та міжнародними компаніями. Під час реконструкції будівель необхідно максимально використовувати ресурси місцевої промисловості та рішення, розроблені в Україні.

Розвиток, що базується на принципах громади, тобто розвиток, який здійснюється під керівництвом місцевих жителів за їх активної участі, є ключовим елементом у формуванні почуття причетності та забезпеченні стійкості процесів регенерації та відновлення. Інноваційні методи, що залучають всю спільноту, є необхідними для відновлення та відродження. Визначення потреб громади не може здійснюватися з верхніх рівнів, оскільки такі дії можуть призвести до інвестицій, які не відповідають реальним потребам на місцях і не забезпечать стійких результатів. Прозорість та ефективне управління є критично важливими для процесу відновлення і повинні оцінюватися відповідно до встановлених цілей та показників ефективності в рамках визначених термінів.

В умовах, коли Україна продовжує реалізацію програми раннього відновлення поряд із наданням термінової гуманітарної допомоги, важливо з самого початку забезпечити довгострокові рішення для осіб, які повертаються. Враховуючи динамічний характер українського руху та змінювану ситуацію, необхідно активізувати систематичний збір і аналіз даних про повернення, щоб ефективно інформувати про гуманітарну допомогу, програми раннього відновлення, розробку політики та адвокацію довгострокових рішень для поверненців. У разі продовження війни третина населення України буде змушена проводити більше часу поза домом, діти

зазнають відставання в навчанні, підприємства закриватимуться, витрати на відновлення зростатимуть, а попит на фінансування залишатиметься високим, що вимагатиме нових підходів для підтримки процесу відновлення. У контексті постійних військових загроз позитивний досвід економічного зростання, структурних реформ національної економіки та модернізації системи тісно пов'язаний із державною політикою, що підтримує науку, освіту та інновації. Це включає стимулювання науково-технічного прогресу та нових промислових галузей, а також забезпечення синергії людського потенціалу, національного розвитку та наукових досліджень. Україні необхідно усвідомити значущість нових досліджень і впровадження передового досвіду державного управління в сфері підтримки науки і технологій для формування інноваційного потенціалу, структурної перебудови та економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ: аналітична доповідь. Київ: Центр Разумкова, Заповіт, 2018. 368 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf
2. Жуков С. А., Зеліч В. В., Сойма С. Ю. Людський капітал в економічній системі сучасного суспільства: механізм формування, інвестиції та перспективи розвитку в Україні. Вісник економічної науки України. 2019. № 2 (37). С. 105-109.
3. Своробович Л. М. Роль людського капіталу в розвитку територіальних соціально-економічних систем. Вісник соціально-економічних досліджень. 2018. № 3 (67). С. 184-198.
4. Петті В. Трактат про податки і збори. Антологія економічної класики /В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо. Київ: Економ, 1993. 281 с.
5. Сміт, Адам. Багатство народів: Дослідження про природу та причини добробуту націй. Наш формат, 2020.
6. Becker, G. S. (1975). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York: National Bureau of Economic Research. 264 p.
7. Schultz T. Human capital: Policy Issues and Research Opportunities. – In Human Resources. Fiftieth Anniversary Colloquium VI, 1975
8. Мілль (Мілл) Джон Стюарт. URL: http://wiki.kneu.edu.ua/HistOfEcoTeor/index.php/%D0%9C%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8C_%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D1%82%D1%8E%D0%B0%D1%80%D1%82
9. Бенько Н. М. Взаємозв'язок структури людського капіталу та інвестицій у людський капітал. Бізнес Інформ. 2020. № 10. С. 96-104. 78
10. Шевченко Д. В. Інвестиції в людський капітал як фактор підвищення конкурентних переваг економіки. Інноваційна економіка. 2021. № 5-6. С. 51-56.

11. Щербаков П. Людський капітал як фактор публічного адміністрування соціалізації економіки. Аспекти публічного управління. 2020. № 6. Т. 8. С. 239-246. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/844>
12. Брояка Р.В., Ясінська Б.О. Науково-технічні засади розвитку людського капіталу в сільській місцевості. Інфраструктура ринку. Вип. 42, 2020. С. 69-76.
13. Walsh J. R. Capital concept applied to man. The Quarterly Journal of Economics. 1935. Т. 49. №. 2. С. 255-285.
14. Tnurow L. Investment in Human Capital. Belmont. 1970. P. 86.
15. Machlup F. Knowledge: its creation, distribution, and economic significance. Vol. 3. The Economics of information and human capital. Princeton (N. J.) : Princeton University Press, 1984.
16. Волошина С.В. Відтворення людського капіталу підприємства та його властивості. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки. № 1, 2019. С. 105-120.
17. Бублик М., Копач Т., Линда Р. Вплив людського капіталу на розвиток підприємства. Економічний аналіз. Т. 29, № 4, 2019. С. 113-120
18. Гинда С.М., Гинда О.М. Людський капітал: Сутність, особливості аналізування та оцінювання. Економіка та суспільство : електронне фахове видання. Вип. 12, 2017. С. 73-78.
19. Гуменюк Ю.Н. Людський капітал та вплив його глобального переливу на соціально-економічний розвиток / Ю.П. Гуменюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — 2010. — №682. — С. 259–270.
20. Захарова О.В. Інвестування в людський капітал як важіль активізації інноваційного розвитку. Збірник наукових праць Черкаського

державного технологічного університету Серія : Економічні науки. 2020. Вип. 56. С. 70-80. 79

21. Манн Р.В., Ляшов Д.О. Розвиток людського капіталу підприємства як детермінанта економічного зростання суспільства. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. Вип. 59, 2020. С.17-25.

22. Мартин О.М., Живко З.Б., Михайлюк А.В. Science, innovations and education: problems and prospects. Proceeding of the IX International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo. Japan, 2022. P. 482-487. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskayakonferentsiyascience-innovations-and-education-problems-and-prospects-6-8-aprelya-2022-godatokio-yaponiya-arhiv>

23. Мельничук Д.П. Людський капітал : пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.

24. Human Capital: Types, Models, Elements, Importance, Evaluate, by Kirti Solanki [Electronic resource]. – Access <https://www.toppers4u.com/2021/04/human-capital-types-models-elements.html>

25. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. 16 December 2020

26. Gan, J. L., & Yusof, H. M. (2019). Industrial Revolution 4.0:the Human Resource Practices. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), 8(3S2).

27. The Library of Economics and Liberty. "Gary Stanley Becker." , [Electronic resource]. – Access: <https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Becker.html>

28. MDPI : Strategizing Human Development for a Country in Transition from a Resource-Based to a Knowledge-Based Economy, by Btool H., Mohamed ,Ibrahim Ari, Mohammed bin Saleh Al-Sada and Muammer Koç, published 13

December 2021 [Electronic resource]. – Access: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/24/13750/htm>

29. Steven Nickolas, Michael J. Boyle, Amanda Jackson. What Is the Relationship Between Human Capital and Economic Growth? [Electronic resource]. – Access: <https://www.investopedia.com/ask/answers/032415/what-relationship-between-humancapital-and-economic-growth.asp>

30. The Organisation for Economic Co-operation and Development. "Where: Global Reach, [Electronic resource]. – Access: <https://www.oecd.org/about/membersand-partners/>

31. Organisation for Economic Co-operation and Development. "Education at a Glance 2022 [Electronic resource] – Access: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/10d23c46-en/index.html?itemId=/content/component/10d23c46-en>

32. Organisation for Economic Co-operation and Development. "Education at a Glance 2020 [Electronic resource]. – Access: https://www.oecdilibrary.org/education/education-at-a-glance-2020_69096873-en

33. Побоченко Л.М. Вплив інноваційного середовища на конкурентоспроможність економіки України / Л.М. Побоченко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2019.– №2. – С. 99-105.

34. Britannica: Human capital theory. [Electronic resource]. – Access: <https://www.britannica.com/topic/wage/Human-capital-theory>

35. Pan Z. Does social capital affect personal health level?—empirical evidenc from the chinese general social survey in 2008. Zhejiang Soc Sci. (2019) 66–78.

36. Achieving sustainable competitive advantage through product innovation and market driving, by W. Kuncoro and W.O. Suriani Asia Pacific Management Review, 23 (3) (2018), pp. 186-192

37. Kyiv School of Economics : Direct damage caused to Ukraine's infrastructure during the war has reached over \$105.5 billion, 27 May 2022 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://kse.ua/about-the->

[school/news/direct-damage-caused-to-ukraine-s-infrastructure-during-the-war-has-reached-over-105-5-billion/](#)

38. Winterton, J.; Cafferkey, K. Revisiting human capital theory: Progress and prospects. In *Elgar Introduction to Theories of Human Resources and Employment Relations*; Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK, 2019

39. The Wall Street Journal: Ranking Human Capital: The World Bank ranked 157 countries on the quality of their human capital. 106

40. Wang Q, Liu Z, Zhang M. The impact of young police's self-presentation in social media on job satisfaction: the effect of positive emotions. *Stud Psychol Behav.* (2020) 18:412–8

41. Jamie, G.P.; Rebecca Oliver, E. Entrepreneurial competencies: A required skill for business performance. *Eur. J. Bus. Innov. Res.* 2020, 8, 50–61

42. Turyakira, P.; Kasimu, S.; Turyatunga, P.; Kimuli, S.N. The joint effect of firm capability and access to finance on firm performance among small businesses: A developing country perspective. *Afr. J. Bus. Manag.* 2019, 13, 198–206.

43. Jiang Y. Problematic social media usage and anxiety among university students during the COVID-19 pandemic: the mediating role of psychological capital and the moderating role of academic burnout. *Front Psychol.* (2021) 12:612007. doi: 10.3389/fpsyg.2021.612007

44. Zainol, N.; Al Mamun, A.; Bin Ahmad, G.; Simpong, D. Human Capital and Entrepreneurial Competencies towards Performance of Informal Microenterprises in Kelantan, Malaysia. *Econ. Sociol.* 2018, 11, 31-50. [Electronic resource]. – Access: https://www.economics-sociology.eu/?618,en_human-capital-and-entrepreneurialcompetencies-towards-performance-of-informal-microenterprises-in-kelantan-malaysia

45. Danso, A.; Adomako, S.; Amankwah-Amoah, J.; Owusu-Agyei, S.; Konadu, R. Environmental sustainability orientation, competitive strategy and financial performance. *Bus. Strateg. Environ.* 2019, 28, 885-895. [Electronic resource]. – Access: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/bse.2291>

46. Akbulut-Yuksel, M, Z Zimmer, S Pandey and T K Toan (2022b), “Untold story of wartime children: Results of the Vietnam Health and Aging Study”, mimeo.

47. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. Managing sustainable development by human capital reproduction in the system of company's organizational behavior, by O Arefieva, O Polous, S Arefiev, V Tytykalo and A Kwilinski, 21-22 October 2020, Ivano-Frankivsk, Ukraine. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/17551315/628/1/012039/meta>

48. Macke, J.; Genari, D. Systematic literature review on sustainable human resource management. *J. Clean. Prod.* 2019, 208, 806–815. [Electronic resource]. – Access: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652618331056>

49. Xu, Y.; Li, A. The relationship between innovative human capital and interprovincial economic growth based on panel data model and spatial econometrics. *J. Comput. Appl. Math.* 2020.

50. Diewert, W. Erwin (1976) «Exact and Superlative Index Numbers». *Journal of Econometrics*, 4, pp. 115-146.

51. Domar, Evsey D. (1946) «Capital Expansion, Rate of Growth and Employment». *Econometrica*, 14, pp. 137-147.

52. В яких країнах найкращий і найгірший рівень життя, – *The Economist*. [Texty.org.ua](https://texty.org.ua) - статті та журналістика даних для людей – [Тексти.org.ua](https://texty.org.ua). URL: <https://texty.org.ua/fragments/112013/v-yakyh-krayinah-najkrashyj-i-najhirshyj-riven-zhyttya-the-economist/> (дата звернення: 05.06.2024).

53. Україна залишається країною з високим Індексом людського розвитку – звіт UNDP. UNDP. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-zalyshayetsya-krayinoyu-z-vysokym-indeksom-lyudskoho-rozvytku-zvit-undp> (дата звернення: 05.06.2024).

54. Helpman, Elhanan (2005) *Mystery of Economic Growth*. Harvard University Press, Cambridge MA.

55. Kongsamut, Piyabha , Sergio Rebelo and Danyang Xie (2001) «Beyond Balanced Growth.» *Review of Economic Studies*, 48, pp. 869-882.

56. Індекс розвитку людського потенціалу 2019 (рейтинг України)
URL: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitkulyudskogopotencialu-2013-reyting-ukrayini>.

57. Ташпулатова Л. М. Теорія суспільного розвитку і концепція людського розвитку URL: <http://www.undp.uz/ru/download/7>

58. Ventura, Jaume (2015) «A Global View of Economic Growth» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, p.3.

59. Ventura, Jaume (2015) «A Global View of Economic Growth» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, p.3.

60. Hall, Robert E. (2000) «e-Capital: The Link Between the Stock Market and the Labor Market in the 2018's». *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 73-118.

61. Hall, Robert E. (2000) «e-Capital: The Link Between the Stock Market and the Labor Market in the 2018's». *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 73-118.

62. Бурлуцький С.В. Соціальне партнерство та корпоративна відповідальність: гомеостатичний підхід URL:// <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2019/5113/1/120-125.pdf>.

63. Uzawa, Hirofumi (2017) «Time Preference, the Consumption Function, and Optimum Asset Holdings» in J. N. Wolfe, ed. *Value, Capital and Growth*, Aldine, Chicago, IL.

64. Uzawa, Hirofumi (2017) «Time Preference, the Consumption Function, and Optimum Asset Holdings» in J. N. Wolfe, ed. *Value, Capital and Growth*, Aldine, Chicago, IL.

65. Kongsamut, Piyabha , Sergio Rebelo and Danyang Xie (2001) «Beyond Balanced Growth.» *Review of Economic Studies*, 48, pp. 869-882.

66. Human Development Report 2019 | Human Development Reports. Home | Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019> (date of access: 05.06.2024).

67. IEA – International Energy Agency. IEA. URL: <https://www.iea.org> (date of access: 05.06.2024)..

68. Pomeranz, Kenneth (2019) *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, Princeton.

69. Скільки бюджетних коштів Україна витрачає на розвиток наукових досліджень. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/05/24/infografika/nauka/skilky-byudzhetnyh-koshtiv-ukrayina-vytrachaye-rozvytok-naukovykh-doslidzhen> (дата звернення: 05.06.2024).

70. Just a moment... URL: <https://me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb> (дата звернення: 11.06.2024).

71. Aghion, Philippe, Christopher Harris, Peter Howitt and John Vickers (2016) «Competition, Imitation, and Growth with Step-by-Step Innovation». *Review of Economic Studies*, 68, pp. 467-492.

72. Barro, Robert J. and Jong-Wha Lee (2018) «International Data on Educational Attainment: Updates and Implications». *Oxford Economic Papers*, 53, pp. 541-563.

73. Barro, Robert J., N. Gregory Mankiw, and Xavier Sala-i-Martin (1995) «Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth». *American Economic Review*, 85, pp. 103- 115.

74. The Global Talent Competitiveness Index 2023 URL:<https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-report.pdf>

75. Domar, Evsey D. (1946) «Capital Expansion, Rate of Growth and Employment». *Econometrica*, 14, pp. 137-147.

76. Bourguignon, Francois and Thierry Verdier (2019) «Oligarchy, Democracy, Inequality and Growth». *Journal of Development Economics*, 62, pp. 285-313.

77. Caputo, Michael (2015) *Foundations of Dynamic Economic Analysis: Optimal Control Theory and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge UK.

78. Hsieh, Chang-Tai (2018) «What Explains the Industrial Revolution in East Asia? Evidence from the Factor Markets». *American Economic Review*, 92, pp. 502-526.

79. Україна у світових рейтингах-2023: що змінилось під час війни. Ми Україна. URL: <https://weukraine.tv/top/ukrayina-u-svitovyh-rejtyngah-2023-shho-zminylos-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 11.06.2024).

80 .Ukrinform. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення: 13.06.2024).

81. Humanitarian Portal. (2020). Ranking of the countries of the world according to the index of education level. [Electronic resource]. – Access: <https://gtmarket.ru/ratings/education-index>

82. State Statistics Service of Ukraine. (2020). Higher education in Ukraine. [Electronic resource]. – Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

83. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 13.06.2024).

84. Калашник П. Вдома краще? В Україну можуть не повернутись до 3,3 млн біженців, що коштуватиме 7% ВВП. Головні тези з демографічного звіту ЦЕС – Forbes.ua. Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. URL: <https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya-04092023-15788> (дата звернення: 03.07.2024).

85. Angrist, Noam, Simeon Djankov, Pinelopi Goldberg, and Harry Patrinos. 2022. “The Loss of Human Capital in Ukraine.” *Vox EU* 27 April

86. Kabir, M.; Ibrahim, H.I.; Shah, K.A.M. Empirical Evidence of Entrepreneurial Competencies and Firm Performance: A study of Women Entrepreneurs of Nigeria. *Int. J. Entrepren.Kno.* 2017, 5, 49–61.

87 International Monetary Fund (2022c, July). World Economic Outlook Update: Gloomy and More Uncertain. [Electronic resource]. – Access: <https://bit.ly/3DfTejz>

88. Fukuyama, F. (2022). More Proof that this Really Is the End of History. [Electronic resource]. – Access: <https://bit.ly/3CQyehR>

89. FATF (2012–2022). International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. [Electronic resource]. – Access: www.fatfgafi.org/recommendations.html

90. Heady, C. & Mansour, M. (2019). Tax Expenditure Reporting and Its Use in Fiscal Management. A Guide for Developing Economies. International Monetary Fund. [Electronic resource]. – Access: <https://bit.ly/3siq0Ko>

91. OECD (2022). Common Reporting Standard (CRS). [Electronic resource]. – Access: <https://bit.ly/3SdCYnu>

92. Teaching Opportunities and Support for Ukrainian Educators URL: https://www.oecd-ilibrary.org/education/teaching-opportunities-and-support-for-ukrainian-educators_815affa3-en

93. Kyiv School of Economics URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>

94. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine URL: https://www.oecd-ilibrary.org/transport/impacts-of-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-on-the-shipping-and-shipbuilding-markets_4f925e43-en

95. Second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2) : February 2022 - February 2023 (English) URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099184503212328877/p1801740d1177f03c0ab180057556615497>

96. Економічна правда. Дайте бізнесу спокій і він розвиватиметься: чи працює ця формула під час війни?. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/2/702842/> (дата звернення: 03.07.2024).

97. Меморандум про економічну і фінансову політику щодо нової програми розширеного фінансування для України від 24 березня 2023 р. та Лист про наміри URL: https://mof.gov.ua/uk/news/memorandum_pro_ekonomichnu_i_finansovu_politiku_shchodo_novoi_programi_rozshirenogo_finansuvannia_dlia_ukraini_vid_24_bereznia_2023_r_ta_list_pro_namiri-4027

98. Кабінет Міністрів України (2023). Проект Закону 8401 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-provnesennya-zmin-do-podatkovogo-kodeksu-ukraini-ta-inshikh-zakoniv-ukraini-shchodo-osoblivostey-opodatkuvannya-u-period-dii-voennogo-stanu>

99. Агафонова М. В. Розвиток людського капіталу в рамках візії національної економічної стратегії на період до 2030 року. Освітня аналітика України. 2022. № 3(19).С. 15–25. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-3-15-25>.

100. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>.

101. Васильців Т. Г., Мульська О. П., Лупак Р. Л., Бідак В. Я. Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. Вісник ЛТЕУ. Сер. : економічні науки. 2022. № 67. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06>.

102. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг

цифровізації. Журнал європейської економіки. 2022. Т. 21. № 4. С. 407–427. URL: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622> (дата звернення: 22.05.2024).

103. Трач А. Використання глобалізаційних процесів інтелектуалізації для розвитку людського капіталу України у післявоєнний період. Молодий вчений. 2023. № 2(114).С. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-23>.

104. Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. Освітня аналітика України. 2022. №2(18). С. 88–98. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>.

105. Стратегія людського розвитку. Затверджена Указом президента України від 2.06.2021р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n11>

106. Герасименко О. О., Колот А. М. (2022). До філософії моральної економіки: концептологія людиноцентричності (І частина). Demography and social economy, 49(3), 65–88.

107. Оновлення стратегії людського розвитку: аспект репатріації біженців війни URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv?_cf_chl_tk=frIK_riWOajyWAF6vjgYTnDOki54hqfTpYB5_aExlVo-1728073029-0.0.1.1-5844 (дата звернення: 22.05.2024).

108. Ukraine humanitarian response – key achievements in 2022. ОСНА, 2022. URL: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/> (дата звернення: 22.05.2024).

19. Regional Economic Prospects in the EBRD Regions / European Bank for Reconstruction and Development, 2023. URL: <https://www.ebrd.com/documents/commsand-bis/regional-economic-forecast-february-2023.pdf> (дата звернення: 22.05.2024).

110. Звіт про фінансову стабільність (грудень 2022 року) / НБУ. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4/ (дата звернення: 22.05.2024).

111. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 11(25 November – 5 December 2022). International Organization for Migration, 2022. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-populationsurvey-round-11-25-november-5/> (дата звернення: 22.05.2024).

112. Доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» / Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydentaukrayiny/analychna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1/> (дата звернення: 22.05.2024).

113. Himmelfarb A. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (February 2022 –February 2023). 2023. URL: <https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damageand-needs-assessment/> (дата звернення: 22.05.2024).

114. The War on Ukraine and its Effect on Human Capital: Early Evidence and EBRD response / EBRD. 2023. URL: <https://www.ebrd.com/documents/admin/the-war-onukraine-and-its-effect-on-human-capital-early-evidence-and-ebrd-response.pdf> (дата звернення: 22.05.2024).

115. Council of Europe Action Plan for Ukraine «Resilience, Recovery and Reconstruction» 2023-2026 / Council of Europe. 2022. URL: <https://rm.coe.int/1452-2-4-action-planukraine-cm-2022-187-finale-1-/1680aa2d20> (дата звернення: 22.05.2024).

116. Gorodnichenko Yu., Sologoub I., Weder di Mauro B. Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. CEPR Press, 2022. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf (дата звернення: 22.05.2024).

117. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст. Актуальні проблеми державного управління. 2022. Т. 1. № 60. С. 62–76. URL: <https://periodicals.karazin.ua/apdu/article/view/21187>.

118. New fundamentals for a boundaryless world: 2023 Global human capital trends report / J. Kaji et al. (eds.). Deloitte Insights, 2023. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/articles/glob175985_global-human-capital-trends-2023/GLOB175985_HUMAN-CAPITAL-TRENDS-2023.pdf (дата звернення: 22.05.2024).

119. Future of Jobs Report 2023 / World Economic Forum. 2023. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/> (дата звернення: 22.05.2024).

120. Круглов В. Державна політика трансформації ринку праці: виклики цифрової епохи. Науковий вісник. Сер. : державне управління. 2021. №1(7). С. 140–161. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-140-161](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-140-161).

121. Investing in Human Capital for a Resilient Recovery: The Role of Public Finance / World Bank. 2021. URL: <http://hdl.handle.net/10986/35840> (дата звернення: 22.05.2024).

122. Added value of Research, Innovation and Science portfolio / European Commission. 2011. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_520 (дата звернення: 22.05.2024).

123. . Al Arabiya News, “US treasury announces additional \$1.7 billion aid to Ukraine,” July 12, 2022. [Electronic resource]. – Access: <https://english.alarabiya.net/News/world/2022/07/12/US-treasury-announces-additional-1-7-billion-aid-to-Ukraine>

124. Kyiv School of Economics, “Damage caused to Ukraine’s infrastructure during the war increased to \$113.5 bln, minimum recovery needs for destroyed assets is almost \$200 bln,” 22 August 2022. [Electronic resource]. – Access: <https://kse.ua/aboutthe-school/news/damage-caused-to-ukraine-s->

[infrastructure-during-the-war-increased-to113-5-bln-minimum-recovery-needs-for-destroyed-assets-is-almost-200-bln/](#)

125. Reuters, “IMF’s Georgieva says aid for Ukraine should come as grants, not loans, by Reuters Staff, APRIL 21, 2022. [Electronic resource]. – Access: <https://www.reuters.com/article/imf-worldbank-ukraine-idUSS0N2UQ00S>

126. Reuters, “Ukraine budget deficit seen at \$38 bln in 2023—Interfax quotes PM,” September 14, 2022. [Electronic resource]. – Access: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-budget-deficit-seen-38-bln-2023-interfaxquotes-pm-2022-09-14/>

127. “How should a Marshall plan for Ukraine work?,” The Guardian, May 12, 2022, by Barry Eichengreen, [Electronic resource]. – Access: <https://www.theguardian.com/business/2022/may/12/marshall-plan-for-ukraine-russianinvasion111>

128. AACRAO, Ukraine [Electronic resource]. – Access: <https://www.aacrao.org/edge/country/ukraine>

129. WHO, Guide to health workforce development in post-conflict environments, accessed September, 2022. [Electronic resource]. – Access: 118 https://www.who.int/docs/default-source/documents/publications/guide-to-healthworkforce-development.pdf?sfvrsn=befcd0ab_1

ДОДАТКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ МДУ

ДЕБЮТ

Збірник тез

**доповідей студентів
економіко-правового факультету**

Київ 2024

Дебют: Збірник тез доповідей студентів економіко-правового факультету МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки 2024 / За заг. ред. к.політ.н., проф. Трофименка М.В., д.е.н., проф. О.В. Булатової. Київ, 2024. 153 с.

Редакційна колегія: к.держ.упр., доцент Балабанова Н.В., доктор філософії в галузі соціальних та поведінкових наук, ст. викладач Петрик І.В., к.ю.н., доцент Камардіна Ю.В., к.е.н., доцент Ланська С.П., к.т.н., доцент Мартинюк Г.В.

Матеріали збірника висвітлюють результати науково-дослідної роботи студентів МДУ, які присвячені питанням економіки та міжнародних економічних відносин, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, права, інформаційних технологій, економіки праці тощо.

Рекомендовано до друку та поширення мережею Інтернет Радою молодих вчених Маріупольського державного університету

Протокол № 4 від 26.03.2024.

Редакція не несе відповідальності за авторський стиль тез, опублікованих у збірнику.

<i>Піщков Дмитро</i> «АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ».....	91
<i>Фісенко Дмитро</i> «КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ».....	94
<i>Чинчін Крістіна</i> «БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ».....	97
<i>Шебаніч Віталій</i> «ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ, ЯК ПРЕВЕНЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА».....	100

СЕКЦІЯ

«СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ»

<i>Алєнцєвич Єва</i> «ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В ОРГАНІЗАЦІЇ З ПОЗИЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ».....	106
<i>Барінова Альона</i> «РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ».....	108
<i>Беккер Юна</i> «ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЇ».....	111
<i>Благініна Ольга</i> «СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ.....	114
<i>Великий Олександр</i> «ОСНОВИ ЕВОЛЮЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	116
<i>Григораш Ольга</i> «ПРІОРИТЕТИ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ».....	119
<i>Ковтуненко Марія</i> «ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ».....	122
<i>Неживий Антон</i> «СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ».....	125
<i>Олексюк Степан</i> «ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	128
<i>Омельченко Наталія</i> «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМИ».....	130
<i>Савчук Анастасія</i> «ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ».....	132
<i>Селівєрстова Ольга</i> «РОЗВИТОК ВІРТУАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ».....	134
<i>Сталінська Анастасія</i> «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	138

Література

1. Колот А.М., Данюк В.М., Герасименко О.О. *Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення*. 2017. С. 240-243.
2. Колот А.М., Герасименко О.О. *Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність*. 2018. № 1. С. 12.
3. Лібанова Е.М. *Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності*. 2017. С. 70.
4. Соціологічна група рейтинг. URL: <https://ratinggroup.ua/> (дата звернення 05.12.2023 р.)
5. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення 05.12.2023 р.)
6. Міністерство закордонних справ. URL: <https://mfa.gov.ua> (дата звернення 05.12.2023 р.)

Беккер Юна,

1 курс, другий (магістерський) рівень вищої освіти, заочна форма навчання,
освітня програма «Управління персоналом та економіка праці»
Маріупольський державний університет

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЇ

Актуальність теми дослідження. Світова економіка загалом вступила у фазу розвитку, яку називають суспільством знань або економікою знань. Саме в такому середовищі людський капітал і робота з ним набувають неабиякої важливості. Багаті та розвинуті країни здобули свій статус шляхом створення, формування та експлуатації людського капіталу працівників підприємств та інших організацій. Важливість окремих компонентів людського капіталу особливо підкреслюється в професіях сфери розумової праці. Основною метою всіх підприємств, і навіть цілих економік, є стійке зростання продуктивності відповідно до певних вимог (наприклад, екологічна спрямованість ведення бізнесу, повага до природного середовища) і створення конкурентної переваги, що може бути лише результатом системного, добре продуманого та відповідним чином скоригованого підходу до використання та розвитку людського капіталу компаній. Інвестиції у людський капітал, які здійснюються компаніями для його розширення, збільшення вартості або продовження його використання потребують детального дослідження, що можливо за двома напрямками: як ефективність використання людського капіталу на підприємствах і як ефективність інвестицій у людський капітал з точки зору підприємств. Нарешті, форми та

можливості оцінки такої, більш вузько визначеної ефективності, дозволяють створити процес оцінки ефективності людського капіталу на підприємствах як ядро підходу до його управління в рамках концепції управління людським капіталом.

Метою дослідження є визначення людського капіталу як фактору конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Теоретичні основи людського капіталу з точки зору ідей, що стосуються ролі освіти, було вже закладено на початку становлення економічної теорії, зокрема у працях В. Петті та А. Сміта. Пізніше експерти з менеджменту неодноразово зверталися до теми людського капіталу. Більш детальне визначення запропонували, наприклад, Н. Бонтіс, Н.С. Драгонетті, К. Якобсен і Г. Рус. Згідно з їхніми вченнями людський капітал являє собою людський фактор в організації, що поєднує в собі інтелект, навички та досвід, які дають особливий характер організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках теорії, науки і практики менеджменту почала формуватися концепція управління людським капіталом. Це описано та застосовано в пошуку рішень для ряду питань і проблем, які виникають у сфері людського капіталу і часто є похідними із самого його визначення. Серед важливих характеристик концепції менеджменту людського капіталу (МЛК) М. Армстронг зазначає, що МЛК:

– привертає увагу до того, що Кернс називає «управлінням за допомогою вимірювання», щоб створити певну залежність між кадровими заходами та організаційним успіхом;

– зміцнює віру в те, що люди – це актив, а не вартість;

– зосереджує увагу на необхідності базувати стратегії та процеси використання людських ресурсів на закладі створення вартості через людей;

– підсилює потребу бути стратегічним;

– підкреслює роль кадровиків як ділових партнерів;

– підкреслює важливість використання вимірювання для демонстрації того, що правильне управління людьми забезпечує правильні результати і вказує напрями стратегії управління персоналом.

Концепція МЛК доповнює та посилює концепцію управління людськими ресурсами, а не замінює її. І МЛК, і управління людськими ресурсами можна вважати важливими компонентами процесу управління людьми.

Оскільки концепція МЛК має стратегічний характер, спочатку необхідно створити зв'язок цього підходу в контексті із загальним стратегічним управлінням конкретної компанії. При створенні такої стратегії рекомендовано:

– пов'язати цю стратегію з місією компанії в майбутньому;

- залучати зацікавлені сторони до створення стратегічного плану;
- оцінювати відповідні впливи зовнішнього та внутрішнього середовища;
- встановити загальну стратегічну мету та конкретні стратегічні цілі у сфері МЛК, обрати шляхи їх досягнення та описати шляхи оцінки досягнутих результатів (цілі можуть бути спрямовані на вирішення майбутніх викликів у цій сфері, наприклад, підтримка та зростання лідерів у бізнесі, зміцнення робочої сили через вдосконалення індивідуальних кадрових процесів).

Успіх усієї стратегії потім оцінюється через досягнення окремих конкретних цілей і загальної стратегічної мети.

Заходи, які призведуть до досягнення конкретних цілей, а отже, в кінцевому підсумку до виконання загальної стратегічної мети у сфері людського капіталу, можуть включати наприклад:

- вдосконалення стратегії підбору персоналу;
- накопичення знань, створених у компанії, які не будуть втрачені навіть при звільненні працівника;
- розвиток кар'єри працівників у зв'язку з навчанням і набуттям нових знань, навичок, досвіду;
- підвищення визнання та оцінки високих результатів праці працівників;
- покращання підтримки та процесу адаптації нових співробітників;
- підтримка співпраці співробітників;
- створення підтримки доступу до МЛК за допомогою використання функцій інформаційних систем для людського капіталу або шляхом впровадження інформаційних систем, спеціально створених для МЛК.

Висновки. Тема людського капіталу та необхідність роботи з ним у компаніях у формі оцінки його ефективності як з точки зору використання, так і з точки зору його збільшення та розвитку через інвестиції, є актуальною сферою з можливістю подальшого розвитку досліджень.

Вважаємо, що результатами впровадження заходів оцінки ефективності людського капіталу є: зменшення небажаної плинності співробітників з високим рівнем людського капіталу, у розвиток яких вже було інвестовано кошти; підтримка трудової мотивації працівників шляхом справедливо визначеної винагороди; обмін знаннями та досвідом, безпосередньо пов'язаними з трудовою діяльністю, що є потенційною можливістю стабільного розвитку людського капіталу підприємства; покращання іміджу підприємства завдяки впровадженню нових технологій; створення нового продукту за результатами моніторингу продукції конкурентів і, відповідно, до сучасних вимог та очікувань клієнтів;

позиціонування компанії як затребуваного роботодавця, що є запорукою отримання та збереження кваліфікованих кадрів.

Література

1. Armstrong M. A Handbook of Human Resource Management Practice. London UK. MBA. 2006
2. Захарова О.В. Тенденції нагромадження людського капіталу в Україні за період незалежності. Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Черкаси, 2020. Вип. 59. С. 85-97.
3. Красношарпа В. В. Управління людськими ресурсами: навч.-метод. посіб. / В. В. Красношарпа. К. : НТУУ "КПІ", 2005. 76 с.

Благініна Ольга,
1 курс, другий (магістерський) рівень освіти, заочна форма навчання,
освітня програма «Управління персоналом та економіка праці»
Маріупольський державний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ МОТИВАЦІ ПЕРСОНАЛУ

Зростаючий рівень конкуренції змушує керівників підприємств і організацій активно розглядати можливості впровадження сучасних технологій та новаторських підходів до управління. Формування ефективної системи управління є одним із ключових завдань для сучасних підприємств, де велика увага приділяється управлінню персоналом. На сучасному етапі розвитку економіки спостерігається складна ситуація, яку можна охарактеризувати як «кадровий голод», оскільки існує серйозний дефіцит висококваліфікованих спеціалістів у всіх галузях, що зумовлено війною та значною еміграцією населення України.

У сучасному світі однією з ключових функцій управління людськими ресурсами є мотивація, її важливість полягає в успішному поєднанні цілей організації з індивідуальними цілями працівників. Створення ефективного механізму мотивації допомагає досягти результатів шляхом орієнтації дій персоналу на досягнення конкретних цілей. Успішні механізми мотивації персоналу напряму впливають на економічні та соціальні показники діяльності підприємств. Однак у вітчизняних організаціях процес розвитку механізмів мотивації часто здійснюється шляхом випробувань і помилок, що може негативно впливати на їхню конкурентоспроможність [3, с.3].

На сьогоднішній день ситуація в українській економіці свідчить про недостатнє матеріальне винагородження працівників. Хоча гроші і матеріальні стимули не є єдиним

Дебют:

Збірник тез доповідей студентів економіко-правового факультету МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки 2024

У збірнику публікуються праці українською, англійською, італійською, німецькою, новогрецькою мовами.

Комп'ютерна верстка: Ірина ПЕТРИК